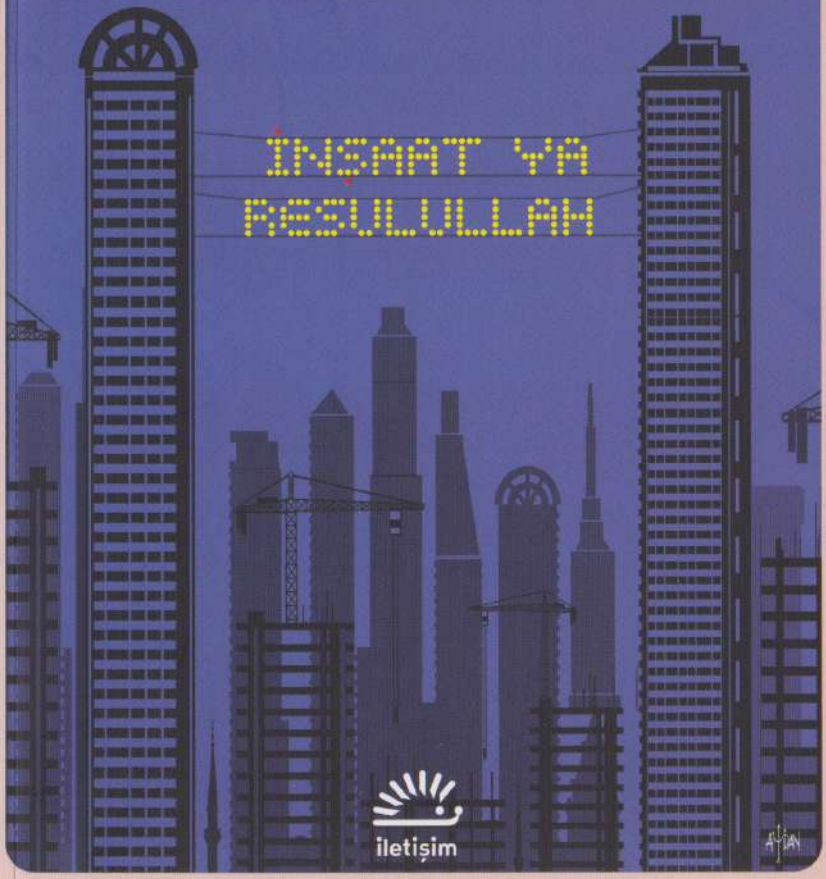
Derleyen: Tanıl Bora

İnşaat Ya Resulullah

iletişim

DERLEYEN: TANIL BORA İnşaat Ya Resulullah

"'Şefaat ya resulullah' niyazından uyarlandığını herkesin anlayacağı bu slogan, İslâmcı menşeli liberal-muhafazakâr siyaset pratiğinin bir hicviyesidir. İnşaat sektörü, AKP iktidarının ekonomi-politiğini çözümlemek için kilit bir alan. Onun politik mitolojisini anlamak için de öyle..."

"Ülkenin şantiyeye dönmesi", nicedir, gururla söylenen, göğüs şişiren bir politik mecaz. Birçok başka sektörü canlandıran etkisiyle büyük bir iktisadî kıymet biçiliyor inşaata; bütün ekonominin bütün ayıplarını giderecek bir sihirli kuvvet gibi bakılıyor. Dahası, kalkınmanın, refahın, zenginliğin simgesi olarak bir fetiş kıymeti taşıyor. Bir zengin sınıfının yaratılmasında ciddi payı olduğu zaten aşikâr!

Elinizdeki derleme, inşaat "olayını" birçok cephesiyle ele alan makaleleri bir araya getiriyor. İnşaatın rant dağıtımından korporatizme uzanan ekonomi-politik hikmeti... Mülkiyetten büyümeye hâlelenen "manevî"-psikolojik hikmeti... Cami mimarlığı, "kubbe" imgesi... "Büyüklük" tutkusu... İnşaat projelerinin şehir-toplum-insan tasavvurlarıyla alakası... İnşaatçılığın meslekî şehveti ve "şantiyeler kralı" Ali Ağaoğlu... Depremlerin öğretemediği...

Mehmet Atlı, Osman Balaban, Tuncay Bilecen, Tanıl Bora, Ayşe Çavdar, Erbatur Çavuşoğlu, İhsan Eliaçık, Neşe Gurallar, Sinan T. Gülhan, Mehmet Penbecioğlu, Özgür Taburoğlu ve **H. Bahadır Türk**'ün yazılarıyla...

THG
0899014
SKT

iletişim

ISBN-13: 978-975-05-1905-5
9 789750 519055
KDV'DEN MUAFTIR

Derleyen TANIL BORA

İnşaat ya Resulullah

İletişim Yayınları 2285 • Birikim Kitapları 12
ISBN-13: 978-975-05-1905-5
© 2016 İletişim Yayıncılık A.Ş. / 1. BASIM
1-3. Baskı 2016-2017, İstanbul
4. Baskı 2021, İstanbul

EDİTÖR Kerem Ünüvar
DİZİ KAPAK TASARIMI Utku Lomlu
KAPAK Suat Aysu
KAPAK ÇİZİMİ Aydan Çelik
UYGULAMA Hüsnü Abbas
DÜZELTİ Abdullah Onay - Sezar Atmaca
BASKI Ayhan Matbaası · SERTİFİKA NO. 44871
Mahmutbey Mahallesi, 2622. Sokak, No: 6/31 Bağcılar 34218 İstanbul
Tel: 212.445 32 38 • Faks: 212.445 05 63
CİLT Güven Mücellit · SERTİFİKA NO. 45003
Mahmutbey Mahallesi, Devekaldırımı Caddesi, Gelincik Sokak,
Güven İş Merkezi, No: 6, Bağcılar, İstanbul, Tel: 212.445 00 04

İletişim Yayınları · SERTİFİKA NO. 40387
Cumhuriyet Caddesi, No. 36, Daire 3, Seyhan Apartmanı,
Harbiye Mahallesi, Elmadağ, Şişli 34367 İstanbul
Tel: 212.516 22 60-61-62 • Faks: 212.516 12 58
e-mail: iletisim@iletisim.com.tr • web: www.iletisim.com.tr

Derleyen TANIL BORA

İnşaat ya Resulullah

iletişim

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ *7*

Türk Muhafazakârlığı ve İnşaat Şehveti
Büyük Olsun Bizim Olsun
TANIL BORA *9*

İnşaat Sektörü Neyin Lokomotifi?
OSMAN BALABAN *17*

Devlet Müteahhitlerinden Gayrımenkul Geliştiricilerine,
Türkiye'de Kentsel Rant ve Bir Meta Olarak Konut Üreticiliği
Konuta Hücum
SINAN T. GÜLHAN *33*

17 Ağustos 1999 İzmit Depremi'nden 23 Ekim 2011
Van Depremi'ne: Kapitalizm ve Mülkiyet Hukuku
Deprem ve Konut Hakkı
TUNCAY BİLECEN *47*

Türkiye'de Cami Mimarlığı Tartışması Nerelerde Tıkanıyor?
Kubbeyi Yere ve/veya Çamlıca Tepesi'ne Koymak
MEHMET ATLI *55*

İnşaata Dayalı Büyüme Modelinin Yeni-Osmanlıcılıkla Bütünleşerek Ulusal Popüler Proje Haline Gelişi
Kadim İdeoloji Korporatizme AKP Makyajı
ERBATUR ÇAVUŞOĞLU 77

Diyarbakır Diclekent'in Dönüşümü Örneği: Ortaokuldan Terklerin Orta Sınıf Çocukları
Kürt Orta Sınıfların Mekânsal Teşekkülü
MEHMET ATLI 95

"Şantiyeler Kralı": Bir Yeni Zaman Muktediri Olarak Ali Ağaoğlu
H. BAHADIR TÜRK 101

Görünür Fanteziler: Büyüklük Kimde Kalsın?
AYŞE ÇAVDAR 113

İslâmcı Neo-Liberalizmde İnşaat Fetişi ve Mülkiyet Üzerindeki Simgesel Hâle
ERBATUR ÇAVUŞOĞLU 131

İnşaatım, Şantiyem
NEŞE GURALLAR 153

Yapılı Çevre Üretimi, Devlet ve Büyük Ölçekli Kentsel Projeler
Kapitalist Kentleşme Dinamiklerinin Türkiye'deki Son 10 Yılı
MEHMET PENPECİOĞLU 163

Paranın Dini İmanı Olur mu versus "Dava"nın Ölümü
İHSAN ELİAÇIK 181

Gecekondu ve Kuleler
ÖZGÜR TABUROĞLU 187

Elinizdeki derleme, *Birikim* dergisinin 270. sayısındaki (Ekim 2011) "İnşaat ya Resulullah" başlıklı dosyada yer alan yazıları bir araya getiriyor. Bu sayı, yeni baskılar yaptıktan sonra, uzun süredir tükenmiş vaziyetteydi. İlgilisinin, meraklısının hâlâ bulunduğuna nazaran, bu dosyayı kitap halinde yeniden yayımlamak istedik.

Söz konusu dosyaya, yine *Birikim*'de aynı konu etrafında Tuncay Bilecen'in 272. sayıda (Aralık 2011), Erbatur Çavuşoğlu'nun 296. sayıda (Aralık 2013) ve Mehmet Atlı'nın 286. (Şubat 2013) ve 306. (Ekim 2014) sayılarda yayımlanmış yazılarını ilave ettik.

Yazarlar yazılarını gözden geçirdiler, küçük oynamalar yapanlar oldu, fakat esaslı değişiklikler yoktur. Bazı veriler kuşkusuz eskimiştir, fakat söylenenlerin esası baki.

*

Dosyasının ilgi çekmesinde, kendi başına "İnşaat ya Resulullah" başlığının payı vardı. "Şefaat ya Resulullah" niyazından uyarlandığını herkesin anlayacağı bu slogan, İslâmcı menşeli liberal-muhafazakâr siyaset pratiğinin bir hicviyesidir. İnşaat sektörü, AKP iktidarının ekonomi-politiğini çözümlemek için kilit bir alan. Onun politik mitolojisini anlamak için de öyle...

*

Son yıllarda *Birikim*'in birçok dosyasını ve kapağını çizgisiyle şenlendiren Aydan Çelik arkadaşımız, "İnşaat ya Resulullah"a da katkıda bulunmuştu. Onun bu dosya için ürettiği illüstrasyon, 2012 Kasım'ında "kentsel dönüşüm" odaklı İstanbul tasarım bienalinde üç boyutlu olarak sergilendi. Kitabın kapağına da koyduğumuz illüstrasyon için Aydan'a tekrar teşekkür ediyoruz.

TANIL BORA

Türk Muhafazakârlığı ve İnşaat Şehveti
Büyük Olsun Bizim Olsun

Tanıl Bora

Turgut Cansever, sadece üstad mimar olarak değil bir düşünür olarak, Türkiye'de muhafazakâr düşünüşün saygın şahsiyetlerinden biri. Cansever, –1990'ların ortaları oluyor– Antalya'da Hadrian Kapısı'nın karşısına cami yaptırmak üzere bir dernek kuran ve caminin hasını yapması için de kendisine müracaat eden mütedeyyin zevatla yaptığı görüşmeleri anlatır. Cami müteşebbisleri, Cumhuriyet devrinin Roma eserlerini yüceltmekten başka bir şey düşünmediğinden yakınmaktadırlar, bunun karşısında İslâmî eserlerini yüceltmeye azmetmişlerdir, Osmanlı ihtişamının reenkarnasyonu peşindedirler, azametli bir kubbeyle Hadrian Kapısı'na haddini bildirmek istiyorlardır. Turgut Cansever onlara "Bir kültürün yüceliği konusunun bir ölçü sorunu olmadığını" telkin eder. Hadrian Kapısı orada var ise oraya yapılacak yeni bir binayı onun varlığını da hesaba katarak tasarlamak gerektiğini anlatır. Tüm çevreyi, iklimi, ışığı, her şeyi hesaba katmak lazımdır ve görkemi, yüceliği büyüklükte aramamak lazımdır, ona göre. Uzun müzakereler neticesinde dernekçilere fikrini kabul ettirir.[1]

Ne çare ki, Turgut Cansever gibi birini kapı kapı gezdirmedikçe eşrafı ikna etmek mümkün değildir.

1 Turgut Cansever, *Kubbeyi Yere Koymamak*, haz. Mustafa Armağan, Timaş Yayınları, İstanbul 2010 (4. baskı), s. 201 vd.

*

Bir İslâmî-muhafazakâr mimar-düşünür olarak Turgut Cansever,[2] imar ve şehir peyzajının "insan ölçüsünde" olmasını ve çevreye uyumunu odağa alır: Çevrenin *gayrı muntazamlıklarına* uymak, ona karşı geometrik çizgilerle 'diklenmemek' lazımdır. "Bütün dünyayı aynı kılığa sokan" "teknokratlaşmış" mimariyi, büyüklük tutkunu Batı monumentalitesini (anıtsal anlayışı) sorgular. İnsan ölçüsünde mütevazı binalar tercihi, beşeri ebedilik yanılsamasına karşı fanilik bilincinin ifadesidir. "Babil kuleleri" dediği apartmanları mahalle ve komşuluk ilişkilerini (cemaati) mahvetmesi yanında, pahalı da bulur. Sadece dikey değil yatay düzlemde de küçük ölçekçidir: "Vahşi şehirleşmeye" karşı nüfusun aşırı yoğunlaşmasını önleyen –Almanya örneğindeki gibi– yıldız kümesi modeli orta ölçekli şehirlerin, alt-metropollerin kurulması fikrindedir.

*

Türk-İslâm muhafazakârlığında, binaların dikine gitmesinden endişe duyan başkaları da olmuştu.

Memduh Şevket Esendal'ın, amudi medeniyet yerine ufki medeniyeti, dikey yerine yatayı, küçük ölçeği savunduğunu biliyoruz. Nurettin Topçu, topyekûn makine medeniyetiyle beraber elbette bina azmanlarına da karşıydı. Ekrem Hakkı Ayverdi, 1953'te İstanbul Boğaz köprüsü tasarısına "en feci hazırlık, teşebbüslerin en korkuncu" diyerek karşı çıkmıştır. Şöyle efkarlanır:

> "Paris'te düz arazide yetişmiş bir ormanın yakın mesafeden görülebilecek yeşilliğini bir bina kapatacak diye kıyamet koparken biz Adalar'dan, Marmara'dan ta Karadeniz'e uzanan, etrafı kıvrımlı tepeler, koylarla müzeyyen Boğaziçi'ne mekanik medeniyetin soğuk bir suratını asmayı düşünüyoruz."[3]

2 Cansever'in görüşleri için, birinci dipnotta anılan söyleşilerinin yanı sıra bkz.: *İslâm'da Şehir ve Mimari*, Timaş Yayınları, İstanbul 2010 (6. baskı).

3 Ekrem Hakkı Ayverdi, *Makaleler*, İstanbul Fetih Cemiyeti, İstanbul 1985, s. 207-8.

Bugünün "*Bugün*'ün Dervişi"[4] olarak Mehmet Şevket Eygi'nin de yazılarında "*Sodom ve Gomore... Bizans ve Roma... Lut kavmi... Nemrud'lar Firavun'lar... Pompei ve Herculanum...*" fasılından, "*yüksek binalar diken Şeddat'lara*" lanet ettiğine rastlayabilirsiniz. Bina-zina 'tevhidi' içinde, apartmanları, gökdelenleri, şehir dağdağasını kıyamet alameti sayar.

Ama biliyoruz ki bunlar İslâmî-muhafazakâr camia içinde marjinaldir. Topçu'nun dikbaşlı bir ahlak mistiği olarak gördüğü hürmet, sadece yaptığı değil dediği de yapılmayacak bir imama gösterilecek türdendir; Eygi 'elegan' kalpağı ve neredeyse nihilistleşen takaza diliyle bizzat meczup rolüne talip gibidir. Cansever'e gösterilen hürmet, sözünden ziyade şahsiyet ve edasınadır.

*

Kemalist Cumhuriyet modernizminin coşkun ve tipik, –muhafazakârlar nezdinde de tipik– sözcülerinden biri, Sabahattin Eyüboğlu, 1936 yılında bir apartmana övgü yazısı yazmıştı.[5] Tıpkı o günlerin yeni-modern resmi gibi, temsilî hüviyetten arınmış, olumlu anlamda kişiliksiz, çünkü tamamen işlevseldi apartman. Eyüboğlu, Le Corbusier'nin "oturma makinesi" kavramına sempatiyle yaklaşıyordu. İnsanı "yuva sıcaklığı" ve (karşılıklı) sahiplenmenin ayartısıyla kendine bağlamayan apartman, modernliğin bir yere kök salmayan, sabitlenmeyen gezgin ve serbest ruhuna uygun bir konut çözümü idi; tek kelimeyle özgürleştirici idi.

TOKİ'nin konut silolarının 'felsefesi', Esendal'la, Topçu'yla, Eygi'yle, Cansever'le değil Eyüboğlu'yla hısımdır.

*

---

4 Meraklısı için, hatırlatma için: Eygi 12 Mart darbesi arifesinde, anti-komünist milliyetçi-muhafazakâr *Bugün* gazetesinin yazarıydı ve burada "Kanlı Pazar" provokasyonunun ajitatörlerinden olmuştu. Şahap Tan'ın yazdığı, *Bugün'ün Dervişi* adlı bir kitap vardır (Garanti Matbaası, İstanbul 1970).

5 Sabahattin Eyüboğlu, "Yeni konut ve psikoloji", *Sanat Üzerine Denemeler* içinde, Cem Yayınevi, İstanbul 1974, s. 402-405.

Türkiye'de muhafazakârlıkla ilgili –daha çok özel sohbetlerde– üzerinde sık durulan bir konu, onun Gelenek lafının şaşaasına pek düşkün, buna karşılık Geleneğin maddi-kültürel varlığına duyarsız olduğudur.

Herhalde, medeniyetin maddi cephesiyle manevi cephesini jiletle birbirinden soyan, hemen herkesin kani olduğu ayrımın etkisi aranmalı bunda. Modernliği alet çantası olarak düşünen araçsalcı bakış... Kimlik asabiyesine ve gururuna indirgenmiş bir 'öz'den öte pek fazla tutamağı olmayan bir maneviyattan ötesi, portatiftir. Medeniyet/kültür, maddiyat/maneviyat ayrımlarının baş müellifi sayılan Ziya Gökalp tâ 1918'de "*kaideci fakat an'anesiz milletiz*" diyerek 'genetik' (veya etno-kültürel diyelim) bir arızadan şikâyet etmişti:

> "Türklüğe ve İslâmlığa ait an'anelerimizin tarihî silsilelerini aramadığımız gibi, asrımızı temyiz eden terakkilerin memba ve tekamülünü de tetkike lüzum görmeyiz. Bizim için yalnız neticeler lazım."[6]

Nitekim modern bir siyasal ideoloji olarak muhafazakârlığın işi an'ane inşa etmek değil mi? Geleneksizliğin gelenekçilerce tescil edildiği bir temelde, mecaziden çok maddi 'planda' bir inşaata güven duyulmasına ve en çok onun heyecan yaratmasına da şaşmamalı mı?

Selçuklu motifi diye belledi̇ği şeyleri 8 katlı kunt binaya rokokolayan, cami veya apartman cephesine çini taklidi fayans sıvayan o inşaatların şahsiyetsizliğine de şaşmamalı. Cumhuriyetin 'sıfır mazi' siyasetinin, en mazici İslâmcılık ve muhafazakârlık tarafından da içselleştirilmesine şaşmamalı.

Belki, hayatta kalmayı kolaylaştırırken geçmişle hesaplaşmayı önleyen,[7] daha basitçesi durup bir kendine bakmaya mahal vermeyen vitalist enerjinin, hep "önümüzdeki maçlara bakan" ergen pragmatizminin payını da aramalı. Erken cumhuriyet

---

6 Ziya Gökalp: *Türkleşmek, İslâmlaşmak, Muasırlaşmak*, Bütün Eserleri - 1 içinde, Yapı-Kredi Yayınları, İstanbul 2007, s. 54.

7 Bu konuda bkz. Tanıl Bora, "Geçmişle hesaplaşmada müşküller ve yordamlar: Söyledim ve vicdanı kurtardım'dan ötesi", *Birikim* 248 (Aralık 2009), s. 7-17.

metinlerinden Türk-İslâm Sentezine, kökleri göçebe-savaşçılara özgü beka kabiliyetine dayandırılan bir millî "pratik zekâ" hasleti, bir milli "realizm", incesini düşünmeye gerek görmeyen bu hoyrat cevvalliği besliyordur belki.

*

Turgut Cansever, ABD'deki gökdelenleri gördüğünde[8] "dev gibi, harika, muazzam binalar... neden benim ülkemde olmasın?" diye imrenen Turgut Özal'ı yadırgadığını söylüyordu. Oysa Menderes-Demirel-Özal çizgisi, başka nerede ayrışırsa ayrışsın, imar-inşa cezbesinde mutlak devamlılık içindedir.

Türk muhafazakârlığının inşaat merakından bahsedeceksek zaten, sözü mutlaka Büyük Sağ geleneğe getirmeliyiz – bakın işte o bir an'anedir! Süleyman Demirel'in başbakanlıklarından önce 1950'lerde DSİ genel müdürüyken yazdığı yazılara, yaptığı konuşmalara bakın.[9] Colorado Nehri üzerindeki Boulder Barajı'nı üç gün boyunca seyrettiğini anlatır. "Türkiye'yi imar ve inşa etmeyi" Türk milliyetçiliğinin hedefi olarak koyar. (Bu memlekette bitmeye yüz tutan inşaata fetih müjdelercesine bayrak asılmıyor mu kaç zamandır!) Hem "ecdada layık olmak için" lazımdır bu – ecdat da köprüler, hanlar hamamlar yaptırmıştır. Hem de "Büyük eserler, milletlerin birbiriyle yarışmasında üstünlük nişaneleri"dir; milli gururu kuru böbürlenmedense "tesisler" yüceltir – Recep Tayyip Erdoğan'ın bir ara "pozitif milliyetçilik" şiarıyla üstlendiği ekonomist ve liberal milliyetçilik söyleminin kökü buradan sürer...

Menderes-Demirel-Özal hattı, Büyük Sağ gelenek, dahası, refah ve zenginleşme arzusunu, medeniyetin ana motoru olarak görür; modernliğe Aydınlanmadan, müspet ilimden daha garantili erişme yolunun iktisadiyattan geçtiğinin, kısacası kapitalizmin bilincindedir. (Gökalp'ın yakınmasını hatırlayalım: "Bizim için yalnız neticeler lazım.") Sonra Büyük Sağ, kendi

8 Falih Rıfkı Atay, onlarla ilk karşılaştığında "bulut-delen" adını kullanmıştı. Falih Rıfkı Atay, *Yolcu Defteri*, Ulus Basımevi, Ankara 1946.

9 Süleyman Demirel, *Bir Ömür Suyun Peşinde* - 1. cilt, ABC Medya Ajansı, İstansul 2005.

siyasal meşruiyetinin ve iktidar mücadelesindeki gücünün de aslen maddi refah arzusuna hitap etmek olduğunun bilinciyle davranır. Muhafazakâr-liberal sentezin kökeni ve Türk liberalizminin en 'ciddi' kökü, buradadır.

*

Her hizmet binası, her yol, (zamanımızda Ankara'da) her alt-üst geçit, 'yıllarca bir çivi çakmayan' CHP'nin kafasına çakılan bir çivi, 'sadece tenkit eden, hep gayrımemnun' solun usandırıcı dırdırını bastıran bir yatırım balyozu olarak kutlanır. Salih siyaseti 'hizmet yarışı' olarak tescil eden sağ, her bir binayı hizmet heykeli gibi diker. İnşaat, 'sözü bitiren' türden icraattır. Hükümetin, belediyenin, partinin çalıştığının en sağlam alameti, odur. 5N: Ne, neden, nasıl, nerede, ne zaman? 2K: Kime, kaça? Ehemmiyetsizdir, kazılan temelin altında kalır.

İmar-iskan, bayındırlık, inşaat, hem güçlü bir ekonomi-politik bir potansiyeli harekete geçirir: zenginliğin bir vetiresi olarak zenginler yaratmanın stabilize ve duble ('yaratana' da dönen) yoludur. (Bu kitapta inşaatın ekonomi-politiği geniş ele alınıyor.) Hem de refaha erme imgesini ve iş yapma/işleme/çalışma mitosunu imar eder. Nazım Hikmet "Yükseliyor yapı kan ter içinde..." dizelerinde hayranlığını yapıcıların emeğine hasretmişti ama 'popüler' hayranlığın nesnesi daha ziyade inşaatın 'sahibi' yani oraya gömülü sermayedir. Betonlaşmış güç-kuvvettir.

*

Milli Görüş çizgisi de, başka hangi noktalarda ayrışırsa ayrışsın, bayındırlık-imar şehvetinde Büyük Sağ gelenekle tam bir örtüşme içindedir. Demirel'in, Özal'ın "büyük rakamlar telaffuz etme" tutkusu Erbakan'da bir tür siyasal erotiğe dönüşür. Erbakan, –kuşkusuz mühendis kimliğinden de beslenen– gigantomanik teknokrat dilini, İslâmcı özgüveni okşamak için kullanıyordu. Milli Görüş'le Büyük Sağ geleneğin güçlü bir çaprazlama mutasyonu olan AKP'nin bayındırlık savletinde, gigantomani mecazdan hakikate geçmiştir.

*

Stalin dönemi Sovyetler'de de, ama asıl Nazilerde, güç tapıncına dönük oransız büyüklükte binalar-anıtlar inşa etme merakını tanımlamak için kullanılmıştır bu terim: Gigantomani, büyüklük saplantısı. Fallik binalarla iktidar teşhirciliği. Mermer ve granitin organik dayanıklılığıyla ebedilik arzusu. (Hamdullah Suphi Tanrıöver de, zamanı için 'gigant' sayılacak Türkocağı binasının açılışında "Mermer bütün tarihte milletlerin din arkadaşıdır" demişti. "Mermer hassasiyeti, secdelerin sesile beraber inler" idi.)[10]

AKP'nin son seçimler öncesinde açıkladığı "çılgın proje", Kanallstanbul projesinin resimlerini gördük. Bilimkurgu filmi, New York silueti, Dubai estetiği, AVM'ler mahallesi... arası bir şey. Proje gerçekleşsin gerçekleşmesin, bu imge, rölövesini çıkarılan bu fantezi, gigantomanik bir pornografi değil mi?

10 *Türk Ocakları merkez binasının açılmasında Hamdullah Suphi Beyin söylediği nutuk*, Türkocağı Matbaası, Ankara 1930, s. 16.

İnşaat Sektörü Neyin Lokomotifi?

OSMAN BALABAN

Haziran 2011 seçimlerine damgasını vuran olaylardan birisi de seçim vaatleri arasında yer alan imar ve şehircilik projeleri oldu. Bu projeler arasında başı çeken ise hiç kuşkusuz Adalet ve Kalkınma Partisi'nin, gerçekleştirilmesine kendileri de şans vermediklerinden olsa gerek 'çılgın' sıfatı ile nitelemeyi uygun buldukları projeleriydi. Bu projeler, Türkiye toplumuna, 2003'ten sonra başta büyük kentler olmak üzere yurt genelinde başlatılan inşaat faaliyetinin artarak devam edeceği mesajını fazlasıyla verdi.

Siyasi aktörlerin inşaat sektörünü ve yapım faaliyetlerini desteklemeleri yeni olmadığı gibi bize özgü de değildir. İnşaat sektörünün ekonominin sürükleyici sektörü olduğuna ve sektörde yaşanacak büyümenin ekonominin genelini olumlu bir biçimde etkileyeceğine dair yaygın kanaat, akademik araştırmalar ile de desteklenmiştir. Bu kanaat, pek çok ülkede yapım faaliyetlerinin kolaylaştırılması ve arttırılmasını politik bir tercih olarak ön plana çıkarmıştır. Türkiye de bu durumdan azade değildir ve olmamıştır. Türkiye kapitalizminde neo-liberal dönüşümün gerçekleştirildiği 1980 sonrasında inşaat sektörü ve yapım faaliyetleri siyasi aktörlerin her zaman gündeminde olmuş, gerek ekonomik gerek siyasi amaçlara ulaşmanın aracı olarak kulla-

nılmış ya da kullanılmak istenmiştir. Bu yazıda; uluslararası deneyime gönderme yaptıktan sonra 1980 sonrasında yapım kesimi faaliyetlerinin Türkiye kapitalizmi ve reel siyaseti açısından nasıl işlevsel kılınmaya çalışıldığı tartışılmaktadır.

İnşaat sektörü ve ekonomi arasındaki ilişki üzerine

İnşaat sektörü, ekonominin lider ve sürükleyici sektörlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. Bunun nedeni inşaat sektörü ile diğer ekonomik sektörler arasındaki yakın ilişkidir. Bazı akademik araştırmalar, sektörler arası ilişkilerin yoğunluğu bakımından inşaat sektörünün, yirmi ekonomik sektör içinde en güçlü dört sektörden birisi olduğunu göstermektedir.[1] Daha açık bir ifadeyle, inşaat sektörü, diğer pek çok sektör tarafından üretilen ürün ve hizmetleri girdi olarak kullanmakta ve inşaat faaliyetinin nihai ürünü olan yapılar, farklı sektörlerin ürettiği ürün ve hizmetlerin bir bileşeni olarak karşımıza çıkmaktadır.[2] Diğer sektörler ile olan alışverişi nedeniyle inşaat sektöründe yaşanan büyümenin ekonominin diğer sektörlerinde de büyütmeyi tetikleyeceği ve bu yolla genel ekonomik büyümeye katkı yapacağı kabul edilmektedir. Dahası inşaat sektörünün büyüme dönemlerinde önemli bir istihdam kaynağı olarak işlev gördüğü ve işsizliğin azaltılmasında etkili olduğu da kabul edilmektedir.[3]

Bu değerlendirmeler neticesinde pek çok ülkede, inşaat sektöründeki büyüme, makroekonominin gelişmesi için bir araç olarak ele alınmıştır. Hükümetler, ekonomiyi dengede tutmak amacıyla inşaat yatırımlarını arttıracak ve destekleyecek politikaları devreye sokma eğilimde olmuşlar ve ulusal kalkın-

1 İnşaat sektörü ile ekonomi arasındaki ilişkiyi tartışan akademik araştırmaların kapsamlı bir incelemesi için şu makaleye bakılabilir: Dang, T.H.G., & Low, S.P. (2011). Role of construction in economic development: Review of key concepts in the past 40 years. *Habitat International*, 35 (2011), 118-125.

2 Bon, R. (1992). The future of international construction: secular patterns of growth and decline. *Habitat International*, 16 (3), 119-128.

3 Lewis, T.M. (2004). The construction industry in the economy of Trinidad and Tobago. *Construction Management and Economics*, 22 (5), 541-549.

ma stratejileri kapsamında inşaat sektörüne önemli roller vermişlerdir.[4] Örneğin Tayvan hükümeti, 1970'lerde yaşanan küresel ekonomik bunalımdan beri, gerek ekonomik büyümeyi sağlamak gerek endüstriyel üretimi arttırmak amacıyla büyük ölçekli inşaat yatırımları yapmayı tercih etmişlerdir.[5] Hong Kong'da yakın bir zaman önce, bir yandan ekonomiyi güçlendirmek diğer yandan kentin küresel sistemdeki konumunu pekiştirmek amaçlarıyla büyük ölçekli 10 tane altyapı projesi uygulamaya konmuştur.[6] 2000'li yılların başında Japonya'da, inşaat sektöründeki artan hareketliliğin ve yapım faaliyetlerine yönelik artan talebin ekonomik durumu iyileştireceği varsayımından hareketle kentsel dönüşüm projeleri gerçekleştirmek için özel bir yasa yürürlüğe konmuş ve bu yasanın uygulanmasını sağlamak için özel bir kurum kurulmuştur.[7] Bugün Tokyo'nun merkezinde, 1990'lı yıllarda Japonya ekonomisinde yaşanan ekonomik durgunluk ve bunalımı aşmak amacıyla yapılmış, bir kısmı dönüşüm projesi olmak üzere çok sayıda kentsel proje yer almaktadır.

İnşaat sektörünün "karanlık yüzü"

Ne var ki, inşaat sektörünün sınırsız ve kontrolsüz bir biçimde büyümesine dayanan bir ekonomik politika sorunsuz değildir. Gereğinden fazla gerçekleştirilen inşaat ve emlak faaliyeti-

4 Dang, T.H.G. & Low, S.P. (2011). Role of construction in economic development: Review of key concepts in the past 40 years. *Habitat International*, 35 (2011), 118-125.

5 Su, C.K., Lin, C.Y. & Wang, M.T. (2003). Taiwanese construction sector in a growing 'maturity' economy, 1964-1999. *Construction Management and Economics*, 21 (7), 719-728.

6 Wong, J.M.W., Thomas Ng, S., & Chan, A.P.C. (2010). Strategic planning for the sustainable development of the construction industry in Hong Kong. *Habitat International*, 34 (2010), 256-263.

7 Söz konusu yasanın ve kurumun İngilizce adları sırasıyla; "Urban Renaissance Special Measure Law" ve "Urban Renaissance Headquarters"dır. Detaylı bilgi için şu kaynağa bakılabilir: Okabe, A. (2005). Towards the spatial sustainability of city-regions: A comparative study of Tokyo and Ranstad. M. Jenks, & N. Dempsey (ed.), *Future forms and design for sustainable cities* (s. 55-72) içinde. Great Britain: Elsevier.

nin ciddi düzeyde ekonomik, toplumsal ve çevresel maliyetleri olduğu bilinmektedir. Bu maliyetler kimi durumda ulusal düzeyde ortaya çıkarken kimi durumlarda ise bölgesel ve küresel düzeylerde krizlere neden olabilmektedir. Örneğin 2008'de başlayan ve dünyanın bütün büyük ekonomilerini ciddi bir biçimde etkileyen global ekonomik krizin nedeni de inşaat sektörü ve emlak piyasalarındaki irrasyonel büyüme ve bu tür bir büyümeyi temel alan konut finansman sisteminin çökmesidir. Emlak piyasasındaki büyümenin sınırlarına ulaşması ve spekülatif bir biçimde şişirilen emlak balonunun sönmesi ile birlikte baş gösteren emlak piyasasındaki değersizleşme, öncelikle gayrimenkullerin sürekli değer artışına dayanan konut finansman sistemini çökertmiş ve ardından tüm ekonomik sistemi bir kriz ortamına sürüklemiştir.[8]

İnşaat ve emlak faaliyetinin koşulsuz bir biçimde desteklenmesine dayanan büyüme modelinin ne tür sorunları beraberinde getirdiğini gösteren çok sayıda akademik araştırma mevcuttur. Kimi araştırmacılar bu durumu, inşaat sektörünün "karanlık yüzü" olarak nitelemeyi tercih etmektedirler.[9] Beş farklı Asya ülkesinde (Japonya, Güney Kore, Çin, Tayvan ve Hong Kong) yapılan araştırmalar, inşaat sektöründeki ve emlak fiyatlarındaki kontrolsüz büyümenin; yüksek enflasyon, düşük gelir gruplarının konut satın alma ve kiralama gücünün azalması, üretken sektörlerden sermaye kaçışı ve yeni yatırım yetersizlikleri gibi sorunları beraberinde getirdiğini tespit etmişlerdir.[10] Örneğin Tayvan'da, 1991 ve 1993 yılları arasında yapım kesiminde yaşanan büyüme döneminin ardından yapı stoku gereğinden fazla büyümüş, ortaya çıkan arz fazlası ve de-

8 Biau, D. (2009). Where will the money come from now. *Urban World*, cilt 1 sayı 2, 36-39.

9 Zainul Abidin, N. (2010). Investigating the awareness and application of sustainable construction concept by Malaysian developers. *Habitat International*, 34 (2010), 421-426.

10 Aveline, N. & Li, L.H. (Ed.) (2004). Property markets and land policies in northeast Asia, the case of five cities: Tokyo, Seoul, Shanghai, Taipei and Hong Kong. Maison Franco-Japonaise & Centre of real estate and urban economics HKU.

ğersizleşme çok sayıda şirketin iflası ile sonuçlanmıştır.[11] İnşaat sektöründeki kontrolsüz büyümenin neden olduğu ve hemen her ortamda karşılaşılan temel sorunların başında, ihtiyaç fazlası yapılı çevre üretimi gelmektedir. Bu gibi durumlarda gerek ihtiyaç fazlası yapı stokunu gerek bu stokun gerektirdiği ihtiyaç fazlası altyapı yatırımlarını gerçekleştirmek için kamusal kaynaklar irrasyonel bir biçimde harcanmaktadır. Örneğin 1980'lerin sonunda Tokyo'da inşaat faaliyetlerinin desteklenmesi amacıyla kent merkezindeki kamuya ait arsa ve araziler yatırımcılara verilmiş ve imar kuralları esnetilmiş, bu da talepten bağımsız olarak, çok sayıda ve ihtiyaç fazlası yapı üretimi ile sonuçlanmıştır.[12-13] Son yıllarda ise akademik ilgi, inşaat sektöründeki kontrolsüz büyümenin neden olduğu çevresel sorunların ve bu sorunların giderilmesi için uygulanacak çözüm önerilerinin tespit edilmesine kaymıştır.[14]

Özetle, uluslararası deneyim incelendiğinde, inşaat sektörü ile ekonomik büyüme arasında pozitif bir ilişkinin var olduğu ve bu nedenle inşaat ve emlak yatırımlarının makroekonomik büyümeyi sağlamak için bir araç olarak kullanıldığı anlaşılmaktadır. Uluslararası deneyim ayrıca, inşaat sektöründeki kontrolsüz büyümenin beraberinde ekonomik, toplumsal ve çevresel sorunlar da getirebildiğini göstermektedir. Yazının iz-

---

11 Hsieh, H.H.Y. (2005). The 1990's Taiwan residential construction boom: a supply side interpretation. *Construction Management and Economics*, 23, 265-84.

12 Aveline, N. & Li, L.H. (2004). Reconsidering land policies in Asia. N. Aveline & L.H. Li (ed.), *Property markets and land policies in northeast Asia, the case of five cities: Tokyo, Seoul, Shanghai, Taipei and Hong Kong* içinde (s. 298-314). Maison Franco-Japonaise & Centre of real estate and urban economics HKU.

13 Shima, N., Hiramoto, K., Seta, F., Katayama, K., Kim, C., Cho, S. & Matsutani, H. (2007). Tokyo's large-scale urban redevelopment projects and their processes. 43. ISOCARP Congress 2007.

14 Bu konuda şu makalelere bakılabilir: (1) Zainul Abidin, N. (2010). Investigating the awareness and application of sustainable construction concept by Malaysian developers. Habitat International, 34 (2010), 421-426 (2) Yorucu, V., & Keles, R. (2007). The construction boom and environmental protection in Northern Cyprus as a consequence of Annan plan. Construction Management and Economics, 25 (1), 77-86 (3) Balaban, O. (2012). The negative effects of construction boom on urban planning and environment in Turkey: Unraveling the role of the public sector. *Habitat International*, 36 (1), s. 26-35.

leyen bölümünde 1980 sonrasında inşaat sektörünün Türkiye kapitalizmi ve reel siyaseti açısından nasıl işlevsel kılınmaya çalışıldığı tartışılacaktır. Kontrolsüz büyümenin Türkiye'de ne tür olumsuz sonuçları olduğuna ise bu yazıda yer verilmemektedir.

1980 sonrası neo-liberal bütünleşme döneminde Türkiye'de iktisat, siyaset ve inşaat sektörü

1980 sonrası, yakın dönem Türkiye ekonomisinde, gerek birikim rejiminin gerek bölüşüm politikalarının niteliği açısından ayrı bir alt döneme tekabül etmektedir. 24 Ocak kararları ile birlikte 1980 öncesinin ithal ikamesine dayanan ekonomik politikalarına son verilmiş ve Türkiye ekonomisinin, ihracata dayalı büyüme modeli çerçevesinde uluslararası neo-liberal sisteme eklemlenmesi hedeflenmiştir. Bu hedefin gerçekleştirilmesi için başta reel ücretlerin geriletilmesi yoluyla emek maliyetini azaltmak ve iç talebi kısmak olmak üzere ihracatı arttırma amaçlı pek çok tedbir uygulamaya konulmuştur. Emek kesiminin 1980 öncesinde elde ettiği sendikal haklar, toplu sözleşme ve yüksek ücretler gibi pek çok kazanım, 12 Eylül askeri darbesinin yardımıyla ya azaltılmış ya da geri alınmıştır. Örneğin 1983'den 1987'ye kadar geçen dört yıllık sürede, maaş ve ücretlerin özel sektör imalat sanayi katma değeri içindeki payı %27,5'den %17,1'e ve kamu sektörü imalat sanayi katma değeri içindeki payı ise %25'ten %13'e düşmüştür.[15] Benzer şekilde, 1983 ve 1988 yılları arasında reel ücretlerde %18 oranında gerileme gerçekleşmiştir.[16] Daha açık bir ifade ile 1980 sonrası Türkiye ekonomisinde yaşanan dönüşümün ve neo-liberal politikaların emek kesimi üzerindeki maliyeti ve etkileri oldukça ağır olmuştur ve olmaya devam etmektedir.

Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan dönüşümün

15 Boratav, K., Yeldan, E. ve Köse, A.H. (2000). *Globalization, Distribution and Social Policy: Turkey, 1980-1998*. CEPA Working Paper Series I, Working paper no. 20, Center for Economic Policy Analysis, New School University, New York, USA.

16 Boratav, K. (2003), *Türkiye İktisat Tarihi*, İmge, 7. Baskı, Ankara.

önemli aşamalarından birisi de 1989'da yürürlüğe konulan 32 nolu karar olmuştur. Bu karar ile birlikte Türkiye ulusal finans piyasası, uluslararası finans piyasalarına entegre edilmeye çalışılmış ve ülke içine ve dışına parasal sermaye hareketlerine tam serbestlik getirilmiştir.[17] Sermayenin serbest dolaşımı ya da "finansal sermayenin hegemonyasına geçiş" olarak da ifade edilen bu değişim, Türkiye ekonomisinin izleyen yıllarına damgasını vurmuştur. 1989 sonrasında, ağırlıklı olarak sıcak para girişlerinin kontrol edilmemesi ve vergilendirilmemesi nedeniyle ülke ekonomisi sürekli bir kriz ortamına sürüklenmiş ve hemen her krizin ardından IMF tarafından dikte ettirilen yapısal uyum programları ile krizler aşılmaya çalışılmıştır. Her kriz ve ardından gelen uyum programları ve tedbirler, emek kesimi üzerindeki yükleri daha da arttırmıştır. Ekonomik istikrarsızlık ortamında devlet, giderek artan kaynak ihtiyacını, çoğu zaman yüksek faizle, iç ve dış kaynaklardan borçlanma yoluyla çözmeye çalışmış ve ortaya çıkan bütçe açığının kapatılması ve borçların çevrilmesi için yeni finansman bulunması ekonomi politikalarının temel hedefleri haline gelmiştir.

İnşaat sektöründe iki büyüme dönemi

Türkiye ekonomisinde 1980 sonrası yaşanan dönüşümün neden olduğu temel yapısal sorunlar (emek kesimi üzerindeki artan yük, devletin artan finansman ve kaynak ihtiyacı gibi) siyasal aktörlerin inşaat sektörüne yönelik tutum ve politikalarının belirlenmesinde etkili olmuştur. 1980 sonrası Türkiye'de yapım kesimi faaliyetlerinin gelişimi incelendiğinde, ilki 1980'lerde, ikincisi ise 2000'lerde iki büyüme döneminin yaşandığı görülmektedir. İlk büyüme dönemi, 1982 ile birlikte başlamış ve 1988'e kadar devam etmiştir. Bu dönemde ülke genelinde yapımına başlanan yeni bina sayısı,[18] 1982'de

17 Altıok, M. (2002). Yeni Liberal İstikrar ve Yapısal Uyum Programları: Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kriz. *Praksis*, 5, s. 77-130.

18 Veriler inşaat ruhsatlarına göre olup, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) yayınlarından alınmıştır.

54.361'den, 1988'de 139.995'e yükselmiştir. İnşaat sektörü yatırımlarının GSMH içindeki payı ise 1982'de %5,2'den, 1987'de %7,3'e yükselmiştir.[19] 1987, inşaat sektörünün GSMH içindeki payının tüm 1980 sonrasındaki dönem içinde zirve yaptığı yıl olmuştur. Benzer şekilde, 1980'lerin sonuna doğru Türkiye'de konut yatırımlarının GSMH içindeki payının, gelişmiş ülkelerde konut yatırımlarının GSMH içindeki payına yaklaşmış olduğu bilinmektedir.[20]

İkinci büyüme dönemi ise, 2001 ekonomik krizini takiben 2002'de başlamış ve tüm dünyayı etkileyen küresel ekonomik krizin yaşandığı 2008'e kadar kesintisiz olarak devam etmiştir. 2008 ve 2009 yıllarındaki gerilemenin ardından 2010'dan beri sektördeki büyümenin halen devam ettiğini söylemek mümkündür. İkinci büyüme döneminde ülke genelinde yapımına başlanan yeni daire sayısı, 2002'de 161.920'den, 2006'da 600.387'ye ve 2010'da ise 907.451'e çıkmıştır. 2014 yılı itibariyle ülke genelinde yapımına başlanan yeni daire sayısı, bir milyonu aşmıştır. Bu dönemde ayrıca, inşaat sektörü yatırımlarının GSMH içindeki payı ise 2004'te %3,8'den, 2006'da %4,8'e yükselmiştir. 2004 ile 2007 yılları arasında, yıllık ortalama %12'lik büyüme oranı ile inşaat sektörü, ekonominin en çok ve hızlı büyüyen sektörü olmuştur. Dahası, inşaat sektöründe istihdam oranları da artmış ve sektördeki istihdamının toplam istihdam içindeki payı, 2003'te %6,9'dan, 2007'de %7,8'e yükselmiştir.

Büyümede devletin rolü ve katkısı

Her iki dönemde de devlet, gerek yaptığı doğrudan ve dolaylı yatırımlar gerek yasal ve yönetsel düzenlemeler ile inşaat sektöründeki büyümeyi desteklemiştir. Daha açık bir ifadeyle, sektördeki büyümenin temel nedenlerinden birisi devlet desteği ve katkısı olmuştur. 1980'lerdeki büyümede kamu altya-

19 Veriler Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) yayınlarından alınmıştır.

20 Türel, A. (1989). 1980 Sonrasında Konut Üretimindeki Gelişmeler. *Mimarlık Fakültesi Dergisi*, Cilt 9, sayı 2, s. 137-154.

pı yatırımları önemli rol oynamıştır. 1980 öncesinde, ithal ikamesini desteklemek amacıyla kaynakları sanayileşmeye ayıran devlet, 1980 sonrasında politika değişikliğine giderek yapılı çevre üretimi için de kaynak ayırmaya başlamıştır. Bu politikanın en kestirme sonucu, 1980'lerin ikincisi yarısı ile birlikte artan kamu altyapı ve inşaat yatırımları olmuştur. 1980'ler boyunca kamu altyapı ve inşaat yatırımlarının GSMH içindeki payı, yıllık %10'unun üzerinde olmuş ve 1980'de %9,8 olan bu oran, 1985'e gelindiğinde %11,7'ye yükselmiştir. Türkiye'de inşaat sektöründeki büyüme ile kamu yatırımları arasında yüksek bir korelasyon olduğu ve kamunun sağladığı finansman desteğinin sektördeki büyümeyi tetiklediği bilinmektedir.[21]

1980'lerdeki büyümede devletin rolü sadece kamu altyapı ve inşaat yatırımları ile sınırlı kalmamıştır. Yasal ve yönetsel düzenlemeler de büyümede etkili olmuştur. Bugün Türkiye'de kentsel yapılı çevre üretiminde etkin bir aktör konumuna gelen Toplu Konut İdaresi Başkanlığı'nın (TOKİ) kuruluşu ile Toplu Konut Fonu'nun oluşturulması bu döneme rastlar. Her iki düzenleme ile devlet, kentlerde konut üretimini teşvik etmek ve desteklemek amacıyla çeşitli konut projelerine, konut üreticilerine ve konut kooperatiflerine ucuz kredi ve finansman sağlamıştır. Örneğin 1984-1995 yılları arasında yaklaşık olarak bir milyon konuta, Toplu Konut Fonu üzerinden kredi desteği sağlanmıştır.[22] Toplu Konut İdaresi ve Fonu'ndan sağlanan destek, 1980 öncesinin aksine, ülkede toplu konut üretiminin yaygınlaşmasına, büyük ölçekli firmaların ve kooperatiflerin inşaat sektöründeki ve konut üretimindeki etkinliğinin artmasına yol açmıştır. Bu dönemde devlet ayrıca, TOKİ eliyle, özellikle dar gelirli grupların konut sahibi yapılması amacıyla konut üretmiştir. Büyük ölçekli firmalar ile konut kooperatiflerin orta ve orta-üst gelir gruplarına yönelik konut üreti-

21 Örneğin şu çalışmaya bakılabilir: Ercan, H. & Saatçioğlu, Ş. (2004). İç ve Dış Pazarlarda Türk İnşaat Sektörü: Büyüme ve İstihdam Dinamikleri. İktisadi Sektörlerde Gelişme Stratejileri Tebliğ Metinleri-II *içinde*, *2004 Türkiye İktisat Kongresi*, cilt 5, s. 235-256, Ankara.

22 Türel, A. (1996). Toplu Konut İdaresi. Yüzyıl Biterken *içinde*, *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, 3. Cilt, s. 796-797, İletişim, İstanbul.

mi yapması, devleti, TOKİ eliyle düşük gelir gruplarına yönelik konut projeleri geliştirip uygulamaya yöneltmiştir.[23] Özetle, Toplu Konut İdaresi ve Fonu'nun kurulması, 1980'lerde inşaat sektöründeki büyümeyi yaratan önemli etmenlerden birisi olarak işlev görmüştür.

1980'lerdeki büyümeye etki eden devlet müdahaleleri arasında bazı yasal düzenlemeler de yer almaktadır. Bunlar arasında imar afları dikkat çekicidir. 1984'te yürürlüğe konulan imar afları, büyük kentlerin gecekondu bölgelerinde, gecekondulaın apartmanlara dönüşümünü ve dolayısıyla yapım faaliyetlerini arttırmıştır. İmar afları kapsamında verilen inşaat ruhsatlarının sayısı 1984'te 40.000'den, 1987'de 110.000'e çıkmıştır. Bu dönemde, imar ve planlama mevzuatında da ciddi değişiklikler gerçekleştirilmiştir. Halen yürürlükte olan 3194 sayılı İmar Kanunu 1985'te yürürlüğe konmuş ve bu kanun ile birlikte, 1980 öncesinde merkezî yönetimin sorumluluğunda olan imar ve planlama yetkileri büyük oranda yerel yönetimlere devredilmiştir. İmar ve planlama yetkilerindeki bu âdem-i merkezileşmenin, kentlerde imar ve yapım faaliyetlerini ciddi biçimde arttırdığı ve bu yolla inşaat sektöründe 1980'lerde yaşanan büyümeye katkı yaptığı bilinmektedir. Bunun nedeni, kentlerin çeperlerinde yer alan ucuz kentsel arazilerin hızlı ve kolay bir biçimde kentsel arsaya dönüştürülüp, inşaat faaliyetine konu edilebilmeleri olmuştur. Bu dönemde çok sayıda büyük ölçekli inşaat firması, belediyeler ile işbirliği içinde kentlerin yakın çevresinde ucuz arsa toplayıp, bunları hızlı bir biçimde imara açma şansına sahip olmuşlardır.[24]

2002 yılı sonrası yaşanan büyüme döneminde de benzer süreçler yaşanmıştır. Bu dönemde de devlet, inşaat sektöründeki büyümeyi teşvik edecek ve destekleyecek çok sayıda yasal ve yönetsel düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur. Bu düzenlemelerin önemli bir kısmının odağında yine Toplu Konut İdaresi yer

23 Bugra, A. (1998). The immoral economy of housing in Turkey. *International Journal of Urban and Regional Research* 22.2, 303-317.

24 Türel, A. (2004). Türkiye'de İllere Göre Konut Üretiminin Farklılaşması. Değişen-Dönüşen Kent ve Bölge - *8 Kasım Dünya Şehircilik Günü 28. Kolokyumu Bildiriler Kitabı* içinde, 2. Cilt, s. 703-716, Ankara.

almıştır. 1980'lerin aksine bu dönemde TOKİ, konut projelerine ve üreticilerine finansman desteği sağlayan bir kurum olmaktan çıkmış, inşaat sektörünün en önemli aktörlerinden birisi haline gelmiştir. 2002-2008 yılları arasında TOKİ'nin faaliyet alanlarını genişleten ve kaynaklarını arttıran 14 adet yasal düzenleme yapılmıştır.[25] Bu düzenlemeler sonucunda TOKİ; konut ve arsa üretimi alanında tek yetkili kurum haline getirilmiş, kar amaçlı proje üretiminden tarihî dokuların korunmasına kadar yeni görevler edinmiş ve mülkiyeti kendisine devredilen arsa ve araziler için imar planlarını yapma ve onama yetkilerine sahip kılınmıştır. 2011 itibariyle TOKİ'nin ülke genelinde ürettiği konut sayısı 500.000'i bulmuştur.[26] Bunun yanı sıra TOKİ, pek çok belediye ve özel firma ile işbirliği içinde kentsel yenileme ve dönüşüm projeleri ile "kaynak yaratma" adı altında rant amaçlı kentsel projelere girişmiştir.

İkinci büyüme döneminde etkili olan devlet müdahaleleri arasında, inşaat yatırımları için arsa ve arazi tahsisleri de yer almaktadır. Kamuya ait arsa ve arazilerin gerek satış gerek tahsis yoluyla başta konut projeleri olmak üzere farklı tür ve ölçekteki kentsel projeler için kullandırılması, 2003 sonrasında önemli bir politik tercih halini almıştır. Bu konuda çok sayıda yasal düzenleme yapılmış ve bu düzenlemelerden bazıları ile Maliye Bakanı'na, kamuya ait arsa ve arazileri satması ya da tahsis etmesi için genel yetkiler verilmiştir.[27] Örneğin TOKİ tarafından gerçekleştirilen projelerin pek çoğu, bazı kamu kurum ve kuruluşlarına tahsisli olan arsalar üzerinde, sözü edilen yasal düzenlemeler yardımıyla gerçekleştirilmiştir.

1980'lerdeki büyüme dönemine benzer şekilde 2002 sonrasında yaşanan büyüme döneminde de, planlama ve imar mevzuatında çok sayıda değişiklik yapılmış, planlama ve şehirci-

25 Balaban, O. (2009). Planlama ve mimarlık ekseninde TOKI uygulamaları. *TMMOB Kentleşme ve Yerel Yönetimler Sempozyumu Bildiriler Kitabı* içinde, TMMOB Yayınları, Ankara, 2009, s. 93-115.

26 Detaylı veriler için TOKİ'nin websitesine bakılabilir.

27 Balaban, O. (2012). The negative effects of construction boom on urban planning and environment in Turkey: Unraveling the role of the public sector. *Habitat International*, 36 (1), s. 26-35.

lik sisteminin kurumsal yapılanması köklü bir biçimde değiştirilmiştir. Devletin bu dönemde gerçekleştirdiği değişikliklerin amacının; özellikle inşaat, gayrimenkul ve turizm gibi alanlarda yapılacak yatırımların hızlı ve zahmetsiz bir biçimde gerçekleştirilmesi için planlama ve imar düzeninin serbestleştirilmesi ve kuralsızlaştırılması olduğu söylenebilir. Ayrıca yatırımcı kuruluşlara imar ve planlama yetkileri verilerek, 1980'lerin ortalarında adem-i merkezileştirilen planlama yetkileri, bu dönemde kısmi biçimde merkezileştirilmiştir. Konut projeleri ile kentsel dönüşüm projeleri yapan TOKİ, kıyı bölgelerinde turizm yatırımlarına onay veren Kültür ve Turizm Bakanlığı ile kamuya ait arsa ve araziler üzerindeki devlet mülk ve tesislerini özelleştiren Özelleştirme İdaresi Başkanlığı, 2003 sonrasında imar planı yapma ve onama yetkisi verilen kurumlar arasındadır. İlaveten, planlama ve imar düzenin serbestleştirilmesi ve kuralsızlaştırılması sürecinin 2002 sonrasındaki anahtar kelimelerinden birisi "kentsel dönüşüm" olmuştur. Bu dönemde siyasi otorite, kentsel dönüşüm projelerine yasal ve kurumsal dayanak oluşturması için çok sayıda yasal düzenlemeyi yürürlüğe koymuştur. Ancak bu düzenlemeler gelişmiş batı ülkelerindeki emsallerinin aksine, kentlerin eskiyen kesimlerinin ekonomik, toplumsal ve çevresel açılardan iyileştirilmesini değil, rant amaçlı kentsel projelerin yürürlükteki imar ve planlama kurallarına tabi olmadan gerçekleştirilmesini hedeflemiştir. 2003 sonrasında özellikle birçok büyük kentte bu nitelikte "kentsel dönüşüm projelerinin" uygulandığı bilinmektedir.[28]

İnşaat sektörü ve neo-liberal yeniden yapılandırma arasındaki ilişki üzerine bir tartışma

1980 sonrasında Türkiye'de inşaat faaliyetleri ile gayrimenkule dayalı yatırımların yoğunlaştığı iki büyüme dönemi yaşan-

28 Benzer bir değerlendirme için şu kaynağa bakılabilir: Ozdemir, D. (2010) The role of the public sector in the provision of housing supply in Turkey, 1950-2009. *International Journal of Urban and Regional Research*, DOI:10.1111/j.1468-2427.2010.00974.x

mıştır. Her iki büyüme dönemi de 1980 sonrası Türkiye kapitalizminin neo-liberal bütünleşme amaçlı reformlara tâbi tutulduğu alt dönemlerde gerçekleşmiştir. İlk dönem, neo-liberal dönüşüm ve bütünleşmenin ilk etabı olan 1980'lerde, ikinci dönem ise 2001 krizi sonrasında ana hatları çizilen ve "yapısal uyum" olarak adlandırılan son sürecin ardından başlamıştır. Her iki büyüme döneminin ortak bir diğer özelliği de devletin büyümede önemli bir rol oynaması ve sektördeki büyüme ve hareketliliği arttıracak politikaları kararlı bir biçimde yürürlüğe koymasıdır. Bu tutumun nedeni, siyasi aktörlerin inşaat sektöründeki büyümeden salt ekonomik değil, aynı zamanda siyasal çıkar elde etme beklentileri olmuştur. Diğer bir deyişle, 1980 sonrasında inşaat sektöründeki büyüme, Türkiye kapitalizminin yeniden yapılandırılması sürecinde ortaya çıkan kimi sorunların çözümü için araç olarak kullanılmak istenmiştir. Bu bağlamda inşaat sektöründeki büyümenin şu üç amaca hizmet ettiği düşünülebilir: (a) siyasetin kitlesel destek ve taban oluşturması, (b) reel ücretlerdeki kaybın rant ile telafi edilmesi, (c) kısa dönemli kaynak ve finansman ihtiyacının karşılanması.

İnşaat sektöründeki her iki büyüme, Türkiye'nin güçlü sağ partiler tarafından, pragmatik söylem ve politikalar eliyle yönetildiği dönemlerde gerçekleşmiştir. İlk büyüme dönemi Anavatan Partisi'nin (ANAP), ikinci büyüme dönemi ise Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) %40'lar düzeyinde oy oranları ile iktidara geldikleri döneme denk gelmektedir. Her iki parti de siyasi gücünü, yüksek oranda oy ve kitlesel destek aldıkları toplum kesimlerine borçludur. Bu desteği sürekli kılmak içinse geniş toplum kesimlerini memnun edecek pragmatik politikaları devreye sokmuşlardır. Bu politikaların bir ayağını, geniş toplum kesimlerinin kentsel rantlardan pay almalarına olanak veren düzenlemeler oluşturmuştur. Her iki büyüme döneminde çıkarılan imar afları (birinci dönemde gecekondu afları, ikinci dönemdeyse imar afları ile birlikte 2B arazilerinin satışına yönelik girişimler) bu düzenlemelerin başında gelmektedir. İmar afları ile özellikle düşük gelirli toplumsal kesimlerin kentsel rantlardan pay almalarına imkân tanınması ve bu yolla

bu kesimlerin siyasal desteğinin alınması hedeflenmiştir. Benzer şekilde TOKİ eliyle konut üretimi ve kredi temini ile de, düşük ve orta gelirli toplum kesimleri üzerinde benzer etkiler yapılmaya çalışıldığı düşünülebilir. Sosyal konut projeleri daha çok düşük gelir gruplarının desteği, konut kredileri ve kooperatifler eliyle konut üretimi de orta ve orta-üst gelir gruplarının desteği hedeflenmiştir.

Hem ANAP hem AKP neo-liberal ideoloji ve politikalara sıkı sıkıya bağlı olan partilerdir. Her iki partinin iktidarları boyunca, ülke ekonomisinde önemli dönüşüm yaşanmıştır. Bu çerçevede ANAP, 24 Ocak kararlarını (ağırlıklı olarak 1988'e kadar) katı bir biçimde uygularken, AKP 2001 krizi sonrasında IMF tarafından dikte ettirilen yapısal uyum programına ve reformlara sadık kalmıştır. Her iki dönemdeki ekonomik dönüşüm ve yeniden yapılandırmanın temel sonuçları arasında; işsizlik, reel ücretlerde gerileme ve gelir dağılımı adaletsizliğinin artması gelmektedir. Bu sonuçların özellikle alt ve orta gelir gruplarını ciddi biçimde etkilediği bilinmektedir. Gerek ANAP gerek AKP kentleşme politikalarını, ekonomik yeninden yapılanmanın belirli toplum kesimleri üzerindeki olumsuz etkilerini yumuşatacak biçimde kullanmayı hedeflemişlerdir. Daha önce de belirtildiği gibi, her iki dönemde yoğun bir biçimde kullanılan imar afları, TOKİ eliyle konut üretimi ve konut kredisi temini gibi politikalarla, alt ve orta gelir gruplarının kentsel rantlardan pay almaları ve barınma maliyetlerinin azaltılması amaçlanmıştır. Bu yolla da reel ücretlerdeki gerileme ve gelir dağılımı adaletsizliği gibi olumsuz etkilerin yumuşatılmaya çalışıldığı öne sürülebilir. Ayrıca inşaat sektöründeki canlanma ve büyüme yoluyla işsizliğin, geçici ve dönemsel olarak azaltılmasının hedeflendiği de bilinmektedir.

1989'daki mali serbestleşme sonrasında Türkiye ekonomisi, spekülatif sermaye hareketlerine bağlı olarak sürekli bir kriz ortamına sürüklenmiştir. Bu da beraberinde borçlanma ihtiyacını ve bütçe açıklarını getirmiştir. 1990'larından başından beri siyasal iktidarlar, kaynak yaratma sorunu ile baş başa kalmışlar ve bu sorunu aşmak için çeşitli politikaları yürürlüğe koymuş-

lardır. 1990'larda özelleştirme politikaları ile bu sorun aşılmaya çalışılırken, 2000 sonrasında inşaat ve gayrimenkul yatırımları yolu ile kaynak sorununun çözülmeye çalışıldığı görülmektedir. Daha açık bir ifade ile 2000'den sonra siyasi aktörlerin inşaat sektöründeki büyümeyi desteklemelerinin arkasında yatan nedenlerden birisi de, inşaat yatırımlarının kaynak yaratma aracı olarak görülmesidir. Özellikle kamuya ait arsa ve arazilerin, başta kentsel dönüşüm projeleri olmak üzere çeşitli kentsel projelere satış yoluyla tahsis edilmesinin arkasında bu niyet bulunmaktadır. Arsa satışı öngören bazı yasal düzenlemelerin gerekçeleri incelendiğinde bu niyet açıkça görülmektedir. Örneğin, TCDD'na ait taşınmazların satışına[29] ilişkin yasal düzenlemelerde, satışın amacının kaynak yaratmak olduğu açıkça ifade edilmektedir. Ayrıca TOKİ'nin 2002 sonrasında yaptığı projelerin bir kısmı da, "kaynak yaratma" amacıyla gerekçelendirilmiş ve bu şekilde isimlendirilmiştir.

Özetle, Türkiye'de siyasi aktörler inşaat sektörünü sadece ekonominin sürükleyici sektörü olarak değil, ekonomik yeniden yapılandırmanın yarattığı bazı sorunları çözmenin aracı olarak da değerlendirmek eğiliminde olmuşlardır.

Sonuç ve genel değerlendirme

İnşaat sektörü ekonominin lider ve sürükleyici sektörlerinden birisi olarak kabul edilmektedir. İnşaat sektöründeki büyümenin, diğer sektörler üzerinden genel ekonomik büyümeyi tetikleyeceğine ilişkin yaygın kanaat, pek çok ülkede inşaat yatırımlarının siyasal otoriteler tarafından araç olarak kullanılması sonucunu doğurmuştur. Türkiye de bu durumdan azade olmamıştır. 1980 sonrasında Türkiye'de, inşaat ve gayrimenkul yatırımlarının yoğunlaştığı iki büyüme dönemi olmuştur. Her iki dönemde de gözlenen ortak bir özellik, sektördeki büyümenin devlet tarafından yoğun ve güçlü bir biçimde teşvik edilmesidir. Her iki dönemde devlet, gerek yasal ve kurumsal düzenle-

29 Örneğin, bu konudaki en bilinen örnek Haydarpaşa Garı'na ilişkin düzenleme ve girişimdir.

meler gerek doğrudan inşaat ve altyapı yatırımları yoluyla büyümeye katkı yapmıştır. Bu durumun temel nedenlerinden birisi, siyasi aktörlerin inşaat ve gayrimenkul yatırımlarını, ülke ekonomisindeki neo-liberal yeninden yapılanmanın belirli toplum kesimleri üzerindeki etkilerini yumuşatmak amacıyla kullanmak istemeleridir. Türkiye deneyimini diğer ülke deneyimlerinden ayıran en önemli özellik de budur. Türkiye'de siyasi aktörler, inşaat sektörünü sadece ekonomik hedefler doğrultusunda değil kısa ve orta erimli siyasal amaçlar doğrultusunda da kullanmak istemişlerdir. Yazının başlığındaki soruya dönecek olursak, Türkiye'de inşaat sektörü, sadece ekonominin değil aynı zamanda (reel) siyasetin de lokomotifi olarak işlev görmektedir.

Devlet Müteahhitlerinden Gayrımenkul Geliştiricilerine, Türkiye'de Kentsel Rant ve Bir Meta Olarak Konut Üreticiliği
Konuta Hücum

SİNAN T. GÜLHAN

Biraz ekonomi politik okumuş veya Marksizmin temel metinleri hakkında en sıradan bilgisi olan birinin rahatlıkla söyleyebileceği üzere, kapitalizm, bir üretim biçimi olarak fabrikada (bir sermaye birikimi biçimi olarak da sömürgelerde) doğmuştur. Emeğin ürettiği artı-değere el koymanın odaklandığı yer olarak fabrika –toplumsal ilişkilerin haddizâtında yoğunlaştığı, bu ilişkilerin kapitalist ve proleter sınıflar olarak karşılıklı ete kemiğe büründükleri yerdir– bir sürü başka yere ve âna ilâveten. Bu nedenle, ne Engels için ne de Marx için inşaat müteahhitliği, rantın spesifik bir formundan daha fazlasını teşkil etti. Engels, İngiliz işçi sınıfını kentsel bir antropolojinin ilk örneği olarak konumlandırdığı *1844'te İngiliz İşçi Sınıfının Durumu* ve daha sonra gelen *Konut Sorunu*'nda, kentsel rantı, sermaye birikiminin içinde tâli bir noktada ele aldı. Nihayetinde, konut ve kentsel çevre, sermayenin işçi sınıfını hayatta tutmak ve yeniden üretmek için göğüslenmesi gereken *faux frais*'nin – dolaşıma dâhil olan, ancak müdahil olmayan maliyetlerin– bir parçasıydı. Hatta öyle ki, Marx ve Engels, işçi sınıfını ev sahibi yapma yönündeki çağrılara ve oluşumlara, bu maliyetlerin ücretler üzerindeki baskısını arttıracağı ve işçi sınıfının ideolojik boyunduruğunu kuvvetlendireceği gerekçesiyle karşı çıktı-

lar.[1] Bir diğer deyişle, eğer bir sermayedar olarak, çalışanınızın itaatkâr olmasını istiyorsanız, onu evlenip, aile kurmak ve de mümkünse otuz yıl vadeyle bir konut sahibi olmak konusunda ikna edin.

Sorun şu ki, kapitalizmin tarihi, başından itibaren ve aşağı yukarı tarihî sırasıyla, büyük ticaret sermayesinin (Fuggerler ve Britanya Doğu Hindistan Şirketi), büyük finans sermayesinin (Rotschildler, Morganlar), büyük sanayi sermayesinin (Fordlar) ve bu üçünün envai çeşit birleşiminin (Rockefellerlar, Vanderbiltler, bizde Koçlar, Sabancılar) tarihi olageldi. Ve bu tarihin içinde müteahhitler, kentsel rant spekülatörleri ve bir meta olarak konut üreticileri geçici ve parlak dipnotlar olmaktan ileri gidemediler. İmparatorluk Paris'inde Haussmann ve şürekâsından, Reaganlı yılların Wall Street patlamasında New York'un şaşaalı spekülasyon kralı Donald Trump'a dek, müteahhitler, küresel sermaye birikiminin havai fişekleri oldular: debdebeli bir sermaye konsantrasyonunun gökyüzündeki gösterişçi parıltılarıydılar.[2] Ve her kriz önce onları vurdu: New York'un simgesi Empire State Gökdeleni 1931'de kapitalizmin en büyük krizi sırasında açıldığında devasa bir sermayenin toprağa –tersinden– gömülmüş hâlinden ibaretti, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonraya kadar büyük kısmı boş kaldı; Fransız devletinin Paris'in kentsel rant dağılımındaki en iddialı imzası La Défense ilk otuz yılında bir hayalet şehirdi; Türkiye'nin mavi kanlı metropol sermayesi için çöplüğün ortasında bir vaha olan Kemer Country'nin kurucusu ve büyük ortağı Esat Edin, 2000'le-

1 Burada hemen hemen her kentsel çalışmanın mutat alıntısının –"Kapitalist üretim biçiminin işçilerimizi gün be gün hapsettiği mikrop yuvaları, korkunç kovuklar ve mahzenler kaldırılmamış, sadece yer değiştirmiştir."– üzerinde uzun uzadıya durmayacağım, bu çok daha uzun bir yazıda ele alınabilir. Bunun için bkz. Engels F. (1974). *Konut Sorunu:* 91-96.

2 Bu biteviye döngüyü Le Corbusier New York'un debdebesine bakarak, biraz da kendi vizyonunun uzantısı hakkında gözleri kamaşmış bir hâlde şöyle özetliyordu: "New York geçici bir kentten –yerini başka bir kentin alacağı kentten– daha fazlası değil." Bu döngülerin tarihsel örneklerini kavramak için, daha dilimize çevrilmemiş iki mükemmel çalışmaya bkz: Harvey D. (2006) Routledge: *Paris, Capital of Modernity* ve –Le Corbusier alıntısının yapıldığı– Page M. (1999) UC Press: *The Creative Destruction of Manhattan*: s. 15.

rin başındaki krizde battığında, elinde kalan arsaları hâlihazırdaki site sakinlerine –yeryüzündeki cennetleri sıradan halkın adımlarıyla kirlenmesin diye– piyasa değerlerinin altında satmak zorunda kaldı.

Türkiye'nin hâkim sınıflarının sermaye birikimiyle imtihanı işte bu noktada farklı bir ahval sergiliyor: ülkenin en görünür sermayedarı olarak Ahmet Ağaoğlu ve arabaları –ve sevgilileri, ve kente dair dâhiyane fikirleri– anaakım medyanın manşetlerini süslüyor, gazetelerin ve internet sitelerinin yegâne gelir kaynağı yeni konut projeleri gibi görünüyor, birbiri ardına sanayi sermayesinin –hem Anadolu'da serpilmiş yeni-muhafazakâr sermaye, hem de İstanbul merkezli eski yerleşik sermaye– gayrimenkul yatırım ortaklıkları aracılığıyla dev alışveriş merkezleri ve konut kompleksleri inşaatına giriştiklerini öğreniyoruz. Hattâ Anadolu sermayesinin yola en erken çıkmışı sayabileceğimiz Zorlu Grubu, bankasını 2.3 milyar dolara sattıktan sonra, bunun 800 milyon dolarıyla, İstanbul'un son kalan ve en büyük merkezi kentsel arsasını almaktan hiç çekinmedi. 1970'lerde tekstil ve dokumacılıkla sanayi sermayesi olarak doğduktan sonra, 1990'larda daha yüksek değişmez sermaye talep eden tüketici elektroniği ve beyaz eşya üretimine yönelen grup, 2000'lerin sonunda gayrimenkul sektörüne yönelmeye karar verdi. Kaldı ki, 1990'lara kadar örneklerine defaatle rastladığımız klasik bir kapitalist gelişme döngüsü böylelikle Türkiye'de kırılmış oldu. Sermayenin sektörler arası dolaşım hızıyla paralel ilerleyen bir teknolojik ve sektörel döngüden bahsediyoruz: Liverpool'un dokuma tezgâhlarından, Pittsburgh'un çelik haddehanelerine, oradan Detroit'in otomobil üretim hatlarına uzanan ve en nihayetinde Shenzen'in 400.000 işçilik Iphone üretim kompleksine uzanan, kırılmalarla ilerlese de, sermayenin organik kompozisyonunun sürekli arttığı, mutlak artı-değerden göreli artı-değerin temellük edilmesinin önem kazandığı bir döngüden.

Sanayi ve finans sermayesinin gözlüğünden baktığınız zaman, Zorlu'nun, Akköklerin, İş Bankası'nın, Özdileklerin, Doğramacıların, Tahincioğullarının, Ülkerlerin, Boydakların nasıl

olup da –özellikle metropol sermayesinin yıllarca küçümseyerek baktığı, yap-satçı adını taktığı– "Laz Müteahhit"in mesleğine göz dikmeye karar verdiği sorusunun cevabı, Türkiye'nin sermaye birikim süreçlerine ve bunların altında yatan siyasi hegemonyanın oluşumunun seyrine dayanıyor. Soruyu, daha açıkça ve bir kapitalistin bireysel sınıf çıkarları açısından soracak olursak, sermaye rahatlıkla biçimini alabileceği ve kendisine çok daha büyük hareket serbestisi tanıyacak bir sürü formun arasında –meta-sermaye, ticaret sermayesi, yani iktisadın en temel ilkesi perakendeciliğin formlarından çok daha komplike derivatif finansal araçlara kadar uzanan ve mekânsal olarak küresel sermayeye sıkı sıkıya eklemlenebilecek hâllerin arasından– neden en katı, en uzun erimli, en durgun ve risklere en açık formu seçti? Bu sorunun cevabı, devletin mekânla ilişkisine, kendini nasıl ölçeklendirdiğine ve hatta artık pek çok Marksistin uğraşmak istemediği bir sorun olan, Henri Lefebvre'in 1970'lerde devlet tipi üretim biçimi adını vermeye cesaret ettiği, ve maalesef, neo-liberalizmin ideolojik hegemonyasına kendimizi fazlasıyla kaptırarak –son beş yıl içinde açıklayıcı çerçevesini küresel neo-liberalizme dayandırmayan tek bir yazı okumadım– devletin sermayeyle olan grift, amorf, akışkan ve mümbit ilişkisinde yatıyor.[3]

İnşaat müteahhitliği, devletle ilişkisi içinde, sermayenin diğer kollarının aksine hep daha "gerçek" daha "elle tutulur" ve daha göz önünde olduğundan ötürü –doğası gereği– ve sanayi üretiminin aksine uluslararası sermayeye daha uzak kalabildiği için; daha düşük değişmez sermaye gereksinimlerine sahip olduğu için (daha düşük organik sermaye bileşimine sahip olduğu için) iktidarın ve müesses nizamın "hakiki milli sermayesi" olageldi.

3 Bu konuda temel metinler için bkz. Henri Lefebvre, Neil Brenner, and Stuart Elden, *State, space, world: selected essays* (U of Minnesota Press, 2009). Brenner ve diğerleri neo-liberalizmi –Neil Smith'in 1980'lerde postmodernizm eleştirisinde kullandığı bir terimle– çakal kavram (rascal concept) olmakla nitelendirirler ve bir mefhum olarak "gelişigüzel bir nüfuza erişmiş ancak tutarlı bir tanımdan hâlen yoksun, olgusal olarak kesinlikten uzak ve sıklıkla geçerliliği sorgulanmış" olduğunu iddia ederler. Bkz: N. Brenner, J. Peck ve N. Theodore, "Variegated neoliberalization: geographies, modalities, pathways," *Global Networks: A Journal of Transnational Affairs* 10, no. 2 (2010): 184.

Nasıl Osmanlı'nın son devrinde zırhlı gemilerin (sanayi-askerî kompleksin nevzuhûr cazibesi) resimleri asılıyorsa kahvehanelere, biz de bu devirde Atatürk Barajı'nı banknotlarımızda taşıdık, Ataköy gibi mimari bir felakete gıptayla baktık ve ülkenin ilk alışveriş merkezlerinden birisi olması dışında bir özelliği olmayan Atakule'yi başkentin simgesi yaptık. Bunda teknokratik bir fetişizmin ve Demirel-Erbakan-Özal İTÜ mühendis troykasının ve en önemlisi, hepsinden de önce, Demirel'in banisi Menderes'in kuşkusuz büyük katkısı oldu. Her devrin sanayi sermayesi kolay yaratılabilir değildir, sanayi sermayesinin birikiminin hem ülkedeki eşitsiz gelişime hem de dünya sistemine bağlı çok daha derin manivelaları vardır. İnşaat müteahhitliği ise, girişte saydığımız sebeplerle, her devrin sermayesi olabilir. Ve her devirde değişebilir: 12 Eylül Cuntası ve Özal'ın Edesler ve Ceylanlar'la ilişkisi, Demirel'in Bayındır Holding'le, STFA'yla, Erbakan'ın Başakşehir ve İhlas Holding'le ilişkisi bunların en bâriz örneklerindendir. Ama her çıkışın bir düşüşü vardır. 1970'lerde Demirel'in siyasi çemberinde yer alarak müteahhitlik hiyerarşisi içinde hızla yükselen, Ankara'da Tunalı Hilmi'nin ortasında zamanının en modern alışveriş merkezlerinden (o zamanki adıyla pasajlarından) birine ismini vermiş müflis müteahhidin, kendisine göre yanlış kararları –bana göreyse iktidar çevresinden Demirel'in düşmesiyle mahrum kalması– sonucu içine düştüğü darlık günlerinde, ikbal günlerini özlemle yâd etmesi; sermayenin bu kırılgan, ancak balistik hızı hâiz kolunu bütün canlılığıyla özetler. E-tipi cezaevlerinin çek koğuşları, Ankara ve İstanbul'un dargelirli semtlerinin kahveleri, eğer biraz şanslı veya diplomalılarsa TOKİ'nin ve envai çeşit yeni konut projelerinin şantiyeleri ya da sahil kasabalarının barları, bu müflis müteahhitlerin hikâyelerini tüm ayrıntılarıyla dinleyebileceğiniz yerlerdir. Sanayi sermayesinin aksine, inşaat müteahhitliği, kısa erimli ahbap-çavuş (crony) kapitalizmi hâlinde faaliyetini sürdürebilir. Ve bu sebeple, 1990'ların sonuna kadar, müteahhitlik, "devlet müteahhidi" olmakla eş anlamlıydı.

Devlet müteahhitliği, bir üretim faaliyeti olarak, özel sektörde müteahhitlik yapmakla kıyaslanırsa, son derece farklı bir

doğaya sahipti. Devlet müteahhitleri, klasik piyasa yasalarına tâbi değillerdi; neticede, demir, çimento, kum gibi ürünleri alabileceğiniz yerler tekeldi –hepsi 1990'ların ortalarında birer birer özelleştirilmeden evvel– ve enflasyonist bir iktisadi rejimin sürdüğü bu durumda ödeme koşullarının farklılaştırılması dışında kârınızı maksimize edebilmek için arz yönünden elinizden gelen pek bir şey yoktu. Temel girdilerinizi tekellerden temin etmenin yanı sıra, benzer bir tekelci sistem girdileriniz üzerinde de nihai kontrole sahipti. "Poz defterleri"nin – temel iş kalemlerinin, yani sekizlik nervürlü demir işçiliğinden, doğramaların monte edilmesine kadar bir inşaat sürecinde mevcut bütün iş birimlerinin fiyatlarını belirleyen ve her yıl yenilenen bir listenin– hâkim olduğu bu sistemde, devletten alacağınız her ödeme (meslekte bilinen adıyla hakediş) hiyerarşik ve merkezî olarak kontrol ediliyordu. Yani, her iş, Bayındırlık ve İskan Bakanlığı'nın yerel idaresindeki kontrol teknisyenlerinin ve mühendislerinin onayından geçmeli, onlar il merkezinde sizin yaptığınız her iş birimini onayladıktan sonra, bu onayı Ankara'ya göndermeliler, bakanlık merkezi bürokrasisi her bir kalemi gözden geçirip buna onay verdikten sonra, hakedişiniz –eski adıyla istihkakınız– bakan tarafından imzalanmalı, bundan sonra dosyanız gene diğer ilgili bakanlıklarca (sonuçta, Bayındırlık Bakanlığı sadece işin teknik kontrolüdür ve eğer okul inşa ediyorsanız Milli Eğitim Bakanlığı'ndan, karakol inşa ediyorsanız İçişleri Bakanlığı'ndan ve bunların yerel birimlerinden onay almanız gerekir) onaylandıktan sonra Maliye Bakanlığı'nın ödeme emrine müteakip paranızı işi yaptığınız yerdeki kamu bankası şubesinden tahakkuk ettirmeniz gerekirdi. Son derece absürd ve verimsiz bu bürokratik sürecin Oğuz Atay tarafından *Tutunamayanlar*'da devlet dairesinde folklor oyunları merasimi biçiminde tasviri bir mübalağa sayılmasa gerek. Tabii, her kademe kendi içinde görünmez ve adı konulmamış bir dolaylı vergi sürecinden, bir *de facto* yeniden bölüşüm sürecinden geçer: teknisyeninden, kontrol mühendisine, şube müdüründen, sair idare müdürlerine, valisinden yerel milletvekillerine kadar –ve hattâ kamu bankasının yerel şube müdürü de dâ-

hil olmak üzere– devlet müteahhidinin ilgilenmesi gereken sınırsıza yakın gider kalemi mevcuttur. Ve serbest piyasanın başka yerlerinde işlemeyen arz ve talep ilkeleri, rüşvet mevzu bahis olduğu vakit son derece belirleyicidir. Büyük balıkla küçük balığın fiyatı farklıdır ve her kademenin rızasını elde etmek değişken çıkarlara ve siyasi hesaplara dayanır. Peki böylesine karmaşık ve her seviyesinde *apparatchik*'in payını almakta son derece heveskâr olduğu bu sistemde nasıl kâr eder devlet müteahhidi? 3 metrelik hafriyatı, kağıt üzerinde 10 metre göstermeye, 8'lik demir kullandığınız işlere 16'lık demir fiyatı yazmaya, ve hattâ olmayanı oldurmaya (Bolu Dağı'nın bitmeyen tünelleri, başbakanlığın bir türlü içine sinmeyen ve içine sinmedikçe de daha kullanılmaya başlamadan eskiyen Ankara'nın Eskişehir yolundaki çalışma binası, kamu bankalarının daha yüksek genel merkez yaptırma arzuları, sızdıran baraj gölü havzalarının tabanının betonla kaplanarak devasa havuzlar inşa edilmesi gibi) kâni olursa kontrol mühendisleri ve siyasi otorite sahipleri, süper kârlar edinmeniz işten bile değildir.

AKP'nin de bu çizgide ilerlediği genelgeçer kabul gördü. Kendine bağımlı, iktidarının doğal bir uzantısı olan ve daha önce gelen iktidarların mekân üzerindeki gücünü katbekat aşan kudrette bir müteahhitler ordusunun merkezî iktidarın doğal bir uzvu olarak teşekkül ettiği sıklıkla –anaakım medyanın köşe yazarları da dâhil– yazıldı. Bunu yaparken, sadece Türkiye'de değil, dünyada da eşine az rastlanır bir nicel duvarı aştı AKP hükümeti.[4] Sadece İstanbul'da, 1995'ten, yani Recep Tayyip Erdoğan'ın belediye başkanlığı günlerinden bu yana, yapımı tamamlanan ve iskân ruhsatı alınan 250 binin üzerinde konutun, 160 bin kadarını TOKİ ve Kiptaş inşa etti veya

4 2008, 2009 ve 2010'da Türkiye'de bitmiş iskânlı konut sayıları, ABD'deki konut satışlarıyla hemen hemen aynıdır: Türkiye için sırasıyla 356 bin, 403 bin, 352 bin ve ABD için 485 bin, 375 bin, 323 bin. ABD her ne kadar bir resesyondan yeni çıkmış ve daha sonra altını çizeceğimiz üzere kendi konuta hücumunun sonunu konut satışlarının 1964'ten bu yana en düşük seviyeye inmesiyle görmüş olsa da, hem ekonomik büyüklükler arasındaki ciddi fark, hem de ABD'nin Türkiye nüfusunun dört katı bir nüfusa sahip olması nicelikleri daha da mühim kılıyor. TÜİK ve US Census Data.

ettirdi. Bunun yanı sıra, Türkiye kentsel rant sisteminin odağına yerleşen İstanbul, bu dönem içinde tarihinde benzeri olmayan bir mekânsal dönüşüme tanık oldu: 1960'ta 350 bin konuttan ibaret olan kentteki konut sayısı 1984'te 1 milyon 400 bine, 2000'de 3 milyon 400 bine erişmişti. Son on yıl içinde, finansal sisteme eklemlenmesi mümkün olan –bankalar ve diğer finansal kurumlar iskân ruhsatı alınmamış konutlara kredi vermiyor– 250 bin konuta ilaveten, sadece inşaat ruhsatı alınmış 500 binin üzerinde yeni konut İstanbul coğrafyasına eklemlendi. Nihayetinde, 4 milyon 200 bin civarında konut sayısıyla ve çok yakında, Kayabaşı'nda buna eklenecek 100 bin konutun tamamlanmasıyla ve daha da ilerisinde, eğer seçim vaatleri gerçekleşirse, kentin kuzey ormanlarını mahvedecek iki yeni şehir ve hayâli cihan değer "çılgın proje" ile (bu projelerin konut boyutları belirsiz) kentin barınma sorunu beyaz yakalılar ve marjinalleşmemiş işçi sınıfları için uzun vadeli olarak bir çözüme erdi.

Bunu yaparken, AKP iktidarının kentsel hegemonyası sosyologların amaçlanmamış sonuçlar dediği ve bu siyasi çizginin hiç arzulamayacağı iki yapısal dönüşüme ön ayak oldu; birincisi, etkilerine her ne kadar daha yakından tanık olmaya başlamadıysak da, haneler üzerindeki kira baskısını kırması, kentin daha önce son derece çeperinde kalan bölgeleri merkezî iş bölgelerine açarak aile yapısını hızla değiştirmesiydi. Bu durum, hanehalkı sayılarını İstanbul genelinde gözle görülür bir şekilde düşürdü ve düşürmeye devam edecek.[5] İkincisi ve hem Türkiye'nin ekonomi politik çerçevesi hem de kendi siyasi kaderi açısından daha önemli olanıysa, bir meta olarak konut arzı

5 TÜİK'in verileri hanehalkı nüfusunun son on yıl içinde 4'ün üzerinde kişiden, 3'e doğru inmeye başladığını bize söylüyor. Bunda tabii ki, konut müteahhitlerinin –veya geliştiricilerinin– çok daha kârlı ve piyasada satılabilir bulduğu 1+1 konut üretimine 2000'lerden sonra, özellikle kent çeperinde yönelmesinin çok büyük payı var. Konut üreticileri, bir yandan, bu denli ciddi çapta –kendi ifadeleriyle konut arzının % 60'ından fazlası– bir pay alan konut biçiminin uzun vadede pek geçerli olmayacağını düşünse de, satışlara gem vurma korkusuyla bu tip konut arzını kısıtlamıyorlar. Maalesef, burada kentsel yapı ve toplumsal yapı arasındaki –çok eski tartışmaların mimlediği üzere, belirleyici– ilişkiler üzerinde durmak için yeterli yerimiz yok.

üzerindeki limitleri kırması; konut üretimini üretim maliyetlerinden katî olarak koparıp, kentsel arsa rantı üzerinden finansal spekülasyona açmasıdır. Daha basit bir deyişle, kentsel konutun üretim maliyeti, kentin marjinalleştirilmiş işçi sınıfına ait son kuşak göçmenleri Kürtlerin ucuz emek arz etme zorunluluğu sürdükçe, ister Zorlu'nun gökdelenlerini inşa edin, ister Esenyurt'un en ücra köşesindeki TOKİ konutunu, müteahhit üzerinde artık ciddi bir etkiye sahip değildir.

Arsa üzerindeki spekülasyon iki nedenle bu mekânsal yeniden bölüşüm içinde belirleyici bir rol kazandı: birincisi, devletin yıllarca –hatta Tanzimat'tan bu yana– sıkı sıkıya kontrol ettiği kentsel gelişim ve arazi arzı üzerindeki katı otoritesini (kağıt üzerinde, Hazine, Türkiye'nin en büyük mülk sahibidir),[6] peyderpey ve kontrollü olarak gevşetmesi ve bu kontrole mukâbil, gecekondulaşma gibi popülist ve tabandan gelen barınma hareketlerini baskı altına alması; ikincisiyse, bu spekülasyonu konut kredileri ve ticari ipotekler sayesinde finans kapitale eklemlemeyi başarmış olması. Bu iki neden bir araya geldiği vakit ortaya çıkan tablo, bir yanda, Ayazma, Sulukule, Tarlabaşı, Gülsuyu/Gülensu ve giderek Gazi ve 1 Mayıs mahallelerindeki marjinalleştirilmiş işçi sınıfları kente olan haklarını ilelebet kaybederken, diğer yanda, özel sektör, TOKİ'yle el ele bu boşaltılmış ve arındırılmış kentsel bölgelerin kullanım haklarını ve ortaya çıkan konut metaını finansal sisteme dâhil olmayı dört gözle bekleyen yeni orta sınıflara ve beyaz yakalılara transfer etmektedir. AKP iktidarında, sıfırdan 60 milyar liraya ulaşan konut kredileri sayesinde ve sadece 2009 yılında Türkiye çapında iskân ruhsatı alınan 380 binden fazla konutun arzıyla, orta sınıflar arasında, vahşi batının altına hücum akınları misali, bir "konuta hücum" ortaya çıktı.[7] Eğer bir Pazar günü öğleden sonra vaktiniz –ve arabanız– varsa, gazetelerin konut projesi ilânlarıyla dolu ilâvelerinin ne işe yaradığını hınca hınç do-

6 Orman ve Su İşleri –eski adıyla Çevre ve Orman– Bakanlığı verilerine göre, sadece İstanbul ilinin arazisinin % 69'u Hazine'ye aittir ve bu arazinin de takriben yarısı orman arazisidir.

7 TÜİK ve BDDK.

lu konut projesi satış ofislerinde gözlerinizle görebilirsiniz. Erken giderseniz, bedava kahvaltının yanında, beğenmezseniz aldığınız konutu inşaat bitiminde geri iade etme hakkını, biraz daha iyi pazarlıkçıysanız, şu anda oturduğunuz evi takas etme şansını bile edinebilirsiniz. Çünkü siz, o masaya pazarlığa oturduğunuzda devlet müteahhitleriyle değil, hatta müteahhitlerle bile değil, piyasada bir meta sattığının son derece farkında olan ve o metaın en kısa sürede el değiştirmesinin en yüksek getiri getireceğini bilen konut geliştirme şirketleriyle çalışıyorsunuz.

Artık inşaat müteahhitleri, müteahhitlik yapmıyorlar. Varyap'a, Dumankaya'ya, Ağaoğlu'na, Özyazıcılar'a (şu anda İstanbul'un en büyük konut müteahhitleri) sorduğunuzda size verecekleri cevap, biz müteahhit değil, gayrimenkul veya konut geliştiriciyiz –real estate developer'ın abartılı bir tercümesinden mütevellit– olacak. Ki kanımca kendilerini böyle tanımlamakta son derece haklılar ve artık onlar bizim bildiğimiz, tanıdığımız devlet müteahhitlerinin cinsinden değiller. Devlet müteahhitliği, inşaatçılık mesleğinin erbabının anladığı anlamda, artık öldü. Bugün Erdoğan'ın (esasında, Recep Tayyip Erdoğan ve Erdoğan Bayraktar'ın, yani Erdoğanların) TOKİ'si, olağanüstü yetkileriyle geçmişin en görkemli devlet müteahhitlerinin ve başbakanlarının hayâllerini süsleyecek yetkilere kavuştu. Bunlar arasında en önemlileri: belediyelerin yetkisinden bağımsız olarak imar yapmak ve bunu uygulamak (kuruluş kanununda 2008'de yapılan değişiklikle), inşaat ruhsatını kanunda yazılı en düşük bedelleri ödemek suretiyle en geç on beş gün içinde almak (2004 ve 2006'da yapılan değişikliklerle), gerçek ve tüzel kişilerin arsalarını kamulaştırmak (2004'te yapılan değişiklikle), gecekondu dönüşüm projelerini yürütürken arsa kamulaştırma bedellerini belirlemek (2004'te yapılan değişiklikle), imzalayacağı sözleşmelerde resmî şekil taşıma yükümlülüğünden azâde olmak (2008'deki değişiklikle) ve Kamu İhale Kanunu'na tâbi olmadan ihale vermek. Özellikle, 1990'da ANAP iktidarı sırasında, kurumu Kamu İhale Kanunu'ndan muaf tutan ve bunu sadece toplu konut üretimi alanıyla sınırlayan bu son yetki, 2011 Şubat'ında geçen torba yasayla devletin her tür-

lü inşaat faaliyet için geçerli kılındı. Diğer bir deyişle, AKP hükümeti, artık bütün inşaat faaliyetleri için TOKİ'yi kullanarak defalarca değiştirdiği Kamu İhale Kanunu'ndan muaf hareket edebilir. Bu muafiyetini vakit kaybetmeden kullanan TOKİ'nin internet sitesinde ise Ağustos sonundan Ekim başına kadar ihalesi yapılacak Sivasspor'un 33 bin kişilik yeni stadyumunun, 18 hastanenin, 14 okul ve yurt binasının vb. ilânını bulabilirsiniz.[8]

Bu olağanüstü yetkiler, TOKİ için temelde şunu ifade ediyor: istediği kentsel araziye el koyabilir, bunu istediği ve uygun gördüğü koşullarda, kapitalizmin en temel arz talep ilkelerinden bağımsız bir şekilde, istediği sermayedara vakfedebilir. Bunun adı hasılat paylaşımıyla gelir kazanımı programıdır. TOKİ, üstüne basa basa, geliştirdiği bu program sayesinde dar gelirli ve alt orta gelirlilere düşük fiyatlarla konut temin ettiğini iddia etmektedir. Lâkin, biz, Ağaoğlu'nun Ataşehir'de inşaatına başladığı son gökdelen projesinde arsa payı olarak ne ödeyeceğini bilirken, veya en azından bir tahminde bulunabilirken (%50), TOKİ hasılat paylaşımlarının sözleşmelerinin nasıl hazırlandığını, bu kentsel rantın –ki, kamu olarak bizim hem kullanım değerinden, hem de değişim değerinden ortaklaşa feragat ettiğimiz bir değer bu– ne gerekçelerle, ne şekilde paylaşıldığını bilemeyeceğiz.[9]

Öte yandan, ismini her yerde duyduğumuz bu dev gayrimenkul geliştirme şirketleri, esasında dışarıdan son derece makyajlı ve göz alıcı görünen, ama içeride sadece bir sonraki işi bağlamaya yarayacak patronlardan, birkaç deneyimli mühendisten, finansman departmanında bankalarla iyi ilişkileri olan ekonomistlerinden daha fazlasını barındırmayan dev cüsseli, ufak kafalı teşebbüslerden daha fazlası değildir. Eskinin onlarca mühendis ve mimar, yüzlerce işçi çalıştıran devlet müteahhitleriyle kıyaslandığında veya sonradan Türkiye'nin sağladığı ucuz

8 Bkz: www.toki.gov.tr

9 Türkiye'de sıklıkla karşılaşılan bir problem bu, kamu arsaları, kamu iktisadi teşekkülleri, neredeyse esas işaret ettiği anlamın, *public*, tamamıyla zıddı bir anlam kazanmış, kendini sivillikten devletliğe dönüştürmüş. Buradaki kamu, hepimize ait olan anlamındadır, Anglofon literatüründeki *commons*'a işaret eder.

emek ve nitelikli mühendislik potansiyeli sayesinde uluslararası müteahhitlik piyasasının da devleri arasına girmiş ENKA ve STFA gibi dev inşaat şirketlerinin yanında, bu yeni nesil şirketler teknik kapasite ve devamlılık açısından son derece kısıtlıdır.[10] Yeni nesil konut geliştiricilerin proje maliyetlerinin, % 10'undan az olmayan kısmı, reklama, tanıtıma ve pazarlamaya ayrılır. Mühendis ve mimarlarla yapılan toplantıların yerini, reklamcılar ve pazarlama elemanlarıyla yapılan toplantılar almıştır. Zaten, bu binlerce konutun inşaatından sorumlu şirketlerde bir elin parmaklarından fazla sayıda mimar veya mühendis çalışmaz; şirketin bir kapitalist kurum olarak ana işlevi aldığı konut projesini alt taşeronlara ihale etmektir. Alt taşeronlar da, daha aşağıdaki taşeronlara ihale ederek, üretim süreçlerindeki rekabetin en had safhaya çıkmasını, bu sayede zaten aşağıya süzülerek gelen artı-değerin, üretim noktasında hepten tıkanmasını temin ederler. En üst seviyedeki patronların işi, gerekli en üst mercilerle bağlantıları sağlamak, gösterişçi tüketimleri vasıtasıyla piyasaya kredi daralmalarından hiçbir koşulda etkilenmeyeceklerini göstermek, yeni –ve hiç bitmeyecekmiş gibi görünen– arsa spekülasyonları için finans sermayesi sağlamak ve nihayetinde siyasi iktidarla gerekli bağlantıları kurmaktır.

Bu konuta hücumun, sadece orta sınıfların değil, yerleşik sanayi ve finans sermayesinin de başını döndürdüğü zamanlarda, patronların, gerçek anlamıyla iktidar elitinin, iki şeye inancı baş döndürücüydü. Birincisini, geçen sene İstanbul'un en büyük ve en değerli konut ve alışveriş merkezi kompleksinin inşaatında, şirketin sahibiyle –nevzuhûr iktidar elitinin ballandırarak üstünde durduğu tâbiriyle CEO'suyla– bir görüşme ya-

10 Hatta, Kutlutaş'ın, Mesa'nın, Eska'nın, özellikle Emek İnşaat'ın (isim sırasıyla Ataköy 7.-8. Etaplar, Koru Sitesi, Ataşehir –veya o zamanki adıyla Anatepe'nin–, ve İsdemir, Büyük Ankara ve Tarabya Otellerinin müteahhit şirketleri) şantiyelerini bundan 20 yıl önce görmüş olanlar, o teknik yoksunluk zamanlarına göre son derece gelişkin ve organize olduklarını her defasında söylerler. Kutlutaş, inşaat sektöründe bir ilk ve sonu gerçekleştirmiştir, işçilerini 1980'lerin sonu ve 1990'ların başlarında sendikalı yapmıştır – ve çoğunluğu sol eğilimli mühendis ve mimarlar için bu efsane şeklinde anlatılagelir.

parken fark ettim. Şirketin ikinci kuşağından otuzlarının başında bir genç, yurtdışında eğitim görmüş veya en azından o izlenimi vermek için bir süre vakit geçirmiş, son derece pahalı takım elbisesiyle, laptopunun başında, gayet gösterişli döşenmiş satış ofisindeki odasında sigarasını üflerken sordum. Buradan sonra, İstanbul'un Anadolu yakasının en pahalı arsasından sonra, nereye gideceksiniz. Seksenlerin başında yuppielerin Wall Street'teki önlenemez yükselişini anlatan Hollywood filmlerinden apartma bir hareketle, yükselmekte olan inşaatın –her patron gibi onun da ofisi bütün şantiyeyi tepeden görüyordu– karşısında, birbirine karışmış sokaklarıyla, bir gecekondu mahallesini işaret etti. Bir an şaşırdım, cüretkârlığı gerçek olamayacak kadar elle tutulurdu, derdim, Nazım Hikmet'in Benerci'sinin Birinci Bâbını okumamış olsaydım. Sonra, kendimi zorlayarak sordum, ama orası, 1 Mayıs Mahallesi, oraya girmenizin imkânsız olduğunu biliyorsunuz değil mi, dedim. Biz girmeyeceğiz, TOKİ girecek, dedi, ve yanlış hatırlamıyorsam, sigarasından keyifli bir nefes daha aldı. TOKİ yapacaktı, onlar da izleyecekti.

İkincisine dair dersi, sanırım dünya sisteminin metropol ekonomilerinin sermayedarları –ve karar vericileri, Lehman Brothers'ın, Bear and Stearns'in, Morgan Stanley'nin CEO'ları, sıradan tasarruf sahipleri– çok kısa bir süre önce almışlardı. Türkiye'deki konuta hücumun en yukarıdan en aşağıya hiçbir mensubunun –mühendisler, CEO'lar, emlakçılar, reklamcılar– aklından kentsel rantın düşüşe geçebileceği, bugün şu kadar eden dairelerin, alışveriş merkezlerinin, arsaların, yarın, bugün ettiğinden daha düşük bir değişim değerine sahip olabileceği geçmiyordu. Sanırım, devlete, veya TOKİ'ye veya AKP'nin getirdiği o sihirli istikrara çok güveniyorlardı. Sanırım, hiçbiri sermayenin yaratıcı yıkıcılığından haberdar değildi.

17 Ağustos 1999 İzmit Depremi'nden 23 Ekim 2011 Van Depremi'ne Kapitalizm ve Mülkiyet Hukuku
Deprem ve Konut Hakkı

TUNCAY BİLECEN

> Devletler otağı kenttin dün kadar yakın/ Şimdi yarılan toprağın altındasın./ Deli misin nesin, böyle suskun, böyle emin;/ Dev yapıların vardı dün kadar yakın// Ah Nikometya, Nikometya!/ Senden yücesi var mıydı ya?// Her kuşaktan her ulustan insanlar vardı/ Tersanen, denizin neşe dolar taşardı,/ Ünlü mahkemen kılı kırk yarar hakkı arardı,/ İnsanların yarınından emin mutluluk taşardı. // Ah Nikometya, Nikometya!/ Senden yücesi var mıydı ya?// Sarayların bunlar mı, bu dökün tüler./ Tiyatroların hani, nerde ünlü heykeller?/ Tanrılar mı şaşırdı ne, sirkin kapıları açık/ Başıboş hayvanlar yıkık kente hükmeder, // Ah Nikometya, Nikometya!/ Senden yücesi var mıydı ya?// (...)[1]

İnsanı diğer canlılardan ayıran özelliklerinden biri de bilinçli olması, olayları, olguları tarihselliği içinde değerlendirebilmesidir. Ne ki, doğal felaketler söz konusu olduğunda, bu tarihselliğin yerini toplumsal hafızanın tamamen yitirildiği bir bilinç durumu alıyor çoğu zaman. Söz konusu felaket örneğin deprem ise; malzemeden çalan müteahhitlerin, plansız yerleşime izin veren siyasetçilerin teşhir edilerek vicdanların rahatlatılmaya, "depremle yaşamayı öğrenmeliyiz", "deprem değil bina öldü-

1 Avni Öztüre, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, 1981.

rür" gibi kalıplaşmış cümlelerle de olası depremlere karşı tedbir alınmaya çalışıldığını görüyoruz. Ancak konu bu haliyle bile depremin ardından birkaç gün geçtikten sonra kamuoyunun gündeminden düşüyor ve yeni bir deprem felaketine kadar toplumsal hafızanın tekrar körleştiğine şahit oluyoruz.

Nikometya'ya Ağıt adını taşıyan yukarıdaki şiir, dönemin ünlü şairi Libanius tarafından, MS. 358 yılında 17 Ağustos depreminden tam 1641 yıl önce yine bir ağustos gününün sabahında (24 Ağustos) İzmit civarında meydana gelen büyük depremin ardından yazılmış. Roma İmparatorluğu'nun 22 yıl özerk başkentliğini, 20 yıl da doğu bölgesi büyük şehirliğini yapan İzmit (Nicomedia) depremin ardından yerle bir olmuş, halkın bir kısmı Nikaia'ya (İznik) ve yeni kurulan Konstantinapolis'e göç etmek zorunda kalmış. Bu depremin ardından defalarca yerle bir oldu İzmit. Buna rağmen en korkunç yıkımı artan nüfusa paralel olarak 17 Ağustos 1999 depreminden sonra yaşadığını görüyoruz. Resmî raporlara göre, 17 binden fazla kişinin hayatını kaybettiği, 300 binin üzerinde bina ve işyerinin hasar gördüğü büyük bir felaket olarak tarihe geçti 17 Ağustos depremi.

Hak sahibi / mülk sahibi

İzmit'te deprem felaketinin ardından evsiz kalan depremzedeler için birçok konut projesi üretildi. Hasar tespit çalışmalarının yapılmasının ardından, barınma sorununun giderilmesine yönelik olarak; çadır, prefabrik yapılar ve kalıcı konutları kapsayan üç aşamalı bir plan devreye sokuldu. Çadır kentlerde ve prefabrik konutlardaki yaşam yıllar boyunca devam etti. Ardından "hak sahipleri" Bayındırlık ve İskan Bakanlığı, Başbakanlığa bağlı Proje Uygulama Birimi ve Dünya Bankası tarafından yapılan konutlarına peyderpey taşındılar.

Peki, "hak sahibi" olmak için "depremzede" olmak yeterli miydi? Liberal devletin genel karakteri işte bu soruya verilen yanıtta gizli idi. Hak sahibi olmanın yegâne koşulu, depremde ev sahibi olmak idi. Depremde evleri yıkılanlar, yeni evlerine uzun vadeli ödeme planlarının altına imza atarak kavuşmuş-

lar, fakat deprem sırasında mülk sahibi olmayanlar bir müddet kira yardımı aldıktan sonra başlarının çaresine bakmak zorunda kalmışlardı.

Depremin ardından, dönemin Irak devlet başkanı Saddam Hüseyin'in depremzedeler için hibe ettiği 10 milyon dolarlık petrolün geliriyle Arızlı Mevkii'nde inşa edilen konutlarda kalan depremzedeler sırf bu "mülkiyet hukuku"nun yarattığı "arıza" sebebiyle bir süre sonra kolluk kuvvetleri tarafından aidatlarını ödedikleri bu evlerden yaka paça çıkarılmaya başlandılar. Üstelik bu evlerde kalan depremzedeler insanlık dışı bir muamele ile yakınlarını kaybetme ve depremde sakat kalma durumlarına göre "puanlanarak" belirlenmişti. Konutlara yerleşen depremzedelere bir taraftan "bu evler sizin" denirken diğer taraftan konutların beş yıl süreyle geçici olarak tahsis edildiğine dair sözleşme imzalatılmış, bu sürenin sonunda ikinci bir beş yıllık anlaşma daha yapılmıştı. Bu esnada depremzedeler kira ve ortak giderleri ödemeye devam ettiler. Kira parasını zamanında ödeyemeyenlerden on beş gün içinde evini derhal boşaltması isteniyordu. Zorunlu tahliyelerle birlikte konu yargıya taşınınca anlaşıldı ki, konutlarının inşa edildiği arazi 2/B parseli olarak görülüyor ve evlerinin tapusu bulunmuyor. Bu baskılar sonucunda, 237 dar gelirli ailenin yerleştirildiği Arızlı Deprem Konutları'nda bugün 150 civarında aile kaldı. Şimdi bu aileler de "dar gelirliler" için yapılan daha küçük evlere taşınacaklar. Kocaeli İl Özel İdaresi'nin mülkiyetinde olan bu konutlara Valiliğin, bürokratları ve polisleri yerleştirme planı, Arızlı sakinleri ile kamu otoritesini defalarca karşı karşıya getirdi. Ancak kamu otoritesi her seferinde mülkiyet hukukuna sığınarak kendisini savunuyor. Burada yaşayanlara ise evlerin büyük ve deniz manzaralı olması sebebiyle "siz bu evlerde yaşamaya layık değilsiniz" deniliyor.

Bir insan hakkı olarak konut hakkı

Oysa konut hakkı, insan hakları literatüründe, insan haysiyetine uygun bir yaşam sürdürmek amacıyla herkesin yararlan-

ması gereken haklar olmasından hareketle, insan haklarının "en düşük eşiği" olarak nitelendiriliyor (Kaboğlu, 1995-1996: 151). Konut hakkını düzenleyen, 10 Aralık 1948 tarihli BM İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin 25. maddesinde, "Herkesin kendisinin ve ailesinin sağlık ve refahı için beslenme, giyim, konut ve tıbbi bakım hakkı vardır" ifadeleri yer almakta, 1959 tarihli, Çocuk Hakları Bildirgesi'nin 4. maddesi de, "Çocuğun, yeterli beslenme, barınma, eğlenme ve sağlık hizmetlerine hakkı vardır" ifadelerini içermektedir. Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi'nin 11. maddesinde; "herkesin, kendisi ve ailesi için beslenme, giyim, konut dahil, yeterli bir yaşam düzeyi ve yaşama koşullarını sürekli olarak geliştirme hakkı vardır" ifadesiyle konut hakkına yer verilmiştir. 1996'da İstanbul'da gerçekleştirilen BM İnsan Yerleşimleri Konferansı'nda da (Habitat II) konut hakkının ulusal ve uluslararası planda korunmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

Anayasanın 57. maddesinde konut hakkına ilişkin olarak; "Devlet, şehirlerin özelliklerini ve çevre şartlarını gözeten bir planlama çerçevesinde, konut ihtiyacını karşılayacak tedbirleri alır, ayrıca toplu konut teşebbüslerini destekler" ifadeleri yer almaktadır.

Uluslararası ve ulusal hukukta konut ve barınma hakkını konu alan bu düzenlemeler, liberal devletin mülkiyet rejimiyle ve sosyal adalet anlayışıyla bir araya geldiğinde, soyut bir takım haklar olmaktan ileriye gidemiyorlar.

Yeni sağ ve sosyal adalet

1970'lerin ortalarından itibaren krize giren kapitalizme "klasik liberal değerler"i muhafazakâr düşünce içerisinde harmanlayarak yeniden hatırlatan "yeni sağ"ın dağarcığında "sosyal adalet" kavramı, bireysel özgürlüklerin önündeki en büyük engel olarak görülmekteydi. Teatcher'ın "toplum diye bir şey yoktur; sadece bireyler ve onların aileleri vardır", Reagan'ın "devlet çözüm değil sorunların ta kendisidir" sözleri yeni sağ düşüncenin birey/devlet kavrayışını çok iyi yansıtmaktadır. Neo-liberal

bakış açısına göre, "ortak iyi" kavramı toplumu total bir iradeye mahkum etme tehlikesini içinde barındırmaktadır. Toplum tek tek bireylerden meydana geldiğine göre, homo economicus'un kendi çıkarlarından feragat ederek başkalarına yardım etmesi son derece anlamsızdır. Tarafsız olması gereken devlet de bu konuda bireyi hiçbir şekilde bir şey yapmaya zorlayamaz. Piyasa ekonomisi, mülkiyet haklarını da kapsayarak bütün birey haklarını tanıyan, bireylerin sahip olduğu özgürlükleri en iyi koruyan, insan ihtiyaçlarını karşılamaya en uygun sistemdir (Barry, 1999: 30).

Hayek, medeniyetlerin ilerlemesinin altın anahtarının mülkiyette saklı olduğunu, mülkiyet olmadığı zaman kişisel hürriyetlerin gerçekleşmesinin olanaksız olduğunu belirtmekte, kolektif mülkiyet ve planlı ekonomiye şiddetle karşı çıkmaktaydı (Hayek, 2004: 49). Piyasa düzenini üstün ve mükemmel olarak tanımlayan Hayek, bu düzende kendi menfaatlerini takip ederken çıkarları çatışan insanların barış içinde yaşamalarının mümkün olabileceğini savunmaktaydı (Butler, 2001:58). Bütün iştirakçilerin adil biçimde davrandığının varsayıldığı pazarda, pazar ne sağlarsa bireyin de onu alması gerekir. Nitekim Hayek, sadece bireysel davranışın bir adaletinin olabileceğini bundan ayrı bir "sosyal adaletin" ise düşünülemeyeceğini söylemektedir (Hayek, 1999: 183). Ultra minimal devlet tasavvuru ile liberalizmi daha radikal bir biçimde yorumlayan Nozick, Rawls'un liberalizm içinde eşitlikçi müdahaleyi öngören yorumuna karşı kaleme aldığı eseri *Anarşi, Devlet ve Ütopya*'da, devletin refahı artırma veya eşitsizlikleri giderme amacıyla faaliyette bulunmasının meşru olamayacağını ileri sürmektedir. Nozick (2006: 67) eşitlik yönündeki taleplerin başta bireysel özgürlükleri ortadan kaldıracağını ileri sürerek, "Aramızda bazılarının başkaları için feda edilmesini mazur gösterecek bir sebep olamaz. Farklı yaşamları olan farklı bireyler vardır ve kimseninki başkaları için feda edilemez" demektedir. Devletin sağlık, eğitim, sosyal sigorta, ulaşım gibi hizmetlerden elini çekmesi gerektiğini ileri süren Friedmancı politikaları dahi yetersiz bulan Nozick bazı durumlarda güvenlik hizmetlerinin bile

ücrete tâbi olması gerektiğini savunarak (Nozick, 2006: 159) minimal devletten daha güçlü ve kapsamlı hiçbir devletin meşru olamayacağını, bundan daha kapsamlı bir devletin insan haklarını ihlal edeceğini söylemekte ve klasik liberalizmin "negatif özgürlükler" anlayışını kuramının temel dayanaklarından biri haline getirmektedir.

Nozick'e göre; bir toplum, dağıtımcı adalete ancak toplumsal işbirliğine gittiği zaman ihtiyaç duyacaktır. Toplumsal işbirliğini yaratan temeller ortadan kaldırıldığında dağıtımcı adalete de gerek kalmayacaktır. Nozick, burada argümanını güçlendirmek için birbirileriyle hiçbir etkileşimde bulunmayan, ayrı adalarda yaşayan Robinsonlar metaforunu kullanır. Kötü durumda olan Robinson'un diğerlerinden pay istemeye hakkı var mıdır? diye sorduktan sonra toplumsal işbirliğinin olmadığı bir durumda her bireyin yardım görmeden kendi çabalarıyla elde ettiği şeylere ilişkin olarak başka bir kimsenin bu elde edişe karşı adalet talebi olamayacağını dile getirir (Nozick, 2006: 244).

AKP: "Veren el"

Yukarıda kısaca özetlenen yeni sağ düşünce ile Türkiye'de kendisini muhafazakâr olarak tanımlayan siyasi iradenin, siyasal ve toplumsal tahayyülü arasında güçlü bir ilişki bulunmaktadır. Neo-liberal politikalarla, küresel kapitalizmle son derece uyum içinde olan yeni muhafazakâr yorum, "sosyal adaleti" hayırseverlik ekonomisi içerisinde sağlamaya çalışırken, toplumu bir arada tutacak güç olarak da manevi değerlerin birleştiriciliğini işaret etmektedir.

"Veren el" anlayışı, AKP'nin sosyal politikalarının özetini oluşturmaktadır. Yönetenle/ yönetilen arasındaki ayrımı kalın çizgilerle belirleyen, hamiyet perver yöneticilerin lütfuyla milletin dertlerine çözüm aranan bu anlayışta, herhangi bir hak talebinde bulunmak "milli birliği" bozmak yönünde bir başkaldırı olarak değerlendirilmektedir. Erdoğan'ın, TEKEL işçilerine yönelik sarf ettiği "kusura bakmasınlar, kimseye tüyü bitme-

miş yetimin hakkını yedirmem", Erzurum'daki çiftçilere söylediği "yahu, bu millet yatıp kalkıp size mi çalışacak" sözleri, ihsan edilenden fazlasını isteyenlere verilen popülist bir ders niteliğindedir.

Her zaman olduğu gibi felaketten, felaket olduktan sonra ders çıkartan devlet aklı, Van depreminin ardından da sahnedeydi. 1994-1998 yılları arasında İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanlığı yapan, 2003 yılından bu yana da Başbakan olan Erdoğan, Van depreminin hemen ardından, yeni bir yasal düzenleme ile kaçak yapıları iktidarlarını kaybetme pahasına yıkacaklarını açıkladı. Uygulanmakta olan kentsel dönüşüm projeleri, bu konuda yaşanacaklara ilişkin bizlere yeterince fikir vermekte, muhafazakâr zihniyetin kentsel dönüşümden ne anladığını açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Mevcut uygulamalarda, kentsel dönüşüm alanı olarak; altyapısı yetersiz, çarpık kentleşmenin görüldüğü bölgeler yerine stratejik konumu itibariyle cazibe merkezi haline gelen yerler seçilmiş, projeler tepeden inmeci bir yaklaşımla başkalarının hayatında zorla güzellik yaratma gayreti içerisinde uygulamaya geçirilmiş, sorunun muhataplarına hiçbir şekilde söz ve seçim hakkı tanınmamıştır. Hepsinden önemlisi bütün bu projeler konut hakkı üzerinden değil de "mülkiyete mülkiyet" anlayışı üzerinden şekillendirilmektedir. Dolayısıyla, konut hakkı/ barınma hakkı gibi insan haklarına ilişkin temel başlıklarda da liberal-muhafazakâr zihniyetin mantığı depremde mülkiyetini kaybedene yeni bir mülkiyet sağlama şeklinde işlemektedir.

Van depremi, herkesin sağlıklı ve güvenilir konutlarda yaşama hakkının savunulması ve üretilecek konutlara ilişkin her aşamanın sorunun muhataplarıyla birlikte kararlaştırılması ve uygulanması için bir vesile olmalıdır. Toplumsal hafızanın körleşmesine izin vermemek, her doğal afetin ardından sıfır noktasından başlamamak, felaketin mağdurlarını siyasal iktidarın ihsanına terk etmemek için başta konuk hakkı olmak üzere insanca yaşamaya ilişkin tüm talepleri yüksek sesle dile getirmeye ihtiyaç bulunmaktadır.

KAYNAKÇA

Barry, Norman (1999), "Özgürlüğe Giden Yol: Hayek'in Sosyal ve Ekonomik Felsefesi", *Birey, Cemaat, Piyasa*, Liberte Yayınları, Ankara, s. 1-37.

Butler, Eamonn (2001), *Hayek*, çev. Yusuf Ziya Çelikkaya, Liberte Yayınları, Ankara.

Hayek, F.A. (2004), *Kölelik Yolu*, Liberte Yayınları, çev. Turhan Feyzioğlu, Yıldıray Arsan, Ankara.

Hayek, F.A. (1999), "Liberal Bir Devletin Anayasası", Der.Atilla Yayla, *Sosyal ve Siyasal Teori*, Siyasal Kitabevi, Ankara, s. 187-192.

Kaboğlu, İ. Ö., (1995-1996), "Yerleşme Özgürlüğü ve Konut Hakkı", *TODAİE İnsan Hakları Yıllığı*, Cilt; 17-18, Ankara, s. 149-169.

Nozick, Robert (2006), *Anarşi, Devlet ve Ütopya*, çev. Alişan Oktay, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Türkiye'de Cami Mimarlığı Tartışması
Nerelerde Tıkanıyor?

Kubbeyi Yere ve/veya Çamlıca Tepesi'ne Koymak

MEHMET ATLI

"Turgut Cansever'in Antalya'daki Karakaş Camii dikkatten kaçmıştır; hatta bana itinayla dikkatten kaçırılmış bir yapı gibi gelir. Nedeni de şu: Düpedüz, her şeyiyle tarihselci diyebileceğimiz bir yapıdır o. Büyük ölçüde geleneksel teknolojiyi ve geleneksel plan şemasını kullanıyor. Uzman değilseniz baktığınızda, geç 14. yüzyılda yapılmış bir Batı Anadolu Beylikler Dönemi yapısıyla karşı karşıya olduğunuzu bile düşünebilirsiniz. Bu kadar tarihselci bir yapı! Buna karşılık bu tarihselci yapı, bence ciddi bir kültürel eleştiri zemini üzerinde inşa ediliyor.

> 'Kubbeyi yere koymamak' olarak zamanında Turgut Cansever'den dinlediğim ve tersini düşünmeye alışık olduğum için şaşırdığım, ama anlamlı da bulduğum bir şeyi, bu kez mimarlık bağlamında yeniden gündeme taşıdığını söyleyebilirim. Biz, Turgut Bey'in bakış açısından değil, Vedat Dalokay'ın Kocatepe'de uygulanamayan camisine ağlama kuşağından geliyoruz. Bize hep söylenen, 'Ne kadar güzel, burada modern bir cami yapılacaktı. Ama bize müsaade etmediler ve yaptırmadılar' oldu. Turgut Bey'den bunu yıllar önce dinlediğim zaman, çok akıllıca bir şey söylediğini hatırlıyorum. Mealen anlatacak olursam: 'Kubbe gibi simgesel anlamları da olan bir gerçekli-

ği, istediğimiz gibi oynayabileceğimiz bir morfik eleman olarak kullanabiliriz' şeklindeki iddianız sağlıklı mıdır? sorusunu soruyordu. Bu, o kadar da yabana atılır bir soru değil. Kubbe formunu kabul edeceksiniz, ama Osmanlı kubbesi gibi olmayan ve yine de Osmanlı kubbesinin anılarını kullanan bir mimari ortaya koyacak, bir anlamda riyakârlık yapacaksınız. Bu, bir riyakârlık, ikiyüzlülük. Bu gerçeği biz, doğrusu, uzun bir süre düşünmemiştik. Düşünülmesi gereken bir kültürel eleştiri boyutuydu bu. Tamamen kubbeyi unutursunuz, Le Corbusier'in Ronchamp'da yaptığını yaparsınız; o zaman söyleyecek sözümüz olmayabilirdi. Ama siz, Vedat Dalokay'ın yaptığı gibi, İslâmabad'da yapıldığı gibi, Osmanlı merkezi planlı camisini alacaksınız, minareleri aynı yerlere koyacaksınız, kubbeyi aynı yere koyacaksınız, bütün kompozisyonu Osmanlı'dan bir anlamda kopya çekeceksiniz, ama hepsinin üzerindeki ayrıntıları zımparanızla sileceksiniz. Şimdi bunu yaptıktan sonra modern olduğunuzu söylemenin bir imkânı yok. Bu sadece 'Klasik olanın üzerindeki tozu silerseniz, geriye modern kalır' demek kadar safça bir durumdu..."[1]

Mimarlık tarihçisi Uğur Tanyeli'den yaptığımız bu uzun alıntı, cami mimarlığı meselesinin ne kadar çetrefil ve tuzaklarla dolu olabileceğini gösteriyor olmalıdır. Nitekim geçtiğimiz haftalarda gündeme gelen iki olay konunun ne denli farklı biçimlerde karşımıza çıkabileceğini bir kez daha gösterdi: Fransa'da eşcinseller için bir cami yapılması ve bunun imâ ettiği, esinlediği tartışmalar. Türkiye'de ise Çamlıca Tepesi'ne cami projesi vesilesiyle, aşağı yukarı öncekilerle benzer kavramlarla –"siluet" boyutu daha vurgulanmış olarak– bir kez daha başlamış bulunan tartışma.

1 17 Nisan 2007'de Osmanlı Bankası Müzesi'nde Turgut Cansever, Uğur Tanyeli ve Atilla Yücel'in katılımıyla yapılan söyleşide Tanyeli'nin söylediklerinin özetini içeren 21. 03. 2008 tarihli haber: "Uğur Tanyeli: *'Karakaş Cami, kubbeyi tüm altyapısından koparmak, ama yine de Osmanlı'nın tüm anılarını kullanmak şeklindeki riyakarlığı mahkum ediyor'*". Bkz.:www.mimarizm.com/kentintozu/Makale.aspx?id=407&sid=387 Tanyeli, aynı konuyu *"Rüya, İnşa, İtiraz"* (Boyut Yayıncılık, 2011) isimli kitabındaki *"Tarihselciliğe Övgü"* başlıklı metinde de ele almıştır.

Çok özetleyerek söylersek, Türkiye'de Cumhuriyet Dönemi cami mimarisi, az sayıda seçkin örnek bir yana bırakılırsa, genel bir kalite sorunu ile malûldür. Bu, üzerinde neredeyse herkesin mutabık olduğu bir tespit. Sayıları bugün on binlerle ifade edilen camiler, kent ve kasabaların genel görünümleri ve cemaatin ve cemaat-dışı insanların günlük yaşamları üzerindeki önemli etkilerine karşın; yer seçimi, boyutlar, oranlar, malzeme seçimi, işçilik, kullanım biçimi gibi başlıca fiziksel özelliklerden başlayarak, "özenden mahrum" görünmektedirler yahut bu yönde şikâyetler eksik olmamaktadır.

Öte yandan, sürekli yeni boyutlar kazanma potansiyeli içeren cami mimarisi konusu, Türkiye ve artan bir ağırlıkla Avrupa kamuoyunun gündeminde olmayı sürdürecek gibidir. Örneğin yeni yeni açılan cemevleri ile ilgili tartışmalara, cami tartışması da eşlik edecektir. Yeni bir mesele olarak "Çamlıca Tepesi'ne Cami Projesi" gündemi işgal etmeyi sürdüreceğe benzer ve Fransa'daki gelişme, tüm İslâm ülkelerini de kapsayacak biçimde yayılacak gibidir.

Kuşkusuz, sorunun, Türkiye ve Avrupa için anlamı birbirinden oldukça farklıdır. Ancak, onu var eden zihniyet(ler) düzeyinde bazı benzerlikler içerdiği de gözlenebilir. Avrupa'da giderek yaygınlaşan ve İsviçre'de minarelere izin verilip verilmemesini bir referandum konusuna dönüştürmeye kadar varabilen tartışma, genel hatlarıyla, azınlık durumundaki Müslüman nüfusun, kimliğe ilişkin unsurlar için bir görünürlük talebi ve bu talebe Avrupa kamuoyunun tepkileri biçiminde ortaya çıkmakta. Avrupa'da cami mimarisi tartışmaları, Türkiye'de uzun yıllardır gündemde olan bir konunun, bir başka kültürel-toplumsal gerçeklik bağlamında nasıl ele alındığını görmek bakımından önemlidir.

Meselenin Avrupa'dan ve diğer İslâm ülkelerinden farklı, kendine özgü bir seyir izlediği, Türkiye açısından ise konu, temelde, gelenekle (tabii mimari gelenekle de) kurulan ilişkilerin ne şekilde olduğuna ya da olacağına dairdir ve tartışma, birçok farklı eksende ve mecrada yürüyor. Ya da öyleymiş gibi görünüyor. Zira, Türkiye'nin 1980'lerle birlikte içine girdiği hızlı

değişim sürecinin, ülkeyi, mimarlık alanında buluşturduğu dinamik ortam düşünüldüğünde, cami tartışmasında kronik bir tıkanıklıktan söz edilebilir. Bu durumun, meseleye bir "aciliyet" kazandırdığı bile ileri sürülebilir. Bu aciliyet, son yıllarda mimarlık camiasında ve Diyanet bürokrasisinde bir hareketlilik yaratmış; konu ile ilgili sempozyumların, yarışmaların ve arayışların yoğunlaştığı gözlenmiştir.

Cami mimarisi tartışmasının yürütüldüğü eksenleri saptamak ve bunların ne derece verimli sonuçlar doğurduğunu değerlendirmek Mimarlık Tarihi ve Kuramı disiplininin ilgi alanı içinde düşünülebilir. Ancak açıktır ki, cami tartışması mimarlıkla sınırlı kalmayan boyutlar ihtiva eder ve bu yönüyle de başta camiye giden cemaat, din adamları ve diyanet bürokrasisi, şehir plancıları, yerel yönetimler vb. ilgili her muhatabın söz hakkını içeren bir genişliktedir.

Türkiye'de cami tartışması, Aydan Balamir'den ilhamla söylersek, *"mimariye değinmeden mimari üzerine konuşmanın"*[2] ilginç örneklerinden birini vermektedir. Soğukkanlı analizlerin yürütülememiş olması, konuyu genel ve dağınık bir görüntüye kavuşturmuştur. Çoğu kez ne tartışıldığı bile net değildir: Bir mahalle camisinden yola çıkan bir konuşma, Osmanlı'ya, Sinan'a, Bizans'a uzanır. "Şeriat tehlikesi", "rejim meseleleri", "din-cami düşmanı" gibi temalar alır başını yürür. Tartışmayı bu dağınık görüntüsünden kurtarabilmek adına, konunun, belli başlı kimi eksenler üzerinde tartışıldığı savlanabilir: Caminin Simgeselliği, Cami ve Estetik, Cami Mimarisinin Çağdaşlaşması, Cami ve İbadet Kültürü, Cami ve Kimlik ya da Cami ve Siyasallık ilk akla gelen eksenler. Bazı durumlarda bu eksenlerin kesiştiği de gözleniyor. Örneğin, camilerde kubbe ya da minarenin varlığı hem simgesellik hem bir çağdaşlaşma sorunu ve hem de bir estetik meselesi olarak gündeme gelebiliyor. Ya da ibadet ile ticaret fonksiyonlarının bir aradalığı itiraz konusu yapılabiliyor. Tüm bunlar siyasi bir kav-

2 Balamir, Aydan, *Mimari Kimlik Temrinleri - 1: Türkiye'de Modern Yapı Kültürünün Bir Profili*. http://v2.arkiv.com.tr/ko12743-mimari-kimlik-temrinleri---i-turkiyede-modern-yapi-kulturunun-bir-profili.html

ga eşliğinde gerçekleşebiliyor ya da bir siyasi tartışmada, diğer eksenlerin hepsini araçsallaşabiliyor. Velhasıl, bir kakofoni söz konusudur.

Cami mimarisi üzerinden yürütülen siyasi tartışmaların, oluşabilecek bir mimarlık tartışmasını engellemesi ve bu tartışmalarda tarafların, bazen benzer zihniyet kalıplarını sergileyebilmeleri dikkat çekicidir. Bu anlamda tartışma bir başka geniş başlıkla, siyaset-mimarlık ilişkisi sorunsalıyla yakından ilişkilidir.

Bugüne değin, kısmen gerçek kısmen suni "laik/anti-laik kutuplaşması" bağlamında güncelliğini koruyan tartışma, dönem dönem dinse bile, ülkedeki genel siyasi gündeme bağlı olarak siyasi aktörler ve medya tarafından zaman zaman ısıtıldı, hararetli tartışmalar yürütüldü ancak istisnaî örnekleri saymazsak yapıların genel kalitesinde dişe dokunur bir artış gerçekleşmedi. Daha önemlisi konu, camide ibadet eden cemaatin ibadet kültürü, içerdiği simgesel anlam(lar) ve geniş bir kitleyi ilgilendiren boyutları, kent ya da kasaba sakinlerinin yaşama alanlarında nasıl bir cami görmek istedikleri –ve tabii görmek isteyip istemedikleri– gibi konular açısından; yani, kamusal alan üzerinde toplumun tasarrufları gibi açılardan yeterince ele alınmadı. Bu durum, cami tartışmasının sağlıklı bir zeminde ve verimli güzergâhlarda yürüyüp yürümediğini sordurmakta ve belki daha farklı kavramsal araçlarla, daha "sakin" bir şekilde düşünmeyi gerekli kılmaktadır.

Cami mimarlığı ile ilgili akademik performans

Genel olarak cami mimarlığı, başta restorasyon, mimarlık tarihi ve sanat tarihi gibi disiplinler olmak üzere, pek çok disiplinin hakkında araştırmalar yaptığı bir alandır ve özellikle Osmanlının "klasik" addedilen dönemi için özel bir ilgiden bahsedilebilir. Ama söz konusu olan 20. yüzyıl cami mimarisi olunca, hakkında konuşulan sınırlı birkaç cami ya da Ankara, Konya gibi kentler özelinde hazırlanan az sayıda tez dışında pek bir akademik performans gösterilmemiştir. Türkiye'de cami mi-

marlığı ile ilgili tartışmaların bizzat kendisi konusunda ise çok az metin vardır.[3]

20. yüzyıl cami mimarlığı ile ilgili süregelen tartışmaların genelde "Çağdaş Cami Tasarımı" bağlamında ele alındığı ve var olan sınırlı literatürün de bu konuya odaklandığı görülüyor. Çünkü günümüz cami mimarlığı, mimarlarca genelde, caminin ne olması gerektiği ve neden bir türlü çağdaş bir görünüme kavuşmadığı ya da nasıl kavuşacağı gibi temalarla ele alınageldi. İdealize edilmiş bu "Çağdaş Üslupta Cami" beklentisini karşılayan çok az örnek olduğu için de araştırmalar da az sayıda oluyor.

Araştırmaların özellikle '90'lı yıllardan itibaren yoğunluk kazandığı söylenebilir. Bu, üzerinde durulmaya değer olmalı. '90'lardan itibaren gözlenen hareketlilikte Türkiye mimarlık ortamındaki gelişmelerin payı mutlaka önemlidir. Ama bundan daha az önemli görülemeyecek diğer bazı faktörlerin:

- Kentleşme dinamiklerinin ve diğer yapı türlerinde görülen mimari gelişmenin, mimarlık camiasının sevdiği deyimle "gecekondu cami" ya da "ucube cami" gerçeğini daha bir görünür (göze batar) kılması,
- Artan nüfusa (kimi değerlendirmelere göre ise siyasi tercihlere) bağlı olarak, cami sayısında artış (diğer değerlendirmelere göre ise nüfusla orantısız artış), "Siyasal İslâm" tartışmasının dikkatleri camilere çevirmesi,
- Mimarlık camiasının bu konuda pasif kaldığını itiraf ederek, konuya ağırlık vermesi,
- İslâmî/İslâmcı bir kamuoyu ve entelektüel kesimin giderek ağırlığını hissettirmesi,

3 Atlı, Mehmet, "90'lardan Günümüze Türkiye'de Cami Mimarlığı Tartışmalarına Mimarların Katılımı"; Haseki, Sezin, "20. Yüzyıl Çağdaş Cami Mimarisine Ankara Örnekleri Üzerinden Bir Yaklaşım"; Oral Murat, "Gelişim Süreci İçinde Cumhuriyet Dönemi Cami Mimarisinin İncelenmesi: Konya Örneği"; Oral, Murat, "Günümüz Cami Mimarisinde Kimlik ve Nitelik Sorunları"; Işıkyıldız, Tolga, "Çağdaş Cami Mimarisi Tasarımı"; Duysak, Nazan, "20. Yüzyıl Türkiyesi'nde Cami Tasarımı ve Geleneksel Cami"; Gedik, Çiçek, "Tarihsel Gelişim Sürecinde Caminin ve Buna Bağlı Olguların İncelenmesi: Oran Şehrinde Bir Cami Önerisi"

- Kentlerde yeni bir tür dinsellikten, "kent dindarlığından" (kavramı ilk dillendiren sanırım Mehmet Altan olmuştu) söz edilebilmesi,
- Laik/laikçi bir kesimin neredeyse kesin sınırlarla belirmesi,
- Alternatif tarih okumalarının giderek bir birikim kazanması, toplumsal kabul görmesi

ve bu kapsamda; Osmanlı başta olmak üzere gelenek(ler)le yeni tür temasların doğması ya da bunun imkânlarının belirmesi ve tabii bitmeyen Osmanlıcılık/Yeni-Osmanlıcılık meselesi olduğu iddia edilebilir.

Bunlar ve benzeri pek çok faktör, kamuoyunu, yeni bir enerji ile cami tartışmasına yöneltmiştir. Sınırlı sayıdaki akademik çalışmanın yanı sıra makaleler, yarışmalar, uygulamalar ve Şakirin Camii'nde olduğu gibi bu uygulamaların medyatiklik kazanması, öğrenci projeleri, mimarlık ve dekorasyon dergilerinin konuyu özel sayılarla gündemine alması, cami donatıları ile ilgili fuarların düzenlenmeye başlanması gibi gelişmeler, 1990'lar dönemecinin tezahürleri olarak değerlendirilebilir.

20. yüzyıl cami mimarlığını konu edinen tezlerin genelde cami ile ilgili tarihsel referanslarla yola koyulmuş çalışmalar oldukları söylenebilir. Bu tezlerin genelinde, öncelikle konu hakkında üretilmiş mimarlık tarihi metinlerinin ışığında, caminin tarihsel gelişim süreci anlatılıp camilerin ayrıntılı bir biçimsel/fonksiyonel analizi yapılır. Ardından günümüz camilerinin bu tarihsel (ve daha çok anıtsal) örneklere uzaklığına dair Türkiye mimarlık kamuoyunun ürettiği şikâyetler dillendirilir, son olarak da caminin çağdaşlaşması ya da kimlik ve nitelik sorunlarının aşılması konusunda neler yapılabileceği ile ilgili öneriler sıralanır.

Bu paradigma, olgunun kendisinden çok, olması gerekene (olmasını istediğine) odaklanan negatif bir tutuma işaret eder ve mimarlık tarihi metinlerinden hareket ediliyor oluşu tarihyazımının zaaflarıyla malûl metinler üretme sonucunu doğurur. Bu kurguya göre, özetle: "geçmişte cami yapıları mimari açıdan iyiydi, rasyoneldi, her açıdan üstündü; günümüz Türkiye'sinde iyi değiller, çünkü çağdaşlaşmamışlardır."

Konuya duyulan ilginin yoğunlaşmasına rağmen yukarıda özetlenen kurgunun pek kırılamadığı, tartışmalara akademi dünyası tarafından pek ilgi gösterilmediği, 20. yüzyıl cami mimarisi konusuna genel olarak mesafeli durulduğu dikkat çekiyor. Konu daha çok köşe yazıları ve kaba polemik üslûpları ile ele alınmıştır.

"Katılımcılık", "tasarımda katılım", "kullanıcı katılımı" gibi ilkeler; sık sık değinilen, olumlu çağrışımlarla yüklü kavramlardır. Ancak cami bahsinde bir türlü ne bir mimari tartışma yürüyor, ne mevcut tartışmalara akademisyenlerin ve mimarların katılımı bir yoğunluk kazanıp kullanıcı katılımı gibi ilkeler hayata geçirilebiliyor. Mimarların bu alandan dışlandığı, bu tartışmalarda gerek yapı üretimi ile gerekse de metin üretimi ile en az söz söyleyen –en azından gazeteci ve yazarlara nazaran– meslek grubunun mimarlar olduğu ileri sürülebilir. Bu durum, mimarların 20. yüzyıl cami mimarlığından dışlanması ile bir paralellik arz eder. Konunun polemikler, atışmalar biçimindeki siyasi ağırlığının, mimarlığın –zaten iyi kullanılmayan– söz hakkını daralttığı şüphesizdir.

Cami mimarlığı neden mimarsızlaştı?

Hâlâ kalmış mıdır bilmiyorum ama yakın tarihlere kadar kimi camilerde bazı uyarı levhaları asılı olurdu. Bu tenekeden levhalar, camilere ve cemaatlere nasıl bakıldığı ya da onların nasıl görülmek istendiklerine dair ipuçları veriyordu. Levhalarda: "Cami ve türbelerde mum yakılmaz, uyunmaz, bez-çaput bağlanmaz, para-çakıl taşı gibi şeyler atılmaz." vb. yığınla şeyin ardından, şu ifade yazılıydı: "Medet-şifa umulmaz."! Bunların ne kadar mümkün olabileceği bir yana, neyin umulup umulmayacağına kadar varabilen bir denetleme, yönlendirme çabası dikkat çekiciydi.

Caminin ve cemaatin somut varlıklar olduğu gerçeği unutularak, cami mimarisi tartışması, "üslup" ya da "estetik" kavramlarına saplanılmış olarak yürütülmektedir. Somut varlıklar olarak camilerin üretiminde ve cami tartışmalarında rolü bulu-

nan aktörler ve rolleri irdelenmek durumundadır. Bu aktörlerin başlıcaları şöyle sıralanabilir:

- Cami yaptırma dernekleri
- Cemaat(ler) ve daha geniş kamuoyu
- Bürokrasi
- Mimarlar
- Siyasi aktörler ve medya

(Bu listeye yeni aktörler olarak TOKİ ve özel konut sitelerinin eklenmesi de isabetli olacaktır. Ancak bu yeni aktörlerin rolü henüz muğlâk ve sıcak bir güncelliğin içinde şekillenmekte.)

Siyasi aktörlerin ve medyanın konuyu ele alış biçimi ve manipülatif rolleri yahut konuyu karikatürize etme biçimleri ise uzun uzadıya bir analizi gereksizleştiriyor. Zaten önemli olan, konu üzerindeki bu siyasi ağırlığı, yükü biraz almak olmalı kanaatindeyiz. Asıl soru şu olmalıdır: Siyasilere bu işlek malzemeyi, manevra alanını sağlayan, nasıl bir kültürel zemin vardır?

Mimarların bu tartışmalardaki konumları, cami üretimine ilgilerinin boyutları ve niteliği, bu ilginin söylem ve pratik düzeylerinde ne tür sonuçları olduğu ise tartışmalıdır ve eleştirel gözlerle irdelenmeyi gerektiriyor. Dikkat çeken hususlardan biri, bir mimar emeğine başvurulan ve kamuoyu gündemine gelmeyi başarmış camilerin genelde devlet eliyle inşâ edilmiş projeler olduklarıdır. Bir diğer husus, özellikle Kocatepe Camii ile ilgili tartışmaların ve Vedat Dalokay'ın haksızlığa uğradığına ilişkin algının, mimarlık camiasının geneli üzerinde adeta bir tür travmatik etki yarattığı ve o günden bugüne, mimarların cami mimarisi ile ilgili değerlendirmelerinin, bu travmanın tanımladığı bir perspektifte, belli başlı birkaç tespitten ibaret olduğudur. Cami mimarisi belli başlı şu başlıklar altında ele alınır: Caminin yeri ile ilgili tartışmalar, cami mimarisinde nitelik ve kimlik, caminin çağdaşlaşması ve bu kapsamda kubbenin/minarenin varlığı/yokluğu.

Tüm bu başlıkların, temelde, "caminin simgeselliği" etrafında şekillendikleri düşünülebilir. Dini yapılar, özellikle simge-

sellikleriyle karakterize olmuş yapılardır. Hatta kimi değerlendirmelere göre din bir simgeler ve semboller bütünüdür ve geleneksel mimarinin bizzat kendisi de ancak simge sistemleri içinde anlaşılabilir. Cami tartışmaları, modern dünyada, hem Türkiye hem Avrupa'da, bu sembollerin görünürlük kazanma biçimleri konusunda düğümlenmiş izlenimi vermekte.

Caminin simgeselliği, başka hiçbir yapı türüne nasip olmayacak bir hassasiyetle, caminin "yerini", şiddetli tartışmaların konusu haline getirebiliyor. Şehircilik ya da mimarlık özelinde kalmayan, daha çok kamusal alan, siyasi sembolizm, Cumhuriyetin değerleri gibi temalar etrafında şiddetli tartışmalar ve mimari üzerinden siyasi tavır alışlar söz konusudur. Sorun karşısında mimar ve şehircilerin de siyasi meşreplerine göre pozisyon belirledikleri gözlenebiliyor ki aslında bu da normal karşılanmalıdır. Mimar-mühendislerin her türlü angajmandan uzak, "steril" teknik adamlar olarak resmedilmesi de sorunun bir parçası olarak görülmelidir.

Taksim Meydanı'na cami, Göztepe Parkı'na cami gibi büyük tartışmalar, daha çok cami projesi için seçilen "yer" ve konunun simgeselliği üzerinde gelişen ve aslında siyasî tartışmalardır. Özellikle laiklik ilkesi açısından simgesel değeri bulunduğu düşünülen çevrelerde ya da "laikliğin kaleleri" olarak tasvir edilen Göztepe, Çankaya gibi yerleşim yerlerinde tartışmanın keskinleşmesi, konunun simgesel ve siyasal yönünü işaret ediyor. Cami mimarlığının, Türkiye'nin iki yüz yıllık "çağdaşlaşma" problemi ile ilişkisi düşünülürse konunun daha çok bir siyasi tartışma şeklinde cereyan etmesinde de yadırganacak bir şey olmadığı görülür.

Cami, elbette ki siyasaldır. Toplumsallığın olduğu her yer siyasallık(lar) ürettiği için bu böyledir. Arapça *"toplayan, bir araya getiren"* anlamındaki *"cem"* kökünden türeyen caminin siyasallık üretmediğini düşünmek ya da böyle olmasını ummak gerçekçi bir beklenti olmadığı gibi baskıcıdır da.

Caminin simgeselliği konusu, siyasiler, mimarlar ve medya tarafından, cami sayısını tartışmaya açan bir bağlamda da sürekli olarak gündeme getirilir. Nüfusa oranla cami sayısı abar-

tılı bulunup bu yüksek oran, bir ihtiyaca değil, camiyle ilişkilendirilen siyasal varlığın kendini gösterme çabasına ve ürettiği rant ilişkilerine bağlanır. Bu sayıda camiye ihtiyaç duyulup duyulmadığı, cami sayısının özellikle hastane ve okul sayısı ile karşılaştırıldığı tablolar eşliğinde sorgulanır. Okulla camiyi birbirinin alternatifi olarak ima eden makalelere sıkça rastlanabilir ve cami sayısı, kaynakların harcanmasında, din ile eğitim (üstü örtük bir biçimde "laik tedrisat") karşıtlığında, devletin ve toplumun bunlar arasından hangisine öncelik verdiğinin bir işareti olarak değerlendirilir. Bu sorgulamalarda "kişi başına dini alan" saptanabilir bir kesir, bir veri imiş gibi düşünülmektedir.

Simgeselliğin kendini gösterdiği bir diğer alan, "form"la ilgili tartışmalardır. Form ve formun imâ ettiği düşünülen simgeler, cami tartışmalarında o derece belirleyicidir ki bu durum, cami tartışmasının uzun zamandır bir "form tartışması" olarak sürdürülmesinin nedenlerinden biri olmuştur. Çünkü kubbe ve minare "simgeleşmiştir". Bu, ortalama bir Müslümanın imgeleminde de böyledir, kendini Müslümanlığın yahut dinsel fundamentalizmin tehdidi altında hisseden biri için de böyledir. O kadar ki bunun bir teknik bilgi eksikliğinden mi bir kültürel şartlanmadan mı kaynaklandığı tali hale gelmiştir.

Çağdaşlık söylemini paylaşan ve mimarları da kapsayan geniş bir kesim, camiden beklenen dinsel simge olma işlevinin, bir tür ikonlaşmaya dönüştüğü ve içeriğin forma kurban edilerek cami tasarımlarında yenilikçi arayışların önünü tıkadığı konusunda hemfikir gibi. Ancak ilginç olan, bu şikâyetlere rağmen bu kesimin de konuyu caminin simgeselliği ve formlar üzerinden kavramaları ve tartışmalara genellikle "caminin –formel– çağdaşlaşması" bağlamında katılmalarıdır. Bu katılımın motivasyonu, daha çok, mimarlık-mühendislik-şehircilik mesleklerinin teknikle ilgili nosyonudur ve bu nosyon, uzmanlara bir tür "misyon" yüklemiştir. Misyon: "Çağın teknolojisini cami mimarlığına yansıtmak ve bu yolla camiyi çağdaşlaştırmak" şeklinde özetlenebilir.

Kubbeyi geçmiş zamanların teknolojik düzeyinin zorunlu kıldığı bir form; minareyi ise fonksiyonunu yitirmiş bir eleman olarak tanımlayıp, günümüzde bunları gerektirmeyen bir teknolojik düzeye ulaşmamızdan hareketle mevcut cami pratiğini yargılayan bu bakış yaygın bir kabul görmüştür. En popüler örnekleri Kocatepe Camii, Şakirin Camii ya da TBMM Camii ile ilgili tartışmalarda görülen bu eksenin, dayandığı tüm "rasyonel" mesnetlere rağmen, süregelen cami mimarisi pratiği göz önünde bulundurulduğunda, cemaat nezdinde pek itibar görmediği söylenebilir. Tekniğe atfedilen bu ağırlık caminin tarihsel, kültürel ve sosyal yönlerini layıkıyla ele almamanın hem nedenlerinden hem de sonuçlarından biridir. Bu söylemde, "teknik" olgusunun anlamsal ve zamansal derinliği ile ele alındığı da şüphelidir.

Kamuoyunda bilinen belli başlı örnekleri saymazsak, cami üretiminde uzman emeğine başvurulmadığı, bunun yerine cemaatin, camileri, kurduğu dernekler vasıtasıyla çoğu kez projesiz ya da bir yolla elde edilmiş (ve sadık kalınması da gerekmeyen) tip projelerle inşâ ettirdiği bir vakıâdır. Türkiye toplumunda, mimarlık emeğine başvurulması, mevzuatın getirdiği bir zorunluluk olmanın ötesinde, içselleştirilmiş bir davranış değildir. Bunun tarihsel, sosyal, ekonomik pek çok nedeni sayılabilir. Cami üretiminde mimar emeğine başvurulmamasında bu nedenlere, bir "tepkisellik" faktörünün varlığı da eklenebilir.[4]

Türkiye mimarlık eliti ile cami yaptıranlar ve özellikle cami yaptırma dernekleri arasında adeta birtakım kültürel ve ideolojik engeller ya da en azından iletişim sorunları var gibidir. Bir tarafın talep ettiği ile diğer tarafın arz etmek istediği arasındaki fark, cami mimarlığı tartışmalarının merkezindeki unsur sayılabilir. Cami mimarisinde cemaatlerden (kullanıcılardan?) kaynaklı güçlü bir yenilik talebinin söz konusu olup olmadığı şüphelidir. Ancak başta mimarlar, bir kesimin ısrarla böyle bir

4 Sibel Bozdoğan *"Modernizm ve Ulusun İnşası"* (Metis Yayınları, 2001) başlıklı kitabında, Aykut Köksal ise Turgut Cansever'le yaptığı söyleşide bu tepkinin kaynaklarına ve sonuçlarına değinirler.

derdi olduğu söylenebilir. Bu yüzden kimi akademisyenler ve mimarlar, Türkiye'de cami mimarlığı sorunsalının biraz yapay, zorlama bir mesele olduğunu savunmuştur.[5]

Konunun tarihsel arka planına baktığımızda, camilerden şikâyet etmek için haklı bir neden bulmak zor görünüyor. Cumhuriyet açısından caminin Osmanlıdaki gibi bir yer işgal etmediği ilk akla gelen tespittir örneğin. Cumhuriyetin varlığını, ideolojisini, temel kültürel tercihlerini pek çok yapı yoluyla ifade etmeye giriştiği iddia edilebilirse de bunlar arasında caminin sayılamayacağı açıktır. Bu temel tercih ya da vazgeçişin, cami mimarisi açısından sonuçları olmuştur.

Din sosyolojisinin ilgi alanına giren tarihsel durumlar söz konusudur. Cumhuriyet elitleri ile Osmanlı elitlerinin dinle ilişkisinin farklı oluşu, dinin taşıyıcılığını üstlenen kimselerin sınıfsal-kültürel karakterleri, imkânları, dinin zamanla taşralılaşması, devletin ve elitlerin çekildiği bir alanı cemaatlerin kendi imkân ve beğenileri doğrultusunda doldurmaları dikkate değerdir. Bu tercih, modern cumhuriyetin dinle kurduğu ilişkinin bir sonucuydu. Mimarlık eğitimi ve genel mimarlık ortamı da aynı ideolojik –modernist– pozisyonun ya da atmosferin içindeydi.

Bu durum karşı tepkisini oluşturmuş ve bu konuda uzmanlara başvurmayıp, vatandaş kendi tahayyülündeki cami imgesini, kendi imkânlarıyla ve kendi bildiği biçimde inşâ etme yoluna gitmiştir. Vakıflar ve Diyanet bürokrasisinin tip projelerle vatandaşın cami projesi ihtiyacını gidermeye yönelmesi, çözüm olmaktan öteye, sorunu daha da büyütmüştür. "Kitsch" üretmesi kaçınılmaz olan genel bir ortam ve bu ortamın büyük toplumsal-ekonomik-kültürel süreçlerle ilgisi söz konusudur. Dolayısıyla, camilerin şikâyet konusu edilen durumunu "anlaşılabilir" kılan gerekçeler vardır.

Mimarlık camiasının övgüyle ve heyecanla karşıladığı belli

5 Tanyeli, Uğur, "Türkiye'de Çağdaş Cami Tasarımı: Bir Olanaksızlığı Tartışmak", *Arredamento Dekorasyon* Dergisi, sayı 64. Konu ile ilgili görüş ve projeleri ile bilinen mimar Numan Cebeci ile yapılmış bir söyleşi için ise www.mimarizm.com adresinde "*Din ve Mimarlık Üzerine* Söyleşiler" bölümüne bakılabilir.

başlı cami projelerinde işveren, kurumlar olmuştur. Bu, düşündürücüdür. Mimarlar cami mimarisi ile ilgili "çağdaş" önerilerini ancak resmi muhataplarına ve sınırlı ölçülerde, kabul ettirebilmişlerdir. Çünkü büyük muhatabın Müslüman cemaatler; yani kendi tarihsellikleri, beğenileri, zaafları, ezberleri, ibadet algıları, çeşitlilikleri, dinî tahayyülleri, artıları, eksileri ya da düpedüz "çarpıklık"larıyla somut varlıklar olduğu yeterince anlaşılmış değildir ya da böylesi bir muhakemeyle cami gerçeğine yaklaşılmamaktadır. Diyalog ve müzakere yoluyla, tıpkı herhangi bir müşteri ile olduğu gibi bu müşteri ile de bir uzlaşma zemini bulunabilecekken, mimarlık camiası söz konusu müşterinin beğenilerini ya da yeniliğe kapalı tavrını baştan küçümsemiş, yargılamış gibidir.

Dinin nasıl yaşanması gerektiği, ibadetin nasıl olması gerektiği ya da İslâm'ın tevâzuyu şart koşan bir din olduğundan hareketle aşırı görkemli, şaşaalı camileri men etmesi gerektiği, ilk mescit olarak kayda geçen peygamberin evinde minare bulunmadığı gibi argümanlar, mimarlarca sık sık dile getirilmiştir. Belli ki bu argümanlar, mimarlarda dinsel konularla ilgili istikamet belirleme yetkisi görmeyen cemaat nezdinde pek de etkili olamıyor. Bunun nedenini de modern mimarlığa ve mimarlara yönelik tepkiselliğin tarihinde aramak gerekir.

Cami yaptırma dernekleri, cemaat(ler) ve daha geniş kamuoyunun katılımı

Türkiye'de camiler, büyük oranda cemaatin kendisi tarafından yaptırılıyor. Şu durumda, cami mimarisi ile ilgili bir akıl yürütme, mutlaka cami yaptırma derneklerinin yapısına, daha doğrusu işaret ettikleri, içinden neşet ettikleri sosyolojik zemine, derneklerin varlığının ve işleyişinin siyasi anlamına ve Türkiye tarihi içindeki özgün yerine bakmalıdır.

Laiklik ilkesi açısından bakılırsa, derneklerin varlığı olumludur; zira ibadethane yapımı, ilkesel olarak her dine eşit mesafede olması gereken laik devletin değil, ilgili cemaatin kendi sorumluluğundadır. Katılımcılık ilkesi açısından bakıldığında da

derneklerin varlığı olumludur; zira bu yolla ibadethaneyi kullananların (en azından dernek üyelerinin) tercihlerinin ve beğenilerinin yansıyacağı bir mimarinin yolu açılabilecektir.

Ancak bu dernekler, genelde eleştiri konusu edilmiş ve neredeyse sadece bu yapılmıştır. Derneklerin arkasında bir siyasi gücün varlığını veya rant ilişkilerini (inşâî süreçlerin kimi olağan dinamiklerini yani) aramak daha önemli olmuş ya da halktan toplanan bağışlarla cami yaptırılması, istismara açık bir yöntem olarak görülüp şüpheyle karşılanmıştır. Cami yaptırma dernekleri ile uzman eliti arasında bir uçurumun varlığı dile getirilmişse de bunun nedenleri ve nasıl aşılabileceği üzerinde yeterince durulmamıştır. Bunun yerine derneklerin yaptırdığı camilerin mimarisine ilişkin, en hafifinden "kitsch" ile başlayan küçümseyici ifadelerle yetinilmiştir.

Caminin "ne olması" gerektiği de tartışma konusudur. Herhangi bir sosyallik atfedilmeyen camiye yönelik siyasetsizleştirme ya da –ibadet, tanrı ile kul arasındadır diskuru uyarınca– sekülerleştirme çabası, cami mimarisini ibadet işlevine indirgeyen ve bu işlevin belirlediği bir mimari programla sınırlayan bir sonuç yaratmıştır. Bu indirgeme, cami mimarisi ile özdeşleştirilen birçok elemanı figüratif kılmış ve bir camiden beklenen, adeta "görüntüyü kurtarması" olmuştur. Caminin, kaybettiği ya da kazanabileceği sosyal işlevler değerlendirilmeden, mimarisi üstüne yürütülen tartışmalar da kimi simgeleri tartışmaktan öteye gidememiştir. Yukarıda sözünü ettiğimiz "kişi başına dini alan" arayışı ya da imâsı da birey-tanrı ilişkisine indirgenen bir ibadet algısıyla ilişkili olsa gerek.

Camiye düzenli olarak giden ya da cami ziyaretini dinî bir zorunluluk olarak ifâ eden kitle ile camiye bu sıklıkta gitmeyen, onu "kullanan", camiyi daha çok bir görsellik ya da nostalji unsuru olarak yaşayan kimselerin beklentilerinin aynı olmayacağını tespit etmek gerekir. Camiye manevî/kültürel bir anlam atfeden, camiyi bir dinî inanç içinden gören bir gözle daha dışarlıklı bakan ve mabetleri kent siluetine olan etkisi itibariyle ya da bir estetik mesele olarak değerlendiren bir gözün göreceği şeyler aynı olmayacaktır.

Başka bir ifadeyle "yaşanan cami" ile "izlenen cami" ikileminin oluşması normaldir. Ancak caminin cemaatten bağımsız düşünülmesi ve bu anlamda "cemaatsizleştirilmesi" dolayısıyla "tarihsizleştirilmesi" ne yazık ki çağdaşlık söyleminin camiyi dondurması, hayatiyetten koparması ve nihayetinde mekânsal-morfolojik anlamlarından kopuk bir biçimde "heykelleştirmesi" sonucunu doğurmuştur.

"Türkiye toplumu dindar bir toplumdur". Dindarlık gibi subjektif bir nitelik söz konusu olduğu için tırnak içine aldığımız bu yargının sınanabileceği neredeyse tek veri ibadetin yaygınlığı ve bu kapsamda, örneğin, camiye gitme sıklığı olabilir. Türkiye Müslümanlarının birçoğunun hayatında en az bir kez camiye gittiğini, önemlice bir kesim için bunun vakit namazları, cuma, terâvih, bayram namazları biçiminde iradî ve periyodik bir seyir izlediğini öngörmek zor değildir. Üstelik kültürel ve gündelik alışkanlıklar bize bundan daha ötesini söylüyor: Başta cenaze hizmetlerinin camilerce karşılanması olmak üzere, yakın bir zamana kadar dahi sokakta kaybolan çocukların camiye bırakıldığı, su ve tuvalet ihtiyacının camilerden giderilebildiği ve Kur'an Kursları yoluyla dinî eğitimin karşılandığı, özellikle şehir hayatına uyumda güçlük çeken yaşlıların, kedilerin, kuşların, avlusuna sığındıkları mekânlar oldukları düşünülürse, camilerin Müslümanlar için hâlâ önemli bazı sosyalleşme biçimlerini tanımladığı görülür. Tüm bu aktiviteler "dindarlığın" göstergesi olmasa da camilerin günlük hayattaki yeri açısından önemli veriler olmalıdır ya da dindarlık bunlardan bağımsız bir şey midir? Derneklerin varlığında görülebileceği gibi, cami, daha inşaat aşaması başlamamışken bile sosyallikler üretir. Öte yandan, her mimari gerçeklik gibi cami için oraya gitmeyenlerin hayatında da bir yeri olabileceğinden söz etmeye gerek bile yoktur. Camiler, ulaşabildikleri boyutlar, ayrı bir incelemenin konusu olması gereken megafonla ezan, siluet ve şehir imajı, hayırseverlik mekanizmaları vb. birçok yönüyle çok daha geniş bir kitleyi ilgilendirmekte.

Cami mekânında hayat bulan ve namaz kılmaktan ibaret olmayan ritüeller, alışkanlıklar ya da işlevler caminin her çağ-

da ve her yerde geçerli bir mimari programa ulaşmamasını da bir ölçüde açıklar ve zaten İslâm dininin ibadet mekânı için bir standart öngörmediği de biliniyor. Şu durumda, "İslâm Mimarlığı" gibi bir kategorinin, cami morfolojilerini anlamak açısından, ne derece isabetli olduğu tartışmalıdır. Endonezya'dan İspanya'ya geniş bir coğrafya ve bin dört yüz yıllık bir tarih söz konusudur. Tüm bu genişliği ve tarihsel derinliği "İslâm Mimarisi" kategorisi altında değerlendirmek yerine değişik zamanlarda değişik toplumların ürettiği mimarlıklardan söz etmek daha açıklayıcı olacaktır. Bundan hareketle, "İslâm Mimarlığı" yerine "Müslümanların mimarlıkları" üzerine konuşmayı daha anlamlı bulanlar da mevcuttur.

Böyle baktığımız zaman, Cumhuriyet Dönemi Türkiye Müslümanlarının ürettiği cami mimarisi üzerine konuşmanın, Cumhuriyet Dönemi Türkiye insanının gelenekle, hayatla, dinle, şehirle, mimarî ile kurduğu ilişkileri konuşmak anlamına geldiği açığa çıkar. Edebiyattan sinemaya, TV dizilerinden gündelik hayata, müzikten dinî ritüellere kadar, bu ilişkilerin okunacağı ve tasarımcıya yol gösterecek sayısız dolayım vardır. Türkiye'de tasarımcıların, cami bahsinde neden bugüne kadar böyle bir kültürel evrenden beslenemediği sorusu ortadadır.

Cami ile Müslümanlık kimlikleri arasında gelişen bağlar ve bu bağların mimari anlamları üzerinde yeterince durulduğu söylenemez. Modern bir kimlik kurgusunun merkezî unsuru olarak "Müslümanlığın keşfi" ve Türkiye'de İslâmcı hareketlerin gelişimi ile cami tartışmaları belli bir paralellik gösteriyor, yahut paralel bir okumaya davet ediyor. Siyasal İslâmın gelişimi açısından bir toplanma, örgütlenme ve eylem alanı olarak caminin rolü kavranmadan cami mimarisi ile ilgili tartışmalar eksik kalacaktır. Nitekim cami ile ilgili tartışmaların gündeme gelmesi temelde bir "kimlik sorunu" vesilesiyledir ve hatta kimlik temelli bir meselenin kendini formlar üzerinde bir tartışmayla perdelediği dahi iddia edilebilir.

Bu durum cami mimarisi ile ilgili olarak cemaatin geçirdiği değişim evrelerinin dikkate alınması gerektiğini düşündürür. Böyle yapılmadığı zaman geçmişteki örnekleri bu denli yü-

celtilen camilerin günümüzdeki durumunu açıklamak mümkün olamamaktadır. "Türkiye'de cemaat nasıl bir dönüşüm geçirmiştir; İslâm, kimler için, ne anlamlar ifade etmektedir?" gibi, din sosyolojisinin alanına giren bu ve benzeri sorular, cami mimarlığının 20. yüzyıldaki serüvenini anlamak açısından hayatîdir.

Camiyi ibadet işlevine indirgeyen katı fonksiyonalist yorumlar, Avrupa'da üretilen ve Avrupa mimarlık kamuoyunun da gündemine girmeye başlamış bulunan tasarımsal arayışlar tarafından aşılıyor. Avrupa'da üretilen cami projelerinin, sağladıkları sosyal donatılar, esinledikleri "kültürel entegrasyon, kültürlerarası diyalog, cemaat içi dayanışma, orada vakit geçirip sosyalleşme" vb. temalar Türkiye'deki tartışmalara da ışık tutabilir. Çünkü "%99'u Müslüman" klişesi ile nitelenen Türkiye toplumunda, nüfusa oranı ne olursa olsun, bir değil birçok Müslüman cemaat vardır.

Cami mimarlığı ile ilgili değerlendirmelerde sanat ve mimarlık tarihçilerinin kritik konumundan bahsedilmelidir. Cemaatin 16. yüzyıl camilerinin görünümlerine saplanmış beğenilerinin oluşmasında mimarların ve mimarlık tarihyazımının rolü büyüktür. Zira bu algı, cemaatin zihninde kendiliğinden oluşmuş değildir. Bundan şikâyet ederken aynı anda 16. yüzyıl camilerine dair yine zamandan ve zeminden bağımsız bir yüceleştirmeyi, anakronik idealleştirmeleri mimarlar da yapageldi. 16. yüzyıl cami mimarisi (daha doğrusu görünümü) seçimi, aslında bu tartışma gibi görünen zıtlaşmada, taraflar arasında varılan belki de sessiz bir konsensüstür. İslâm mimarlığı ve Osmanlı Mimarlığı tarihyazımının başta cami mimarlığı ile ilgili olmak üzere, ürettiği ve kitlelere mal olmuş mitler, klişeler ve efsanelerle yüzleşmeden günümüz camileri ile ilgili şikâyetler son bulmayacaktır. Her mimari gerçeklik, kendi tarihsel koşulları içinde anlaşılmak ve anlamlandırılmak durumundadır.

Bu arada, ülkenin Cumhuriyet döneminde yaşadığı dönüşümlerin bir de "laik kamuoyu" ve giderek "laikçi" bir siyasi tutumu benimsemiş önemlice bir toplumsal kesimi var ettiği de unutulmamalıdır. Bu durum, cami konusunda iki kutup üret-

miş gibi ve tartışmalar bu iki kutup arasındaki gerilim altında yapılıyor. Turgut Cansever, bu gerilimin bir tür "putperestlik" ürettiğinden söz eder. Aykut Köksal'la yaptığı söyleşide Cansever'in şu tespitleri, bu gerilimin olası bir mimarlık tartışmasını nasıl boğduğunu ortaya koyar:

> "Önce şuna eğilelim: cami yapanların tavrı. Orada da bir kere bir karşı çıkış var, varlığını ispat etmek için, mevcudiyetinin sembolik ifadesi olarak, bir kale olarak cami yapma tavrı var. Cumhuriyet döneminin yapıcıları camiyi kendilerine karşı bir direnme odağı diye gördüler. Karşı tarafta da cami bir direnme odağı olarak görülür oldu. Taksim'de bu karşılıklı çatışma olmaktadır. Tabii burada tüm iptidailiğin ve çatışmanın getirdiği tahribatın kaynağında bir gizli putperestlik yatıyor. Cumhuriyet döneminin öncüleri cami olursa direnç olur diye düşünüyorlar, kendilerine karşı bir güç, bir put olarak görüyorlar camiyi; bu defa camiyi bu ideolojiye karşı korumak isteyen halk kitlesi aynı tavrı gösteriyor. İkisi de aynı putperestlik."[6]

Sonuç

Türkiye'de cami mimarlığı tartışması ve bu tartışmaya çeşitli kesimlerin katılma biçimlerinin, Türkiye'de tartışma kültürünün yerleşmesi, mimarlık kamuoyunun kendi gündemlerini oluşturması, teknik uzmanların rolü konusundaki kabullerin daha demokratik ve güncel evrensel değerlerle buluşması gibi büyük sorunlarla sıkı bağları mevcuttur.

Mimarların, meslekî rolleri ile ideolojik angajmanları ya da kültürel şartlanmaları arasında yaşadıkları gerilim, cami mimarisi tartışmasının hapsolduğu "tabu" karakteri, sorunsallaştırılmaya açık konulardır. Aynı şekilde, cami mimarisi alanında ortaya konan ürünler, kaliteleri, mimari özellikleri, tasarımcıların bu konuya bakışları dâhil olmak üzere, ancak, bunlarla sınırlı kalmayacak açılardan ele alınmalıdır. Cami yapıların-

6 Cansever, T., Köksal, A., "Türkiye'de Cami Mimarisi Üzerine", *Arredamento Dekorasyon* Dergisi, Sayı 64.

da görülen düzeyin, yalnız Türkiye mimarlığının dinî yapılarla ilgili performansıyla değil, bir yandan Türkiye'de yapı üretiminin genel sorunlarıyla, öte yandan din sosyolojisiyle, laiklik ilkesinin yorumlanma ve uygulama sorunlarıyla da yakın ilgisi söz konusudur ve konu, bu yönleriyle de zengin bir tartışma alanı sunuyor.

Cami mimarlığının izleyeceği seyir, öncelikle camiyi yaptıran dindar kitlelerin ekonomik, toplumsal ve kültürel değişiminin seyriyle ve bu tartışmalara katılımlarıyla şekillenecektir. Bu yüzden tartışmanın hapsolduğu siyasi arka plandan kurtulması kolay görünmüyor; ama en azından üslup tartışması olmaktan kurtulması gerektiği kesindir.

Konu ile ilgili yürütülen son dönem çabaların handikapı, bu noktada yatıyor: Hâlâ merkezden alınacak kararlarla mimarinin ya da toplumun o merkezlerde üretilen idealizasyonlara göre şekilleneceğine dair naif ama hayırlı sonuçlar üretmeyen düşünme biçiminin sürdürülüyor olması. İran veya Osmanlı üslubu yahut çağdaş üslup gibi tamamen biçimci bir kavrayışla ideal tipler (imgeler) üretmekle ve bunların herkesçe benimsenip uygulanacağına dair beyhude ümitlerle vakit ve nakit kaybedilmektedir. "Üslup" merkezli bir kavrayışın ve ısmarlama yöntemlerle sorunun aşılmaya çalışılmasının hayırlı sonuçları olmadığı, Selçuklu mimarisine çağrı ile çağdaş üslupta cami beklentisinin yahut kubbeyi yere koymakla Çamlıca Tepesi'ne "dikmek" tavrının, aynı madalyonun ayrı yüzleri olduğu görülmelidir.

Caminin işlevi 1400 yıldır değişmemiştir ya da kubbe ve minare gereksizdir... (Behruz Çinici'nin ifadesiyle, *"minare kolumuzdaki saattir"*) Sorun çağdaşlaşmaya direnen tutucu çevreler ve bunun rantını yiyenlerdir... Sorun geçmişten, atalarımızın mirasından iyi istifade edilmemesindedir... Sinan yaşasaydı şöyle şöyle yapardı... Sorun betonarmedir... Sorun geçmişi taklit etme ısrarındadır... Geçmişte her şey iyiydi, bugün kötü... vb. klişe hükümlerin isabetliliği ve sorunun aşılmasına faydası kuşkuludur.

Bu toplum, konutlarını nasıl üretiyorsa; iş yerlerini, kamu yapılarını, turizm yapılarını nasıl üretiyorsa, ibadethaneleri-

ni de öyle üretecektir/üretmektedir. Büyük toplumsal ve siyasî meselelere mimarlıkla kısa yoldan cevap bulunamaz. Cami konusuna hasredilen özel duyarlıkla cami mimarlığında mucizevî gelişmeler beklemek sorunu aşmayı garantilemez, en azından bugüne kadar öyle olmadığı görülmüş olmalıdır. Bilâkis bu özel duyarlığın kendisi sorunun bir parçası haline gelmiştir. Yapı üretiminde görülecek kalite artışı er geç ibadethanelere de yansıyacaktır ve yansıyor da. Cemaat çeşitlilik arz ettiğine göre mimariler de çeşitlilik arz edecektir ve bu da gayet normaldir.

Hayatî önemde olan şey; dinsel özgürlükler, vicdan özgürlüğü ve seçme özgürlüğünün sınırlarının genişlemesi ve kamunun etkili, güçlü, demokratik denetimi; işleyen hukuk ve tartışma kanalları açık, niyet okumalardan kurtulmuş, serbest bir tartışma ortamının varlığıdır. Herkesi memnun edecek bir standart bulunamayacağına ya da dayatılamayacağına göre bu konuda da herhalde en iyisi, çeşitliliğe, tasarım özgürlüğüne, ifade özgürlüğüne direnmemektir. Biraz sükunet, tefekkür ve tasarım.

İnşaata Dayalı Büyüme Modelinin Yeni-Osmanlıcılıkla Bütünleşerek Ulusal Popüler Proje Haline Gelişi
Kadim İdeoloji Korporatizme AKP Makyajı

ERBATUR ÇAVUŞOĞLU

"Şu anda İstanbul'da yıkmaktan daha güzel bir şey yok. İstanbul yıktıkça güzelleşir."

– Şehircilik Bakanı Erdoğan Bayraktar,
30 Eylül 2010 *Habertürk*

2000 sonrası Türkiye ve AKP'nin politikalarına ilişkin pek çok analiz, kullandıkları teorik altlıklar, kabuller, klişeler ve önyargılar nedeniyle gerçekçi bir okuma yapamamaktadır. AKP'ye yönelik 10 yılı aşkın bir süredir artarak devam eden seçmen teveccühüne dair açıklamalar çeşitli açılardan eksik ve yanlışlıklar içermektedir. Bu eksik okumalar AKP politikalarına karşı direniş biçimlerini de doğru analiz etmeyi zorlaştırır. Özellikle vandal kentleşme ve ceberrut devlet uygulamalarına rağmen genişleyen AKP hegemonyasını diğer bir deyişle AKP'nin ikna üretme gücünü anlamada mevcut analizlerin birçoğu doyurucu olmaktan uzaktır. Bu yazıda İnşaata Dayalı Büyüme Modeli'nin nasıl geniş kabul gördüğünü anlamak üzere Gramscici bir analiz çerçevesinden ve kadim bir ideoloji olan korporatizmden faydalanılacaktır. 2003'ten bu yana dönüşerek gelişen AKP politikaları bağlamında korporatizm ve mekân politikalarının nasıl yeniden üretilip yorumlandığı ve birbirleriyle ilişkilendirildiği üzerine düşünmeye değerdir. Böylece AKP hükümetlerinin 2000 sonrasında hangi kitlesel baskı ve ikna araçlarını kullanarak iktidarını pekiştirdiği ve bu siyasetin tıkanma noktaları da kristalize olacaktır.

AKP hegemonyasını anlamak

Gramsci modern dönemdeki hiçbir iktidarın sadece baskı ve zor ya da salt politik liderlik ile varlığını sürdüremeyeceğini, hegemonik iktidar için baskı ve ikna dengesine dayalı bir siyasetin gerekliliğini, üstelik bu dengenin sürekli yeniden üretilmek zorunda olduğunu belirtir. Hegemonya kurmak için bir tarihsel blokun varlığı gereklidir. AKP'nin spekülatif kent politikaları bugüne kadar metalaşmamış mekânları da emlak piyasasına dahil edip, kentleri ve kırları şantiyeye çevirirken belki şehircilik ve çevre adına büyük zararlara yol açmaktadır ancak burada üretilen zenginliği hem merkezi ve yerel yönetimlere hem de eşitsizce de olsa toplum kesimlerine dağıtabilmeyi, böylece kitlesel bir destek kazanabilmeyi başarmaktadır. Özellikle inşaat sektörü ve bu sektöre bağlı yan sektörlerde faaliyet gösterenler başta olmak üzere hukuki mülkiyet güvencesi bulunmayanlar ile yeni mülkler aracılığıyla modernleştiğini düşünen kitleler bu tarihsel blokun bileşenleri, sadık destekçileri olabilmektedir. 2B adı verilen orman arazilerinin işgalcilere satışı ve imara açılması bunun tipik bir örneğidir. Bu yolla işgalciler, yatırımcılar, inşaat sektörü, kamu kesimi gibi aktörlerin yer aldığı bir tarihsel blok, bir büyük inşaat tarikatı yaratılmıştır.[1]

Modern hegemonik iktidar kitlesel destek için ikna üretmeli, rıza kazanmalıdır, farklı çıkar ve taleplere duyarsız kalmamalı, onları da hegemonik söylemi içinde birleştirmeli ve eritmelidir. Aynı zamanda karşı hegemonik oluşumları sezmeli, bun-

2 Öte yandan bu hegemonik projenin pasif devrim niteliğine dikkat çekilmelidir. Tuğal, AKP politikalarının sahte bir modernleşme ve demokratikleşme yaratması bağlamında bir pasif devrim olarak nitelenmesi gerektiğini vurgulamaktadır [2010]. Bu argüman, daha ziyade kent politikaları bağlamında geçerlidir. Modernleşme, kalkınma, çağdaşlık adına üretilen kentsellikler uzun vadede ekonomik, ekolojik ve toplumsal olarak sürdürülemez bir ortam yaratmaktadır. Birçoğu düşük nitelikli de olsa birer bahçe şehir niteliği bulunan gecekondu alanlarının yıkılarak, TOKİ tarafından uygulanan ve uzun yıllar borçlanarak mülk edinmeye dayalı toplu konut projelerinin yapılması buna örnektir. Bu şehircilik modeli birçok ülkede başarısız konut projeleri olarak vazgeçilmiş, suç üreten, mortgage krizlerine açık bir kentleşme modelidir ancak ideal kentleşme olarak kutsanmaktadır; bu anlamda pasif bir devrim niteliği taşımaktadır.

ları içerme, bastırma, marjinalize etme vb. yöntemlerle etkisiz hale getirmelidir. Bilindiği üzere okul, aile, din, medya gibi kurumlar rıza üretiminde etkin rol oynarlar [Althusser 1994]. AKP kentsel politikaları bir yandan 2005'ten sonra çıkarılan yasa, yönetmelikler aracılığıyla ve kentsel dönüşüm projeleriyle baskı ve zor politikalarıyla mahalleleri yıkıp, zorla yerinden etme politikaları uygularken, diğer yandan bu süreci medya aracılığı ile suçtan ve sefaletten arınma, modernleşme, çağdaşlaşma, kalkınma olarak meşrulaştırıp yaygınlaştırarak ikna üretmektedir.

2000'li yıllarda modernliğin, sosyal statü sahibi olmanın ve yaşam kalitesinin yegane aracı olarak konut tüketiminin müthiş bir medya kampanyası aracılığıyla pazarlanmasının anlamı budur. Modern hegemonik iktidar, rıza üretimi kadar meşru devlet şiddetini uygulayacak baskı araçlarını hazırda tutmalı, rıza üretimi çalışmadığında zor kullanmayı da becermelidir. Zor ve baskı araçları olarak da yasalar, yasaklar, mahkemeler, polis, asker gücü harekete geçirilir. Anaakım medyada temsil edilmese de 2000'lerde özellikle büyük şehirlerde birçok yıkım ve zorla yerinden etme hikâyesi yaşanmıştır. Modern iktidarlar baskı ve ikna dengesini sürekli kontrol ederek siyasi, entelektüel ve ahlaki bir önderlik kurmak durumundadır [Gramsci, 1997]. Bu ideolojik liderlikte geniş bir uzlaşma ve meşruiyet üretmek için toplumu bir Ulusal Popüler Proje (UPP) etrafında birleştirmek büyük önem taşır [Jessop, 2005]. Bu yazı İnşaata Dayalı Büyüme Modeli'nin AKP hegemonyasının Ulusal Popüler Proje haline gelmesinde korporatizmin özel bir yorumunun oynadığı role dikkat çekmektedir.

AKP ve öncüllerinin yerel yönetimlerde başlayan ve 2002 seçimlerinden bu yana artan seçim başarısı ve popülerliğini anlamak isteyen açıklama biçimleri bir dizi kolaycı ve yanıltıcı yorumları benimsemiştiler.[2] Bütün bu mevcut okumaların

2 Bir kesim, Refah Partili yerel yönetimlerin başarılı kent yönetimi politikalarını Kemalist bir refleks ile görmezden gelmeyi seçmişti. Başarıyı kabul etmek durumunda kalanlar başarının ardında Humeyni rejiminin mali desteği olduğu da dahil olmak üzere çeşitli tuhaf açıklamaları benimsediler. Devamında AKP'nin genel seçimlerdeki başarısı, halkın cehaletiyle, AKP'nin ılımlı İslâm

kısmi ölçüde doğru ve açıklayıcı olduğunu kabul etsek bile, AKP'nin iç ve dış politikadaki hatalarla dolu, agresif siyasetinin nasıl artan bir ilgi gördüğü, kitlesel desteğini nasıl sürdürdüğü, AKP hegemonyası ve bu hegemonyanın önemli bir aracı olan Ulusal Popüler Proje'nin nasıl yaygın kabul/destek bulduğu soruları cevapsız kalmaktadır. Benzer şekilde, İnşaata Dayalı Büyüme Modelinin Cumhuriyet tarihi boyunca önemli bir araç olduğu ve inşaat sektörünün her dönemde ekonominin motoru olduğu geniş kabul görmesine rağmen, mevcut açıklama biçimleri İnşaata Dayalı Büyüme Modeli'nin AKP döneminde hangi özgün niteliklere kavuştuğu sorusunu, AKP'nin yıkıcı kent politikalarının nasıl destek kazandığını da cevapsız bırakmaktadırlar.

Dahası, 2013 yılına damga vuran Gezi ve ODTÜ müdahaleleri ve direnişinin ardından oluşan politik coğrafyayı doğru okumak için de yeni açıklama biçimlerine gereksinim duymaktayız. AKP'nin kalkınmacı korporatist bir söylemi yeniden devreye sokarken İslâmî referanslarla desteklemesi, karşımıza daha güçlü ve kapsayıcı olan, giderek tüm hak temelli mücadele biçimlerini önemsizleştiren, marjinalleştiren ve hatta kriminalize eden yeni bir korporatizm çıkarıyor. İnşaata Dayalı Büyüme Modeli'nin, Ulusal Popüler Proje haline gelmesinde bu Yeni Korporatizmin önemli bir işlev gördüğünü ileri sürmek mümkün görünüyor.

çizgisini Ortadoğu'da bir model olarak kullanmak isteyen ABD ve AB'nin verdiği destekle, petrol zengini Arap ülkelerinin verdiği nakdi yardımlarla açıklanmaya girişildi. AKP'nin bugüne kadar dışlanan alt-orta sınıflarla organik bağlar kurarak tabandan örgütlendiği, siyasi söyleminde din istismarı yaptığı, İslâm kimliği ve cemaat bağları sayesinde benimsendiği, yaptığı maddi yardımlar ile oy desteği kazandığı öne sürüldü. Daha incelikli analizler AKP hükümetlerinin ekonomik veya politik performansının altını çizdiler: Kemal Derviş'in hazırladığı mali disiplin politikalarının meyvelerini AKP'nin topladığından dem vurdular, aşırı dış borçlanmaya dayalı sorunlu bir büyüme modeli izlendiğine yönelik eleştiriler geliştirdiler. Weberyen bir okumayla AKP'nin İslâm ahlakı ile kapitalizmin ruhunu buluşturduğuna, süreçte Anadolu kökenli KOBİ'lere AKP'nin İslâmcı neoliberal siyaset anlayışına, emek sömürüsünden beslenerek krizlerden etkilenmeyen büyüme oranlarına vurgu yaptılar. Sürecin siyasi boyutunu okuyanlar AKP'nin açılım politikalarıyla Türkiye'yi hiç olmadığı kadar sivilleşme ve demokratikleşme süreçlerine yönlendirdiğini bu nedenle yaygın destek gördüğüne dair açıklamalar geliştirdiler.

Korporatizme İslâmî ayar

Türkiye'de korporatizm ve mekân siyaseti yeni bir politika tarzı değildir. Hem korporatizm hem de mekân, cumhuriyetin başından bu yana iktidarların temel politikalarından olmuştur. Basitçe etnik, inançsal, sınıfsal farklılıkları belirsizleştiren ve ulusal çıkarlar adına önemsizleştiren milliyetçi bir siyaset olarak Korporatizm [Parla 2009], cumhuriyetin başından bu yana iş başındadır ancak AKP ile yeni bir boyuta taşınacaktır. Mekân politikası da Türkiye kentleştikçe kırsaldan kente doğru kayan ve her şekilde toplumsal memnuniyetsizliklerin giderilmesinde ve hegemonik dengelerin yeniden kurulmasında belirleyici rol oynayan bir politikadır. Dahası korporatizm ve mekân politikası birbirini destekleyip yeniden üreten bir nitelik kazanmıştır. Bu iki ana damar siyasetin baskı ve ikna araçları kullanılarak sürdürüldüğü de görülmektedir.

Türkiye'de korporatizm, ulus-devletin kurulmasıyla seküler, milliyetçi ve modern bir kalkınmacı anlayışın ideolojik temeli olmuştur. Bu korporatist anlayış gayrimüslimlerin ekonomideki ağırlığını azaltmada, milli bir burjuvazi yaratılmasında, sınıfsal çelişkilerin görünmez kılınmasında önemli bir rol oynamıştır. Çağdaş medeniyetlerin seviyesine ulaşabilmek hedefi için, iç sorunları, eşitsizlikleri sineye çekmek, sınıfsal farklılıkları basit bir işbölümü olarak tanımlamak, ezilen kesimleri "sınıfsız, imtiyazsız kaynaşmış bir kitleyiz" "köylü milletin efendisidir" gibi söylemler aracılığıyla onore etmek, kısaca kalkınma hedefi önündeki engelleri kaldırmak üzere bireyi ve bireysel hakları önemsizleştirmek temel politika olmuştur. Devleti amaç bireyi araç olarak kuran bu model ilerleyen ve görece demokratikleşen dönemlerde de varlığını sürdürmüştür.

Tarihsel olarak ekonomik ve ticari amaçları gerçekleştirmek üzere kurulmuş mesleki örgütlenmeler olan korporasyonlar, başında devletin olduğu bir sistem, giderek bir devlet felsefesi olarak da düşünülebilir. Korporatizm ekonomik yönü olduğu kadar kültürel ahlaki yönü ağır basan bir model de olabilir: toplumun ortak vicdan ve değerlerini koruyacak, milli bir da-

yanışma aracı olarak da kurgulanabilir [Karpat, 2009].

Korporatizm milliyetçilikten beslenir ve onu besler, kimi zaman zenofobik olabilir, faşizme kadar varabilir ama aslen milliyetçilikle aynı şey değildir, meselesi daha ziyade ekonomiktir. Bireyi ve toplumu değil devleti merkeze koyar. Hak değil görev temelli bir vatandaşlık modeli tanımlar. Otoriter karakterlidir, güçlü lider kültüne dayanır. Özgürlüklere duyarlı değildir. Etnik, inançsal, cinsel vb. kimlik ve hak taleplerini bastırır, önemsizleştirir. Emek sermaye çelişkisi ve sınıf çatışmasını reddeder, sınıfsal farklılıkları doğal bir işbölümüne indirger. Özel mülkiyet ve girişimle büyük bir sorunu yoktur, ancak üretim ve tüketimi düzenlemek ister. Bu açıdan hem anti-liberal, hem de anti-Marksist ve anti-sosyalisttir. Dayanışmayı kapitalist rekabeti ve tekelleşmeyi dizginlemek üzere göreve çağırır. Gelişmenin çatışma değil uyumla mümkün olduğuna ve istikrara inanır. Bu uyuma yönelik tehdit olarak gördüğü grev, isyan, direniş, mücadele, kimlik ve hak taleplerine düşmandır. Eşitsizlikler karşısında ise devrimci ve düzenleyici değil dayanışmacı ve hayırseverdir.

1930'lardan kalma bu kavramı uzak bir geçmişten çağırmamızın nedeni günümüz AKP'sinin tüm bu özelliklere haiz olması ve onu daha iyi tanımlayan bir kavram olmadığına inancımızdır. Türkiye Cumhuriyeti kuruluşundan itibaren etnik, inançsal, sınıfsal ve toplumsal cinsiyete bağlı çelişkiler barındırmış bir ülkedir. Bu çelişkiler ile başa çıkabilmenin bir yolu çoğulcu demokratik süreçler tasarlamaktır. Diğer yol ise bu çelişkileri yok sayıp, gizleyip önemsizleştiren korporatist bir felsefe benimsemektir. Türkiye ikinci yolu seçmiş, bu seçim AKP döneminde de siyasetin merkezinde yer almıştır. Başbakan Erdoğan'ın okuduğu bir şiir nedeniyle hapis yatmış olması tuhaf bir durumdur ancak şiirin Türkiye'de korporatizm felsefesinin kurucusu olan Ziya Gökalp'e ait olmasında şaşıracak bir durum yoktur.

AKP döneminde korporatizmin beslendiği milliyetçilik kaynağına ek olarak İslâm da etkili olmaya başlamıştır. 1980 sonrası neoliberal ikliminde bozulan sınıfsal dengelere iktidardaki sağ politika imar hakları aracılığıyla mekânı yeniden dağıtarak çare olmayı seçmiştir [Çavuşoğlu 2004, Balaban 2013]. Sol po-

litika sınıf çelişkisini vurgulayarak, bu sorunun sol ekonomi-politikası aracılığıyla ortadan kaldırılacağına dair çok da yeni olmayan bir klasik söylemle cevap vermiştir. Siyasal İslâm, İslâm'ın eşitlik ve kardeşliğe dayalı bir inanç olduğunu, zenginliğin ve israfın günah olduğunu söyleyerek aslında sosyal demokrasinin argümanlarını ödünç alarak söylem üretmiştir.

AKP ile iktidar olan siyasal İslâm neoliberalizmle bütünleştiğinde ise sınıfsal çelişkileri açıklamak üzere yine ruhani-manevi söylemleri geri çağırmıştır. Bu anlayışa göre zenginlik ve fakirlik (yani sınıf çelişkisi) dünyevi bir mesele olup, asıl olan öbür dünya olduğuna göre tali bir meseledir. Bu dünyadaki hayatlarımız bir sınav olup, deneyimlediğimiz eşitsizlikler bu geçici hayata aittir, asıl olan ise sonsuz olan öbür dünyadaki kardeşliğimizdir. Bu İslâmî inanç gündelik hayattaki eşitsizlikleri öbür dünya adına önemsiz kılarken, sınıfsal çelişkileri doğallaştırıp korporatist anlayışı onaylamaktadır. İslâm'ın dünyevi hayatı önemsemeyen ve ona yönelik talepleri ayıplayan, bireyleri kul olarak kodlayan anlayışının anaakım olmaya başlaması hak temelli hareketlerin dışlanmasını daha da kolaylaştırmıştır. Örneğin sendikal hareket bu süreçte büyük zarar görmüş, sendikalı olmak sadece kalkınmacı milliyetçi ideoloji tarafından değil, İslâm açısından da ayıplanan bir özellik haline gelmiştir [Durak, 2011]. İslâm kapitalizm ile iç içe geçtikçe, bu tür hak talepleri İslâmî değerleri olan yatırımcıların rekabet gücünü azaltacak bir unsur, İslâm'ın ruhani tahayyülü ile uyuşmayan dünyevi bir hırs olarak kodlanmaya başlamıştır. Böylece korporatizm hem milliyetçi hem de İslâmcı söylem tarafından korunup kollanmış ve hak temelli hareketlerin panzehiri olabilmiştir.

Ancak AKP'nin neo-liberal anlayışı kent mekânında metalaşmamış mekânların da piyasaya sürülmesine dayalı bir politika demeti haline gelince İslâm ile neo-liberalizm arasında uzlaşmaz bir çelişki ortaya çıkmıştır. Zenginleşme adına mekânı yeniden üreten AKP'nin spekülatif kent politikaları, bir kesim tarafından en genel anlamda İslâm'ın güçlenmesi, zenginleşmesi ve bir tür cihat olarak makul görülürken, bir diğer kesim ise bu mekân politikaları aracılığıyla yapılan yeniden dağıtımdan pay kaptığı için

rıza göstermektedir. Örneğin gezi direnişinde ön plana çıkan anti-kapitalist Müslümanlar için bu kalkınmacı AKP politikalarının İslâm ile bir ilişkisi bulunmayıp, dünyevi olması, eşitsizlik üretmesi vb. nedenlerle İslâm'a da karşı olarak değerlendirilmektedir. Vergilendirilmeyen kentsel geliştirme projeleri ile kentsel alanlar yağmalanıyorsa da, hem iktidara hem de toplum kesimlerine zenginlik üretmek şimdilik mümkün görünmektedir. AKP'nin korporatizmi kullanabilmesindeki başarısı hem İslâmî hem de milli bir anlayışı içerebilen bir hegemonya kurmuş olmasıdır.

AKP'nin korporatist modelinin gücü, İslâm'dan beslenmesinin yanı sıra özgün bir milliyetçi kimliği de yeniden inşa edebilme kapasitesinden kaynaklanmaktadır. AKP'nin Osmanlı'yı yeniden keşfeden modeli geniş kitlelerin desteğini almaktadır. İmparatorluk Osmanlısına özlem duyanlar, ulus-devlet tahakkümünden bıkmış olanlar, gayrimüslim azınlıklar, AB'nin gelişmişliği karşısından komplekse kapılan milliyetçiler, ulus-devlet sınırı dışında kalmış eski Osmanlılar ve genel olarak bölgenin istikrara kavuşması için güçlü bir bölgesel liderlik gereğine inananlar Yeni Osmanlıcık akımından oldukça etkilendiler. AKP bu tahayyülü seçim sonrası balkon konuşmalarıyla, dış politika hamleleriyle, ihraç edilen televizyon dizileriyle kurdu, 350 milyar dolara ulaşan dış borca rağmen büyüyen ekonomi, artan milli gelir ve istihdam ile parlattı ve yeni bir milli-muhafazakâr-İslâmcı gurur inşa etti. Yeni Osmanlıcılık etnik köken ve inanç ayrımcılığının da panzehiri olarak kodlandı ve "Açılım Politikaları" gündeme geldi. Somut adımlar atılmasa hatta tahakküm politikaları sürse de Kürt, Alevi ve Roman toplumları için savaş ve dışlanma dışında bir politik mücadele ve müzakere süreci ilk kez bu kadar yakınlaşmıştı. Yeni Osmanlıcılık bu kesimlerden de kısmi/dönemsel destek almayı başardı.

Kalkınmacılık fetişi, ulusal popüler proje ve zihinlerin metalaşması

Ancak AKP korporatizminin en büyük gücü toplumun adeta kültürel kodlarına işlemiş olan kalkınmacılık fetişini parlatma-

sıydı. Modernleşmek, kalkınmak ve çağdaş devletler seviyesine ulaşmak olarak kodlanan ulusal hedef, İslâmcı kalkınma anlayışı ile de pekiştikten sonra sorgulaması ayıp/günah/ihanet olarak algılanan dev bir ideolojik şemsiyeye dönüştü. AKP bu şemsiyeyi hem bilerek hem de mecburen kullanmak durumundaydı.

1980 sonrasında Türkiye ekonomisi rekabet gücü sadece ucuz işgücüne dayanan bir sanayi durumundaydı ve büyük sermaye kent rantlarını kullanmanın cazibesini keşfetmişti [Tekeli 1991]. Kent mekânının yeniden üretimi sermaye için vergilendirme dışı olağanüstü karlar üreten, hükümet için ekonomik büyüme ve istihdam sağlayan, toplum için mülk sahibi kesimlere sermaye birikimi sağlayan, toplumun genelinin modernleşme tahayyüllerini tatmin eden bir sihirli değneğe dönüştü. İnşaat sektörünün milli gelirdeki payı arttı ve her türlü yatırım kalkınma adına kutsandı. AKP, Cumhuriyetin 10. yıl sloganı olan "Durmayalım düşeriz!"i yeniden üreterek "Durmak yok yola devam" dedi, yine "İstanbul büyüsün, istikrar sürsün" sloganları eşliğinde kentleri şantiyelere dönüştürerek kullandı. Nihayet ODTÜ direnişinde "Yol için cami bile yıkarım" noktasına getirdi.

Elbette bu yıkıcı/yağmacı süreç birçok kazanan ile birlikte çeşitli mağdurlar ve muhalifler de üretti. Ancak başta İstanbul olmak üzere Türkiye kentlerinin afet risklerine açık olduğu, dolayısıyla yıkılıp yeniden yapılması gerektiği türünden bahaneler, modernizmin kent, altyapı ve konut tahayyülleriyle hemen kucaklaştı. Yeni kredi ve borçlanma imkânları ile desteklenen bu modernlik arzusu orta sınıfların da katıldığı bir konut tüketme iştahına yol açtı. Konut bireysel kimliğin, prestijin, toplumsal statünün temel belirleyicisi haline geldi. Modernlik ve daha fazla kent rantı adına yıkılamayacak herhangi bir yapı, tarih, değer, alan veya kent parçası kalmadı. Mahalle ölçeğinde yıkımlar ve binlerce insanı kapsayan zorla tahliyeler gerçekleşti. Daha kötüsü toplumun büyük bölümü bu tahayyülün etkisiyle yaşam alanlarına ve mahallelerine artı değer üretme kapasitesine sahip birer emlak olarak bakmaya başladı, sıradan mahalleliler emlak geliştiricilerine, spekülatörlere dönüştürler.

İnşaata Dayalı Büyüme Modelinin AKP hegemonyasında Ulusal Popüler Proje haline gelmesi kent ve mahalle fikrinin yeniden üretilmesine yol açtı. Her dönemde güvenli bir yatırım aracı ve yaşam güvencesi olarak kodlanan ev sahipliği yeni bir boyut kazandı [Öncü 2005]. Ev barınma ve güvence niteliklerine, sahibine statü ve prestij kazandıran bir tüketim nesnesi olmayı da ekledi. Mahalle, komşuluk ilişkilerinin, dayanışmanın sürdüğü bir yaşam alanı olma özelliğini yitirirken, bizzat mahallelilerin gözünde gayrimenkul geliştirmenin boş mekânı olarak kodlanmaya başladı. Mahalleli müteahhitleşti, zihinler metalaştı. Emsal artırımı, düşük zeminden kot alma, emsal harici tutma, çekme mesafeleriyle oynama, çatı arasına daire sıkıştırma gibi müteahhit esnaf hileleri harcıalem taktiklere dönüştü. Kırılgan ve güvencesiz Türkiye ekonomisinde kendisi ve ailesi için garantili bir gelecek hayal eden herkes arazi geliştirici bir ruha büründü. Her şey modernleşme ve kalkınma adındaydı, güçlü bir Türkiye içindi. Dahası bu tahayyülün karşısında olan, birlik ve beraberliğe en çok ihtiyaç duyduğumuz günlerde bu korporatist bütünlüğü eleştirenler, güçlü Türkiye hayalini baltalayan illegal kesimler olarak kodlandı, etkilerini azaltmak üzere baskı ve ikna politikalarından faydalanıldı.

Baskı ve ikna dengesinde kent politikaları

Türkiye tarihi boyunca mekân bir yeniden dağıtım aracı olarak kullanılagelmiştir, AKP döneminde ise bu yeniden dağıtım yeni bir boyut kazanmıştır.[3] AKP yerel yönetimler aracılığıyla inşaa-

3 AKP 2002 yılında iktidara geldiğinde Türkiye 2001 yılı krizinden çıkmaya çalışan, IMF politikalarıyla mali disiplin sağlamaya çalışan kırılgan bir ekonomiydi. Toplum %70'lere varan oranda kentleşmiş, kırsal kesim milli gelir içindeki payı %10'lar civarında olan ve çeşitli uluslararası kotalar ile kısıtlanan bir tarım ekonomisi yaratmaktaydı. Sanayi rekabet gücünü ucuz işgücünden alan düşük teknolojili ve düşük katma değerli montaj, tekstil gibi sektörlerde yoğunlaşmıştı. Turizm hem ulusal hem de bölgesel sorunlar nedeniyle ülke ekonomisine istenilen oranda katkı sağlayamamaktaydı. Hizmetler sektörü genişlemekle birlikte, kalifiye işgücü oranı az, uluslararası rekabet gücünde olanlar ise yurtdışına çıkmaktaydı. İnşaat bu koşullarda zorunlu bir sektör olarak ortaya çıktı ve desteklendi.

ta dayalı büyüme, kentleşme, kent rantları üretme ve bu rantları paylaşma konusunda deneyim kazanmıştı. Konya, Urfa, Kayseri gibi kentlerdeki belediye destekli kooperatifler aracılığıyla kurduğu mekân üretimi modeli, KİPTAŞ aracılığıyla İstanbul'da, daha sonra da TOKİ aracılığıyla Türkiye çapına yayıldı. Büyüme makinesi metalaşmamış mekânları keşfetmişti, onları emlak piyasasına katabilmek ve rantını paylaştırmak üzere ise bir dizi yasal düzenleme ve güçlü bir aktör gerekiyordu. Dar ve orta gelirliye konut üretme amacıyla kurulmuş olan TOKİ'nin yeniden kimliklendirilmesi bu dönemde gerçekleşti. TOKİ Türkiye'yi mimarları çileden çıkaran tip projeler ve bir estetik dil ile homojenize ederken, Anadolu'da henüz TOKİ'nin girmediği yereller dört gözle TOKİ modernliğini özlemekteydiler.

İnşaata dayalı büyüme modeli kalkınmaya yaptığı vurguyla kitle desteği sağlıyor, kentlerin tarihi dokusunun, doğal alanlarının ve iş kazaları sonucu yitirilen yaşamların üzerinde yeni modern yapılar yükselmeye başlıyordu [İş Cinayetleri Almanağı 2012]. Bu süreçte İstanbul Avrupa'nın en hızlı ve radikal biçimde değişen kenti haline gelirken, AKP 10 yıl içinde 1 milyar metrekare inşaat ruhsatı dağıtmış oluyordu [Sönmez, 2013]. İnşaata dayalı modelin kalkınma olarak kodlanması ve toplumsal meşruiyet kazanması için kitlelerin de bu süreçten doğrudan veya dolaylı faydalanmaları söz konusuydu. AKP'nin metalaşmamış mekânları emlak piyasasına sokması ile yaratılan kent rantları sayesinde yatırımcı, müteahhit firmalar başta olmak üzere geniş toplum kesimleri iş yaşamında biriktirmesi mümkün olamayacak bir artı değere sahip oluyordu. Merkezi ve yerel yönetimler aracılığıyla dağıtılan ayrıcalıklı imar haklarına sahip büyük kentsel projeleri gerçekleştirenler devasa boyutlarda ve vergi dışı sermaye biriktirirken, bu ayrıcalıklı imar hakları için yaptıkları kayıtdışı bağışlar önemli bir fon kaynağına dönüşmüştür. Merkezi ve yerel yönetimler bu yardım havuzunu itinayla seçilmiş ihtiyaç sahibi kesimlere aktararak organik bir ilişki geliştirmişlerdir.

Kentlerde yoksulların yaşadığı mahalleler de bu emlak geliştirme hamlesinin doğal alanları olarak görüldüğünde ikna aracı olarak medya tarafından pompalanan deprem korkusu ve mo-

dernleşme ideolojisi, yanı sıra ucuz kredi olanakları, baskı aracı olarak ise yasalar ve polis şiddeti devreye sokuldu. Kimi kentliler rızaları üretilerek, modern ev arzularının peşinde borçlanarak, kimi kentliler ise yasa ve dozer aracılığıyla mahalleleri yıkılarak yaşam alanlarından sürüldü.

Büyüme makinasının hiçbir engelle karşılaşmaması, her türlü mülke kolayca el koymak ve orada yeni projeler üretebilmek için yeni bir zor ve baskı aracı olarak Afet Yasası gündeme getirildi. Afet riskli alan olarak belirlenen bölgede mülkü olanlar için 3 seçenek söz konusu: Mülklerini belirlenen bedelden satıp mahalleden gitmek, yıkım ve yeniden inşaya dayalı yeni pahalı projede yer alabilmek için uzun süreli borçlanmak veya daha az metrekareye razı olarak projede küçük bir hisse ile yer almak. Afet Yasası olarak bilinen bu hukuki düzenleme zorla yerinden etmenin hukuki kılıfa bürünmüş halidir ve uygulandıkça İstanbul sınıfsal ayrımların daha net biçimde okunduğu yeni bir sınıfsal haritaya kavuşmaya başlayacaktır. Öte yandan İnşaata Dayalı Büyüme Modeli'nin duraksamaya tahammülü olmadığından, inşaat ne olursa olsun daha çok inşaat anlayışı çılgın projeleri gündeme getirmeye devam edecektir. İnşaata, yatırıma, yıkım ve yeniden inşaya yönelik cumhuriyet boyunca var olan devrimci inanç, icat edilen bir tarih adına tarihi yıkmayı da ihmal etmeyecektir. Yeni bir toplumsal bellek ve yeni bir kentsellik tahayyülü Yeni Osmanlıcılık akımıyla devreye sokulacaktır.

Yeni Osmanlıcılık, bellek mühendisliği ve dönüşüm uygulamaları

AKP korporatizminin önemli bir bileşeni olan Yeni Osmanlıcık hem İslâmcılara, hem milliyetçilere, hem eski Osmanlı hinterlandına, hem güçlü bir devletin vatandaşı olmayı isteyenlere, AB küskünlerine, geçmişiyle barışmak isteyenlere yeni bir ilham ve moral kaynağı oldu. AKP döneminde Osmanlı yeniden keşfedildi. Kemalistleri ve cumhuriyetçileri ürkütmeyecek bir özenle paralel bir milli kimlik olarak inşa edildi. Başbakan balkon konuşmalarında Toronto'ya Çin'e seslenerek bu kimli-

ği tescil etti, bu yeni kimlik ve onur televizyon dizileriyle parlatıldı. Yeni Osmanlıcılık mekân politikalarında da etkin biçimde kullanıldı. AKP'nin ilk dönüşüm uygulamalarından Süleymaniye ve Sulukule dönüşüm projeleri, seçilmiş hatta icat edilmiş bir tarih kesitini gerçekleştirmek ve Osmanlı mimarisini İstanbul'a yeniden kazandırmak üzere devreye koyuldular. Ancak üretilen kurmaca bir tarihsel anlatı, onun mekânda cisimleşmesi ise büyük ölçüde sahte plastik bir estetik idi [Strutz 2012]. İknanın üretilmesi için bu alanların suçla ilişkilendirilerek medyada temsil edilmesi ise sıradan bir uygulamaydı.

Benzer süreç Tarlabaşı'nda da yaşandı, proje küresel kentin göbeğinde yer alan ve suç nedeniyle girilemez hale gelmiş bir alanı kente kazandırmak şeklinde lanse edildi. Belediye'nin tanıtım videosunda "Zehirlenmiş Prenses Beyoğlu" olarak adlandırılan bölge için bir Osmanlı tarihi icat etmek kolay değildi. O noktada "Biz eskiden Beyoğlu'na kravatsız çıkmazdık" adlı elit söylem devreye sokuldu. Gezi Parkı ve Taksim Meydanı projesi de bir tahayyüller savaşına sahne oldu. Şeriatçı ayaklanmanın sembol yapısı olan kışlayı önerenler ile Kemalist tören meydanını savunanların sesleri ve inatlaşması epeyce gürültü kopardı. Ermenilerin hatıraları ve tarihsel gerçekleri, parkın ve meydanın mevcut gündelik kullanıcılarının talepleri ise bu gürültüye kurban gitti. AKP'nin her yeni yatırımla inşa ettiği eser aynı zamanda yeni bir milli-muhafazakâr-İslâmcı gurur da inşa etti ve takdir kazandı. Böylece İnşaata Dayalı Büyüme Modeli ile Yeni Osmanlıcılık bütünleşti ve icat edilmiş bir tarihsel kesit ile birlikte milli bir onuru inşa etmek üzere Ulusal Popüler Proje haline geldi. Temel atma veya açılış törenleri ivedilikle Cumhuriyetin 90. yılına denk getirilen birçok yatırım bu kimliğe göndermelerle gündemdeki yerini aldı.

İnşaata dayalı büyüme modeli ve kriz

İnşaata Dayalı Büyüme Modeli kitlesel destek kazanarak Ulusal Popüler Proje Haline gelmiş, birçok ülke ekonomisini vuran krizi de ertelemişti. Ancak reel üretimin son derece kısıt-

lı olduğu ve dış borca dayalı bir ekonominin sadece kendi ulusal zenginliğini yağmalayarak uzun süre devam etmeyeceği ve ABD, İspanya gibi ülkelerdeki konut krizleri bilindiğinden, sürecin ne zaman krize gireceği hem ulusal hem de uluslararası düzeyde tartışma konusu olmaktadır.

Kavram tüketilmiş ve sevimsiz hale gelmiş olsa da Sürdürülebilirlik; bir sistemin devam edebilmesinin temel koşullarını sorgular ve bunu toplumsal, ekonomik ve ekolojik boyutlarıyla değerlendirir. İnşaata Dayalı Büyüme Modeli İstanbul örneğinde düşünüldüğünde ciddi bir ekolojik krizin yaşanmakta olduğu, İstanbul'un bugüne kadar tüm planlar ve kent politikalarıyla korunmuş olan kuzeyi imara açıldıkça ve istikrarın sürmesi için İstanbul'un büyümesi sürdükçe daha büyük ekolojik felaketlere doğru yol alınacağı aşikâr. İstanbul 15 milyon nüfusun beton ve asfalt kaplı bir alanda düşük bir yaşam kalitesiyle var olduğu azman bir kentsel yığılma. AKP'nin "*Hazır Hedef 2023*"ü kapsamında bu nüfusun 25 milyona ulaşacağı, 3. köprü, 3. Havaalanı, kuzey şehirleri ve Kanalistanbul gibi çılgın projelerle İstanbul'un su havzaları ve orman alanlarının da yapılaşmaya açılacağı görünüyor. Avrupa'nın en hızlı büyüyen ve dönüşen kentini gelecekte hava-toprak-su-orman yetmezliği ve kirliliği ile aşırı iklim olayları ve hastalıklar bekliyor. Bir kıyıönü kenti olan İstanbul'un gündeminde küresel ısınma ve buna bağlı su baskınları tehdidi olmadığı gibi, dünyada hızla gelişen 0-karbon ile ekolojik enerji ve kenti enerjisini üreten yaratıcı çözümler de bulunmuyor. Toplumsal açıdan bir değerlendirme yapıldığında da İstanbul'un kentlilerini tatmin edemeyen bir yaşam kalitesi sunduğu, İstanbulluların bu kentte yaşadıkları hayattan memnun olmadıkları biliniyor. Kentlilerin cinnet hali trafikte, toplu taşımada veya herhangi bir kentsel karşılaşmada kendilerini şiddet yoluyla ifade etmelerinden kolaylıkla okunabiliyor. Yani İnşaat Dayalı Büyüme Modeli İstanbul için ekolojik ve toplumsal anlamda halihazırda sürdürülemez halde.

Ekonomik açıdan ise son derece kritik bir noktaya gelindiği görülüyor. Türkiye'de güvenilir ekonomik göstergeler bulunmamakla beraber, inşaat sektörünün ekonomideki rolü çıplak

gözle görülebilir, medyada yer alan reklamlar aracılığıyla izlenebilir ve siyasi söylemler aracılığıyla da okunabilir durumdadır. İBB Başkanı Kadir Topbaş "tekstil sektöründe beklediğimiz başarıyı yakalayamadık ancak inşaat sektörü ve TOKİ sayesinde krizi atlattık" demektedir. Bu devlet eliyle yürütülen ve taşeron inşaat firmalarına büyük pay dağıtan kalkınma programının ne kadar etkili olduğunu göstermektedir.

AKP'nin hemen her büyük kentte belediye sınırını genişletmesi, daha çok alanı imara açıp, altyapı götürmesi hem inşaat sektörünü besliyor, hem vergi ve ruhsatlardan bütçeye kaynak yaratıyor, hem de daha çok kentliye belediye hizmeti satmak suretiyle gelir sağlıyor. Bu strateji kent çeperinde mülk edinmiş kesimler için de piyango niteliği taşıyor. Ayrıcalıklı imar hakları ile büyük ölçekli inşaat faaliyetlerine girişenler devasa sermaye birikimi sağlıyor ve bu pasta ve pay alanlar giderek çoğalıyor. AKP'nin inşaatın mutlaka sürdürülmesi için sürekli köprü, duble yol, tünel, kanal, havaalanı, spor tesisi, AVM projeleri ürettiğini, üstelik bu projelerin de sorgusuz sualsiz yaygın kabul görüp, hizmet olarak algılandığını biliyoruz. Üçüncü bir strateji olarak TOKİ'nin inşaat üretimi için ihtiyaç duyduğu arsaları temin etmek üzere yeni yasal düzenlemeler yaptığını, hazine arazilerinin yanı sıra, yerel yönetimlerin ve askeriyenin arsalarını da TOKİ'ye devretmeye hazırlandığını görüyoruz. Bir başka strateji konutu medya aracılığıyla bir tüketim ve statü nesnesi olarak metalaştırmak, deprem korkusunu körükleyerek yeni konutu fetişleştirmek ve gayrimenkul yatırımını özendirmek, kredi imkânları sağlamak. Gerçekten de kitlelerin borçlanmaya bu kadar gönüllü olmaları AKP'nin önemli bir ideolojik zaferi, zihinlerin metalaştırılması olarak okunmalı. Gönüllü olarak yeni konut müşterisi/tüketicisi olmayanlar için ise afet vb. gerekçelerle yıkıp yeniden inşa etmeye dayalı kentsel dönüşüm stratejisi hazırda beklemekte. 1999 depreminden bu yana afet risklerine yönelik somut hiçbir uygulamanın yapılmadığı Türkiye'de yaklaşık 20 milyon konut bulunmakta iken 7 milyon yeni konut inşa edileceğinin açıklanması bu anlamda dikkate değer.

Türkiye'deki inşaat sektörü, yapısı gereği çeşitli zayıflıklar

içeriyor ve bu zafiyetler sektörün geleceği açısından da büyük riskler oluşturuyor. Sektörün finansal kaynağının dış krediler olması, bu kredilerin devamlılığının şüpheli olması en büyük riski oluşturuyor. Yine çimento dışındaki tüm yapı malzemelerindeki ithalata olan bağımlılık başka bir zafiyet alanı. Üstelik üretilen ürünün tüketicisinin büyük ölçüde iç piyasa olduğu bir durumda bu piyasanın yapısına da göz atmak gerekiyor [Sönmez 2013]. Konut ve ofis arzının talebin çok ötesinde olduğunu açıklanan rakamlardan ve boş yapıların bolluğundan zaten bilmekteyiz. Bu anlamda piyasanın doyduğunu, kısa vadede yeni bir tüketici grubunun yaratılamayacağını da görüyoruz. Zira Türkiye'deki hanelerin çoğunluğunun ödeme gücünün ötesinde borçlu olduğu biliniyor. Dahası kredi ile konut yatırımı yapanların çok spekülatif değerler için borçlandıklarını, doymuş bir piyasada bu fiyatların realize olmayacağını, kredi borcunu ödeyemeyen önemli bir kitlenin yoksullaşıp mülksüzleşeceğini, kredi kuruluşlarının da zor bir durumda kalacağını öngörmek dünyadaki diğer mortgage krizleri düşünülünce zor değil.

İnşaata Dayalı Büyüme Modeli'nin ekolojik, toplumsal ve ekonomik açıdan sürdürülemez olduğu açık olduğu halde bu ısrarın sebebi nedir? Çaresizlik. AKP'nin meşhur sloganı "*Durmak yok, yola devam*" aslında erken cumhuriyetin "*Durursak düşeriz*" sloganına bir gönderme olduğu kadar benzer bir zorunluluğu da ifade ediyor. İnşaata bağlı büyüme durduğunda, ekonomi, ardından da AKP'nin etrafındaki ittifak çökecektir. AKP tam da bu çaresizlik nedeniyle her şekilde inşaat, her şeye rağmen ve ne olursa olsun inşaat demekte ve süreci engelleyen, geciktiren, zorlaştıran kesimleri lanetlemektedir.

Hak temelli mücadelelerin marjinalizasyonu

Hak temelli hareketler korporatizmin arzuladığı toplumsal bütünlük ve standart vatandaş prototipi için bir risk unsurudur. AKP'nin uyguladığı biyo-iktidar mühendisliği arzulanan nesil adı verilen bir toplum üretmeyi hedefledi. Korporatizmin yeniden inşasının ardından çevreci taleplerden öğrenci hareke-

tine, futbol kulüplerinden Kürt hareketine kadar her tür güç bir tehdit olarak algılandı, medya aracılığıyla kriminalize edildi, çete ve terör örgütü kapsamına alındı, özel yetkili mahkemelerce yargılandı, mahkum edildi. Süreç kentsel haklar, çevre hakkı, kadın hakları, işçi hakları gibi tüm hak temelli hareketler ile bireysel farklılıklar ve özgürlüklerin önemsizleştirilmesi ile sonuçlandı. Tarih, miras, arkeoloji "çanak çömlek" olarak adlandırıldı, kalkınmayı yavaşlatan bahaneler olarak lanetlendi. Ceberrut devlet modeli ve bu devletin hizmetindeki hak değil görev temelli vatandaş modeli insan hayatını değersizleştirdi, gündelik hayatı terörize etti.

İnşaata Dayalı Büyüme Modeli'nde hem zor hem iknanın devrede olduğu bir stratejiler demeti, büyüme makinasının hizmetindedir. Ancak bu devasa makinanın gelip tosladığı alan ilginç bir şekilde küçük bir kent parkı oldu. İnşaata Dayalı Büyüme Modeli'ne yerelden, akademik çevrelerden ve alternatif medyadan çeşitli muhalif sesler yükselmiş olsa da ilk kitlesel tepki Gezi Direnişi ile yaşandı. Gezi Direnişi aslında büyüme makinasının önüne kent hakkı adına dikilen bir avuç aktivistle başladı. Hükümetin bu direnişe bu kadar sert müdahale etmesi ve konuyu bu kadar ciddiye alıp geri adım atmaması tam da İnşaata Dayalı Büyüme Modeli'nden vazgeçme, hatta duraksama lüksü dahi olmamasından kaynaklanıyordu.

İstanbul'da Gezi Direnişi'nin büyüyüp yurt çapında gösterilere dönüşmesiyle birlikte, 3-5 çapulcu olarak tanımlanan direnişçilerin kalkınma karşıtı bir terör örgütü olarak kodlandığına, olayların arkasında Türkiye'nin yükselişini kıskanan yabancı güçler olduğuna, telekinezi yöntemiyle başbakana zarar vermeye çalıştıklarına ilişkin söylemlere şahit olduk. AKP'nin büyüme makinesi bir dirençle karşılaştığında, korporatizmi yeniden tesis etmek üzere yoğun bir medya kampanyası ve polis şiddeti ortaya çıktı. Proje askıya alındı, direniş sönümlendi ama hegemonyadaki çatlakların giderilmesine ve yeni dengelerin kurulmasına duyulan ihtiyaç ortada duruyor.

Önümüzdeki dönemde de AKP Yeni Osmanlıcı milliyetçi-muhafazakâr İslâmcı bir korporatizmi ve kent rantı üretip dağıtılan

inşaata dayalı büyüme mantığını sürdürmek isteyecektir.[4] Ama bu kez hegemonik rolünü sürdürmek üzere daha ikna edici söylemler ve samimi açılımlar üretme zorunluluğu ile karşı karşıyadır. Gezi ve ODTÜ direnişi gibi süreçler bu modelin kırılganlığını, hegemonyada çatlaklar oluştuğunu, yeni dengelerin kurulması gerektiğini gösterirken, modelin krize girmesi ihtimali de bütün ürkütücülüğü ile ortada duruyor. Türkiye siyasetine talip olanlar önümüzdeki dönemde bu soruna sürdürülebilir ve akılcı çözümler üretmek durumda; ancak bu kez üreterek ve yaratarak, dışa borçlanmadan, memleketi yağmalamadan...

KAYNAKÇA

Althusser, Louis, 1994, *İdeoloji ve Devletin İdeolojik Aygıtları*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Balaban, Osman, 2013, "Neoliberal yeniden yapılanmanın Türkiye Kentleşmesine Bir Diğer Armağanı: Kentsel Dönüşümde Güncelin Gerisinde Kalamak", *Müstesna Şehrin İstisna Hali*, Der. A. Çavdar & P. Tan, Sel Yayıncılık, İstanbul.

Çavuşoğlu, Erbatur, 2004, *Hegemonik Bir Süreç Olarak Türkiye Kentleşmesi*, yayımlanmamış doktora tezi, MSGSÜ, FBE, İstanbul.

Durak, Yasin, 2011, *Emeğin Tevekkülü*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Gramsci, Antonio, 1997, *Hapishane Defterleri,* Belge Yayınları, İstanbul.

İş Cinayetleri Almanağı, 2012, Birumut Yayınları, İstanbul.

Jessop, Bob, 2005, *Hegemonya Post-Fordizm ve Küreselleşme Ekseninde Kapitalist Devlet*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Karpat, Kemal, 2009, "Ziya Gökalp'in korporatifçilik, Millet-milliyetçilik ve Çağdaş Medeniyet Kavramları Üzerine Bazı Düşünceler", *Tanzimat ve Meşrutiyet'in Birikimi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Öncü, Ayşe, 2005, "İdealinizdeki Ev Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı", *Mekân, Kültür, İktidar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Parla, Taha, 2009, *Ziya Gökalp, Kemalizm ve Korporatizm*, Deniz Yayınları, İstanbul.

Sönmez, Mustafa, 2013, *Kent, Kapital ve Gezi Direnişi*, Notabene Yayınları, İstanbul.

Strutz, Julia, 2012, "Süleymaniye Kentsel Dönüşüm Projesi", *Toplum ve Bilim*, sayı 124, İstanbul.

Tekeli, İlhan, 1991, *Kent Planlaması Konuşmaları*, TMMOB-MO Yayınları, Ankara

Tugal, Cihan, 2010, *Pasif Devrim: İslâmî Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

4 Örneğin "*Her yer Taksim her yer direniş*" sloganına panzehir olarak üretilen "*Her yere metro, her yerde metro*" sloganı bu kalkınmacı, korporatist mantığın ürünü olarak okunabilir.

Diyarbakır Diclekent'in Dönüşümü Örneği: Ortaokuldan Terklerin Orta Sınıf Çocukları
Kürt Orta Sınıfların Mekânsal Teşekkülü

MEHMET ATLI

2000'lerin ortalarında, İstanbul'daki genel müdürlüğünde, beş yıl süreyle mimar olarak çalıştığım bir uluslararası market zinciri, ulusal partneriyle birlikte, bir ulusal markayı, biz çalışanları ve tüm demirbaşlarıyla beraber satın alarak Türkiye pazarında giderek büyümekteydi. Firmanın, Türkiye'nin dört bir yanına gönderdiği şehir plancısı, mimar ve mühendislerden oluşan uzman kadroları, yerel emlak komisyoncuları ve yerel yöneticilerle, girişimciler ve yatırımcılarla görüşüyor, bazen büyümüş, semirmiş yerel market zincirlerini –pek çoğu AKP'yi iktidara taşıyan ve orada tutan "kaplanlar", "İslâmî/Yeşil Sermaye" diye anılan güçler– yutarak... Bazen de kentin kritik noktalarında, yeni konut alanlarında, AVM, süpermarket ve hipermarket için uygun yer arıyor, buluyor; ardından başka bazı uzman ekipler gidip mağazaları inşa/revize/renove ediyor, diğer bazı uzmanlar ise marketleri işletiyordu.

Uluslararası zincir, kimi benzerleri ve rakipleri gibi "ekspansiyon" ya da "iş geliştirme" politikalarını çizerken iki konuda dikkatliydi; birincisi, toplumsal olaylarda hedef olabileceği, çocuklarca taşlanabileceği, "terörist"lerce molotoflanabileceği yerlerden uzak duruyordu ve zaten bu gibi yerler –Diyarbakır ve sonraları Batman'ı hariç tutarsak– tüketim/alışveriş alış-

kanlıkları ve "yaşam tarzı" açısından hedeflenen müşteri profilini barındırmıyorlardı. İkinci olarak, her yerde içki satışı yapılamıyordu, kimi daha "dindar" ya da "koyu Sünni" yerleşimlerde mal sahipleri içki satılacak bir mağazaya kiralık yer vermek istemiyorlardı, hatta bazen bunun dışında her sözleşme hükmüne razılardı. İçki bir itiraz, şart ya da pazarlık konusu ve kira bedelini belirleyen bir faktördü, zira, işletmeye çok kâr getiren bir kalemdi.

Türkiye'de ve Kürtlerde orta sınıflar bahsinde mutlaka bu güvenlik, yaşam tarzı, tüketim/gastronomi/barınma/eğlenme alışkanlıkları konularıyla ve içki satışı meselesinde olduğu gibi –çoğu durumda riyakâr– bir ahlakçılık, muhafazakârlık ya da "toplumu yoz şeylerden uzak tutma" işgüzarlığıyla da hem hal olmak durumundayız. Diclekent örneğine bakarken aklımın bir köşesinde bunlar da kalsın diye bu kişisel tecrübemi paylaşarak yaptığım girizgâhtan sonra...

Gerek benim çalıştığım firma gerek benzeri teknoloji marketleri zincirleri, türlü *franchising* ve en nihayet yerden bitercesine çoğalan "kahve" kafeler, Kızıltepe, Tatvan, Batman gibi yerlerde de yatırımlara yönelince, bölgede bir şeylerin değişmekte olduğu daha anlaşılabilir, görünür oldu.

Bunlarla paralel olarak; evlerde, köy meydanlarında ya da avlularda, damlarda, sokak aralarında düğün yemekli, davullu zurnalı, mevlitli, kurbanlı düğünler olmayıp hâlâ en kârlı yatırımlardan biri olmayı sürdüren dev düğün salonları ve düğünle ilgili sektörlere evrilen gelenekler... Evlerde değil yas evlerinde taziyeleri kabul eden ailelerin çoğalması ve bu yas evlerinin hemşeri dayanışma ağları biçiminde de tezahür etmesi... Yas evlerine *catering* firmalarından sipariş edilen toplu yemekler... Lüks sitelerin, beslenme alışkanlıkları köyle kent arasında gidip gelen sakinlerinin, kiler işlevi de gören balkonlarından sarkan kurutulmuş biberler, güneşe bırakılmış salça tepsileri, rengârenk halılar, yünler... Çalışan anne sayısındaki artış ve kreşlerin, anaokullarının artması... Konut sitelerinin havuzlarında ve parklarda, kafelerde, AVM'lerin *food court*larında mahremiyet ve cinsellik tarihinde keskin bir viraj alınırken... Eşlerle, ai-

lece yemeğe gitmelerin artması, bildik yerel lahmacuncuya, kadayıfçıya bir de AVM'deki şubesine gitmeler... Bakıcı ve gündelikçi kadın emeğine yönelik giderek yoğunlaşan talep... Bu işleri icra eden kadınlar ve –bilhassa kocaları ile– evlerine temizliğe gittikleri kadınlar ve aileleri arasında ve kapıcılar ve güvenlik görevlileri ve "site sakinleri" arasında hissedilebilen gerilimler/kültürel farklılaşma-çatışma... Şehrin üstünde bir hayalet gibi gezinmekteyken...

Ve ben kızımın beşiğini tıngıır mıngır sallar iken.

Dicle-kent ve ışık hızında seyreden dönüşümü

Diyarbakır'da "Diclekent" (bu, "Dicle" ve "kent" buluşması, kültürel olan ve modern olan sentezi iması da not düşülmeli) olarak bilinen muhit ve çevresi, şehrin lüks konutlarının, güvenlikli sitelerinin, zincir mağazaların olduğu bir yer olarak son on beş yıl içinde varlık buldu ve hızla değişti. Bu değişim ve dönüşüm hâlihazırda da sürmekte.

Toplumsal değişmeyi statik şemalar olarak değil de dinamik süreçler olarak ve mekânı toplumsal değişmenin salt dekoru, sahnesi, bir çıktısı olarak değil bizatihi aktörü, toplumsal değişmenin bizatihi kendisi olarak kavrayacaksak, Diclekent'in teşekkülü ve dönüşümü, anlamlı bir hikâye sunuyor. Ancak bu hikâyeye nereden ve hangi kavramsal/görsel/dilsel araçlarla başlamalı, onu hangi dağarcıklarla kurmalı?

Anlamlı ve maceralı bir yol PKK ve Kürt toplumu/toplulukları arasındaki ilişkilerin tarihi içinde aranabilir. Bir diğer yol, Türkiye'de ya da Osmanlı bakiyesi toprakların "daha geri kalmış" doğusunda (benim daha tercih edeceğim bir tabirle Kuzey Kürdistan'da) modernleşme/kapitalistleşme süreçleri ve bunun toplumsal/mekânsal sonuçları içinde bir konum saptamak biçiminde olabilir. Yahut daha çetrefilli bir güzergâh, "yaşam tarzı" denen bir heyula, bir ideoloji ya da nevzuhur dinin, Diyarbakır ölçeğindeki yansımalarına, tarihsel bir perspektifle –yukarıda anılan yollara da uğrayarak– ve bunun mekânsal sonuçlarına odaklanarak çizilebilir.

Kürt orta sınıflarının mekânsal teşekkülü üzerinde düşünmek hem parlak bir başarı, diriliş, eşitlik mücadelesi vurgularıyla iyimser sularda yüzmek, hem de buruk bir tat bırakan; "niyet neydi akıbet ne oldu?" ya da "yaşananların bedeli bu mu olmalıydı?" karamsarlığı, hayıflanması biçiminde iki zıt duygu uyandırır gibidir.

Daha yerleşik aristokrasilere, aşiretlere, şeyhlere, dini otoritelere değil de köylü ve yeni kentli kitlelere yaslanan, '70'lerde ve uzatmalı bir biçimde '80'lerde Marksist-Leninist bir söylem ve silahlı eylem diliyle kitlelerle ilişki kuran, siyasallaştıran – başta PKK– Kürt siyasi hareketleri '90'larla birlikte daha kültüralist/kimlik temelli talepler, uluslararası bir haklar-özgürlükler bağlamı içine yerleştirmeye çalıştıkları politikalarla legalize olurken "sınıf" kavramı da giderek tedavülden kalkmaktaydı.

1992 yılıydı sanırım, PKK'nin o zamanlar en önemli yayın organlarından biri olan *Özgür Halk* dergisinin bir sayısının kapağında bir Abdullah Öcalan fotoğrafı ve altında "2000 yılına özgür bir halk olacak gireceğiz" başlığını gördüğümü hatırlıyorum. Her ne kadar Öcalan'ın kendisi 2000 yılına İmralı Cezaevi'nde girdiyse de liderliğini sürdürdüğü hareket ve onun legal partisi yerel seçimlerde başarı göstermiş; Diyarbakır dâhil kimi büyük kentlerin ve önemli yerleşimlerin yerel yönetimlerinde bir tür iktidar olacakları; toplumla/toplumsal kesimlerle bu kez yerel yönetici olarak muhatap olacakları bir dönem başlayacaktı. Bu, elbette Kürtlerin özgür bir halk olduğu anlamına gelmiyordu ama Kürtlerin özgürlüğü meselesinde önemli bir eşik, kesinlikle, aşılmış bulunuyordu. Ancak bu, yepyeni sınavlar da demekti. Özellikle de sınıflar ve sınıflar arası sömürü/hiyerarşi/imtiyaz ilişkileri dersinde.

2000 yılına gelindiğinde Diyarbakır kent merkezinde kentselleşmiş dokular Seyrantepe denen muhit ve Diyarbakır-Urfa karayolunu henüz aşmamıştı denebilir. Kenti saran bu yolun karşı tarafında, bugün Kayapınar Belediyesi'nin mücavir alanı olan ve yaklaşık 300 bin kişiyi barındıran, kentin en çok inşaat yapılan alanı olmayı sürdüren topraklarda, köyler, tarlalar ve kente buğday, süt getiren köylüler yaşamaktaydı.

Diclekent, pek çok benzeri gibi, giderek büyüyen trafik sorunları ve kentli şikâyetleri baş gösteren şehrin, görece varlıklı ailelerinin kafa dinleyebilecekleri daha sessiz bir yerde, dublex villa tipi, çiçekli-bahçeli-süs havuzcuklu evlerde, daha modern bir yaşam vaat eden, ızgara tipi yol dokusu ile yan yana asker gibi dizilen eş, türdeş evler ve birbirini dik kesen eş, türdeş yollardan ibaret bir site olarak inşa edildi.

Daha inşa edilir edilmez de çevresinde 15 katlara kadar varabilen imar uygulamaları ile bir anda çok sayıda site ya da apartmanla sarıldı. Zira Diyarbakır'a zaten '90'lar boyunca sürmüş göçler devam ederken, kent, yeni roller/kimlikler üstleneceği bir PKK/BDP belediyeciliği ile de tanışmaya, ekonomik olarak da yeniden silkinip canlanmaya başlamıştı. Artan konut talebi hızla karşılanmak durumundaydı.

Bu, nasıl bir talepti? Elbette ki sadece başını sokacak bir barınak bulmak biçiminde cereyan etmiyordu. Bir yandan köyde varını yoğunu satıp kente sığınmışların ellerindeki birikimi değerlendirmek biçiminde gelişiyordu süreç. Bütün yakın kent ve kasabalardan; barajlar altında kalan toprakları, ağaçları yahut yakılmış yıkılmış köyleri için AİHM'lerde uzun hukuk mücadelerinin ardından devletçe ödenen tazminatları değerlendiren köylülerin... Yahut kaçakçılık vb. yollarla bir şekilde para kazanmış ve arsa spekülatörlüğüne, inşaat müteşebbisliğine terfi etmiş unsurların ama en çok da babası ortaokuldan terk, okumuş; doktor, avukat, mühendis olmuş, siyasallaşmış ve "feodal kalıntılarla" hesaplaşmaya girişmiş orta sınıflarının, artık yeni ve lüks konutlarda oturma isteği biçiminde tecelli eden bir talepti.

Diyarbakır'ın giderek ticarileşen eski kent merkezlerinde artık eski kabul edilen semtlerden ('50'lerle '90'lar arasında inşa edilmiş eskilikte) hızla kaçış ve Kayapınar'da Diclekent, Metropol gibi semtlerde borç harç, kredi vs. ile bir daire alma telaş ve yarışına düşüldü. Bu sonuncu gruptakiler için özellikle bir psikolojik motivasyondan da söz edilebilir: Kaybedilen yıllar, çatışmasızlık ve sivil siyasetle birlikte, kazanılmak isteniyor, "bizim yaşadıklarımızı çocuklarımız yaşamasın" sakınımcılığının

belirleyici olduğu, ucu açık bir talepkârlık bugünlere kadar süregeliyordu...

İşte bu süreç boyunca topu topu on beş yıllık bir geçmişi bulunmayan Diclekent evleri modern yaşam vaat eden birer bahçeli evden, ticaret imarlı yerlere dönüşerek, yakın çevresindeki sitelerden oluşan dev orta sınıf kentine hizmet veren; önce kreşlere, anaokullarına, sonra MADO gibi zincir markaların pastanelerine, yerel restoran zincirlerinin orta-alt ve orta-üst sınıf ailelerine hitap eden şubelerine, ailelerin birer takıntı haline getir(il)-dikleri eğitim kurumları, kurslar, dersaneler, çağdaş yaşam merkezleri, özel hastaneler, medikal merkezleri, müzik okulları ve en nihayet kahve dükkânlarına, hijyene, tababete, özgür kentli yurttaşlara dönüşüp durur, dönüşüp dururken...

Belirtmeden geçmeyelim: Diclekent civarında Migros, Carrefour ya da yerel Çarmar'larda içki satılabilse de kafe, restoran ve eğlence yerlerine alkol ruhsatı verilmiyor.

"Şantiyeler Kralı": Bir Yeni Zaman Muktediri Olarak Ali Ağaoğlu

H. Bahadır Türk

> "Malumdur ki bina dikme sevdası, kadın ve şarap tutkusuna benzer, biri diğerine sebep olur."
> – Ebû Mansur es-Seâlibî Âdâbu'l-Mulûk, s. 116[1]

11 Ağustos 1961 tarihinde Vehbi Koç, aile fertlerine şöyle bir mektup yazar:

> Ev Halkına:
> Suyumuz çok azalmıştır. Günün birinde tamamen susuz kalmamız ihtimal dahiline girmiştir. Bütün ev halkından ricam: Muslukların fazla açılmaması, su israfına zerre kadar meydan verilmemesidir. Sonra yüzümüzü yıkayacak su bulamayız. Bu hususa dikkat edilmesini ehemmiyetle arz ederim.[2]

Bu mektuptan yaklaşık elli yıl sonra, Ali Ağaoğlu yeni aldığı on beşinci arabası *Rolls Royce Ghost* vesilesiyle kendisiyle yapılan bir söyleşide "Beğendiğiniz bir arabayı almadan önce kaç dakika düşünürsünüz?" sorusuna şöyle yanıt verir:

---

1 Bkz. Ebû Mansur es-Seâlibî, Âdâbu'l-*Mulûk-Hükümdarlık Sanatı*, çev. S.Aykut, İnsan Yayınları, İstanbul, 1997, s. 116.

2 Bkz. Can Dündar, Özel Arşivinden Belgeler ve Anılarıyla *Vehbi Koç: 1961-1976*, 2. Cilt, YKY, İstanbul, 2008, s. 191. Vehbi Koç, hayatının sonraki dönemlerinde de ev halkına mektuplar yazmayı sürdürür, kâh iş hayatının inceliklerine dair öğütler verir, kâh özel meselelerden bahseder. Ancak farklı dönemlerde yazılmış bu mektuplarda hep "elektrik, su, telefon ve gaz'ın dikkatli kullanılması ve israfa kaçılmaması gerekliliği"ni önemle vurgular. Bu mektupların birkaç örneği için bkz. Dündar, *a.g.e,* 191-237

"Hiç düşünmeden alırım. Günde 18 saat çalışan bir insanım. Tek hobim arabalar. Arabayla kendimi ödüllendiririm. Kendim için para harcadığım iki şey var: Araba ve kıyafet. Onun dışında 10 milyon dolar verip bir yat da alırım, o parayı vermek benim için sorun değil. Fakat o yatı alınca onunla zaman geçirmek lazım. Bense zaman fukarasıyım."[3]

Bir başka röportajda da benzeri bir noktaya değinir:

"Günde ortalama 16 saat çalışıyorum. Hayattaki tek lüksüm arabalar! Bir de helikoptere binerim ve güzel kızlarla gezerim. Bu kadar çalışan bir insanın o kadar da lüksü olsun."[4]

Mazlumun rüyası, muktedirin dünyası: Para, araba, kadın

Ali Ağaoğlu'nun dünyasına hoşgeldiniz. Eğer şimdiye kadar herhangi bir Ali Ağaoğlu söyleşine denk gelmediyseniz pek bir şey kaçırmış sayılmazsınız. Zira kendisi hemen her söyleşisinde aynı şeyleri söylüyor: "Çok param var, pahalı arabaları severim, kadınlar bana bayılır."[5] Ali Ağaoğlu, şahlanan in-

---

3 Bkz. "Arabalarımı Herkes Gelip Kullanabilir, Esirgemem", *Pazar Vatan*, http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat=1&hid=16820&yaz=G%FCncel,

4 Bkz. "Playboy Değilim, Kadınlar Benim Peşimde", *Pazar Vatan*, http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat =1&hid=14296

5 Ağaoğlu'nun bu minvaldeki açıklamalarının yer aldığı röportajlar farklı gazetelerde yayımlansa da, Ağaoğlu farklı televizyon programlarına katılsa da bir şekilde hep aynı şeyleri söyler. Fikir vermesi açısından bu yazıda da değinilen açıklamaları barındıran birkaç söyleşi için bkz. "Arabalarımı Herkes Gelip Kullanabilir, Esirgemem", *Pazar Vatan*, http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat=1&hid=16820&yaz=G%FCncel, Bkz. "Hırsım Aklımın Önüne Geçmez", *Milliyet Cadde*, http://cadde.milliyet.com.tr/2010/01/03/HaberDetay/1181154/HIRSIM_AKLIMIN_ONUNE_GECMEZ, Bkz. "Playboy Değilim, Kadınlar Benim Peşimde", *Pazar Vatan*, http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat=1&hid=14296, "Kastelli Hayal Satıyordu, Ben Ev Satıyorum. Çok Arsam ve Bir Milyar Dolarım Var", *Hürriyet*, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=16171234. Ayrıca bkz. http://www.milliyet.com.tr/-1-milyar-dolarim-var-kastelli-olmam-/ekonomi/sondakika/01.11.2010/1308375/default.htm, "Genç, Yakışıklı, Esprili Adamım", *Hürriyet*, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=17446633.,

şaat sektörünün algı dünyamıza armağanı. Görkemli hayatları gözden uzak yaşama prensibine sahip yarım asır önceki zenginlere benzemiyor. Yaşadığı hayatı, kazandığı parayı, bindiği arabayı, uyuduğu yatağı görmemizi istiyor. *Show TV*'de yayımlanan ve içeriğinin önemli bir bölümü "ünlülerin evini geziyoruz, dolaplarına bakıyoruz" olan bir magazin programında, gez gez bitmeyen devasa evinin yatak odasındaki devasa yatağının yanıbaşında duran devasa boyuttaki iki ortaçağ şövalyesi figürünün belki de onun iş dünyasındaki savaşçı ruhuna, muktedir yönüne, bir tür feodal krallığına işaret ettiğini düşünmemizi istiyor. Acaba tüm bu "kapanan/kapılan/kapatılan" topraklar, dış dünyaya çekilen sınırlar, kendi enerjisini kendi üreten, kendi alışveriş ve spor merkezi olan, kendi güvenlik aygıtlarına sahip toplu konut alanları bize yeni feodal alanların doğduğunu mu düşündürmeli? Kendi deyişiyle "inşaat sektörünün TOKİ'den sonraki ikinci, belki de üçüncü büyük ismi" olan Ağaoğlu'nu, bu yeni zaman feodalizminin lordlarından biri olarak düşünemez miyiz?

Ali Ağaoğlu, aslında medya kuruluşlarına düzenli olarak verdiği röportajlarda, cemiyet hayatı içinde görüldüğü anlarda bize sürekli muktedir bir erkek, çok güçlü ve başarılı bir işadamı olduğu mesajını veriyor. Tanık olmamızı istediği ihtişam, büyük binalar, büyük alanlar, büyük arabalar aslında onun PR çalışması. Ağaoğlu; çok uzun zaman önce yapılabilecek en iyi reklam ve halkla ilişkiler faaliyetinin, sahip olduğu şirketlerin düzenli olarak vaad ettiği şeyleri bizatihi kendi varoluşunda temsil ederek kitleye sunmak olduğunu anlamış durumda. Parası çok, bunu her fırsatta söylüyor. *Star TV*'de yayımlanan *Mesut Yar'la Uyan Türkiye* programında Mesut Yar'ın kendisine –canlı yayında– cebinde "şu anda" ne kadar para olduğunu sorması üzerine hiç tereddüt etmeden, büyük bir neşeyle cebin-

"10 Milyon liralık AGA Garajını Açtı, Sonradan Görme Değilim Dedi", *Hürriyet*, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=15512892, "Kadının İyisi Az Görür, Az Duyar, Az Konuşur", Hürriyet, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=14227128, "Adriana'dan Bile 3 Günde Sıkılırım", Hürriyet, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=14103656.

deki dev para destesini çıkarıp masaya koyan ve büyük bir gurur ve mutlulukla "Sabancı'dan farkı"nın bu olduğuna (Sabancı'nın yanında para taşımamasına atıfta bulunarak) işaret eden de o değil miydi zaten? Aynı programda, Mesut Yar'ın hayranlıkla karışık şaşkınlığı karşısında bir atak daha yaparak, bu sefer de ceket cebindeki para destesini çıkarıp göstermesi tam da Ali Ağaoğlu'nun inşa etmek istediği imajla uyumlu bir jest değil mi?[6] Bu programdan çok sonra, bir "eğlence çıkışı" arabasını getiren valeye kendisini çeken kameraların önünde büyük bir sakinlikle ve o anın tadını çıkararak 300 TL bahşiş vermesi ve bu tarihi olayın gazete ve televizyonlarda anında haber olması[7] ve tüm bu "çok param var" vurgusu bize yönelik bir güven telkini sayılamaz mı acaba? Belli ki Ağaoğlu çok çok zengindir ve sürekli olarak amacının insanları mutlu etmek ve onları ev sahibi yapmak olduğunu söyleyen birisi olarak demek ki aslında bizim paramıza ihtiyacı yoktur. Ona güvenebilir, herhangi bir tereddüt yaşamadan onun projelerine güvenle yatırabiliriz paralarımızı demek ki.

Hem zaten o hep yanıbaşımızda, bizim aramızdadır. Ali Ağaoğlu'nu, yine kendi deyişiyle, o çok sevdiği Bentley'i ile kâh Gazi Mahallesi'nde arsa bakarken (ki kendisiyle yapılan söyleşilerde yine sıkça belirttiği gibi "arsa bakmak" onun en büyük hobisidir) kâh Bağdat Caddesi'nde "üstü açık Rolls Royce'unda 'son ses' kemençe dinlerken" görebiliriz. Bizimle yaşar o. Yine hemen her söyleşisinde, isteyenlerin arabasını alıp, özel şöförünün nezaretinde tur atabileceğini söyler. Demek ki içimizden biridir, komplekssizdir, halktandır, ultra-lüks arabalarını bizimle paylaşacak kadar mütevazıdır, malda mülkte gözü yoktur; zaten çok zengindir, ona güvenebilir, paramızı teslim edebiliriz. "Genç, yakışıklı ve esprili bir adam"[8] olarak "çapkınlık

6 Programın görüntüleri için bkz. http://www.youtube.com/watch?v= YtotBS6o2gg. Ayrıca bkz. http://webtv.hurriyet.com.tr/3/13733/0/1/cebinde-kac-para-var.aspx.

7 Bkz. http://kelebekgaleri.hurriyet.com.tr/GaleriDetay.aspx?cid=48458&p=2&rid=2368

8 Bkz. "Genç, Yakışıklı, Esprili Adamım", *Hürriyet*, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=17446633

yaptığını", "sağlıklı bir erkek olarak 'bayan' arkadaşları olmasının doğal olduğunu, kadınlar tarafından kendisine büyük teveccüh gösterildiğini" sürekli tekrar etmesi de onun bu içten, yalansız dolansız haline, üstelik hayatın başka sahalarındaki başarılarına da işaret ediyor olmalıdır. Düzenli olarak yaptığı "22 yaşındayım" esprisi ondaki enerji potansiyeline, daha yolun başında olduğuna işaret eder.

Örneğin verdiği röportajlardan birinde, "Kadınların size olan ilgisi nasıl? Telefon numaralarını kâğıda yazıp, arabanızın içine atıyorlarmış, doğru mu?" sorusuna şöyle yanıt verir:

> "Doğru. Numaralarını veriyorlar, tanışmak istiyorlar, neler neler... Yakışıklı, karizmatik bir adamım, çok sık karşılaşıyorum bu durumla. Telefon numaramı nereden buluyorlar anlamıyorum, valla aramayan yok. Eve gelen de, karadan gelen de, denizden gelen de var. Ben de her zaman, denizden babam çıksa yerim, derim."[9]

Bir başka röportajda ise "İsterseniz beraber olamayacağınız kadın yok mu yani?" sorusuna

> "Aşağı yukarı öyle. Hatta çok ünlü bir kadın yemek yiyelim diye 7-8 defa aradı... Bıktım ve sonunda 'Tamam, yemeği 30 Şubat'ta yiyoruz' dedim. O kadar sevindi ki, teşekkür edip kapattı"[10]

diyerek seslendiği kitleyle dertleşir. Görüldüğü gibi müthiş esprilidir de. Bu dayanılmaz cazibesine ve kadınlar üzerindeki etkisine rağmen "Türk erkeğinin eşini kendisinden kıskanmadığını" da eklemeyi ihmal etmez.[11] Ağaoğlu'nu sevip, ona güvenmek, projelerine gönül rahatlığıyla yatırım yapmak için alın size bir neden daha. O, geleneklerimizi, milli hassasiyetlerimizi bilir, her şeyin farkındadır, insanımız da ona hak ettiği tevec-

9 Bkz. "Playboy Değilim, Kadınlar Benim Peşimde, *Pazar Vatan*, http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat =1&hid=14296

10 Bkz. "Arabalarımı Herkes Gelip Kullanabilir, Esirgemem", http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat=1&hid=16820&yaz=G%FCncel,

11 Bkz. "Arabalarımı Herkes Gelip Kullanabilir, Esirgemem", http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat=1&hid=16820&yaz=G%FCncel,

cühle karşılık verir. O, bir gelenek adamıdır. Yukarda alıntıladığımız gibi, Rolls Royce'da bile köklerini unutmaz, "son ses" kemençe dinler. Böyle bir gelenek sevdası içinde tabiidir ki "at ve avrat" ikilisi yalnız bırakılmaz. Bir söyleşide "silahlarla arasının nasıl olduğu" yönündeki soruya belindeki tabancasını çıkarıp masaya koyduktan sonra şu yanıtı verir:

> "2 tane aksesuvarım vardır; saatim ve silahım. Silahı severim, Karadeniz insanın geninden gelen bir şey sanırım. Birden fazla silahım var. Çok da iyi atıcıyımdır. Gece yatarken bile baş ucumda durur."[12]

Silahlar, dev binalar, genç ve güzel kadınlar, sayılamayacak kadar çok para, görkemli arabalar, ezcümle tüm halleriyle güç... Ali Ağaoğlu'nun kullandığı sözcükler, kurduğu cümleler, yaptığı açıklamalar, verdiği röportajlar, aktardığı anılar, paylaştığı hikâyeler ne olursa olsun bize yalnızca bu sözcüklerle seslenir aslında. Anlaşılacağı üzere ortalama Türk erkeğinin kahir ekseriyetinin rüyası, aslında Ağaoğlu'nun dünyasıdır.

Yeni feodalitenin yaşam mimarı

Ağaoğlu, –şirketinin sloganında da belirtildiği gibi– bir "yaşam mimarı" dır. Kentin içindeki boşlukları alır ve doldurur. Muktedirlerin tahayyülüne uymadığı için boşaltılan alanları sahiplenir, yeni boşlukları satın alır, boşlukların oluşmasını bekler ve tüm bu "boşluklar"a aslında yeni bir bina değil, yeni bir yaşam inşa eder. Ağaoğlu'nun büyük inşaat projelerinin isimlerini hatırlayalım: "My Home, My Towerland, My World Europe, My Office 212, My Roseville, My Town, My Office, My City."[13] Sanki Ağaoğlu, projeleriyle seslenir bize, dev binalarla verir sanki mesajını: Kadınlar, arabalar, para, dev binalar, büyük tesislerin hepsi onundur. Sahip olmaya dayalı bu büyük hazzın ayrıcalığını başkalarıyla paylaşmaya da hazırdır üstelik.

12 Bkz. "Playboy Değilim, Kadınlar Benim Peşimde", *Pazar Vatan*, http://pazarvatan.gazetevatan.com/haberdetay.asp?hkat=1&hid=14296

13 Söz konusu projelerin ayrıntıları için bkz. http://www.agaoglu.com.tr/

"Benim evim", "benim ofisim", "benim kasabam", "benim şehrim", "benim dünyam" demenin bin bir hazzı orada durmaktadır işte. Şehir, dev bina takıntılı inşaat sektörünün oyun alanıdır ve en çok lego ondadır. İstediği boşluklara yeni dünyalar kurararak, sadece ev değil, "yaşam tarzı" sunarak ilerler.

Onun için her yeni konut projesi, yeni bir yaşam tahayyülü ve taahhütüdür. 3100 konutluk My World projesinin reklamını[14] hatırlayalım: "Yeni bir yaşam merkezi kuruyoruz." Ağaoğlu'nun yeni yaşam merkezleri kurmaya dönük yaşam mimarlığı, onun muhteşem hayal gücünün ve keskin iş bitiriciliğinin kusursuz simyasından alır gücünü. Olmayacak sanılan şeyler, –iş dünyasında büyük bir tutkuyla sahiplenilen o itici sözcükle söylemek gerekirse– Ağaoğlu'nun "vizyon"uyla olur. Yapılamayacak sanılan şeyler, –yine iş dünyasında çokça kullanılan bir başka itici sözcükle ifade etmek gerekirse– Ağaoğlu'nun asli "misyon"udur sanki. Sadece "vizyon" ve "misyon" sözcüklerinin Türkiye'deki serüvenine bakılarak bile hakkında sayısız öykü anlatılabilecek yeni zamanların peygamberidir aslında o. Olacak derse olur, yapılacak derse yapar. İşin her zaman içindedir o. My World reklamında da şantiye alanında değil miydi? Yüzünü göremediğimiz büyük işadamları ya da müteaahitlerin aksine işte orada bir yerden, tozun toprağın tam da içinden, iş makinelerinin gürültüsü arasından sesini duyurmak için tüm gücüyle bağırarak bize seslenmiyor muydu? İdealleri için zahitçe bir adanmışlıkla taşınan sade kararlılığının sembolü beyaz gömleği ve kafasında baretiyle (arkasında sarı baretleriyle dizilmiş işçilerinden farklı olarak onun bareti beyazdır) şantiyedeki işçiler arasında durup bize çoktan inşaata başladığı müjdesini veren o değil miydi? Ne diyordu bize? "Hep hayal ederdim, onuncu kattaki evin bahçesi olur mu? Yaptım, olacak! Çünkü bu ülkede herkes havuzlu, güzel, kaliteli bir evde oturmayı hak ediyor." Ali Ağaoğlu'nun her konut projesi, bir zenginlik daveti ve vaadidir aslında. Muktedir bir babanın muktedir oğluna yakışan da budur zaten.

14 Sözü edilen reklam için bkz. http://www.youtube.com/watch?v =XBjHzml5I-NU

Babalar ve oğulları

Ali Ağaoğlu her muktedir erkek gibi kendini anlatırken bir "baba mitolojisi" de kurar. 1946'da Of'tan İstanbul'a gelen babası "hem müteahhit, hem tüccar, hem sanayicidir." Babasının çok başarılı olduğunu, çok zengin olduğunu, iş hayatına dair öğrendiği pek çok temel bilgi ve beceriyi babasının yanında tecrübe ederek öğrendiğini, hayatta en çok örnek aldığı insanın babası olduğunu, ilkokuldan beri babasının yanında çalıştığını, hâlâ babasının yanında sigara-içki içemediğini ve ayak ayak üstüne atamadığını öğreniriz kendisinden. Ama yine sıkça belirttiği üzere, 1977'de bir tür "kuşak çatışması" nedeniyle kendi işini kurmak için babasının yanından ayrılır. Amacı başarılı olmak, çok para kazanmak ve kendisini babasına kanıtlamaktır. Zaten 14 yaşında bir kolej öğrencisiyken bile okuduğu kolejin spor alanları ihalesine babasından ayrı olarak katılır ve ihaleyi alır. Teneffüslerde arkadaşları eğlenirken, o mühendislerinin yanına gidip işi takip eder. Bu işin sonunda, babasına ait ekmek fırınında muhasebe kayıtlarını tutarak kazandığı paralarla kıyaslanamayacak kadar çok para kazanır. Babasından ayrılıp kendi ayakları üstünde durduğu dönemlerde başlarda zorluk çekse de azmiyle her zorluğun üstesinden gelmeyi bilir. Hiç erinmez, patron olmasın rağmen, kendi inşaatının şantiyesinde çalışır, kalas taşır, çimento torbalarını sırtlar. Çalışmak zaten onun için bir varoluş biçimidir. Sürekli olarak "günde ortalama 15-18 saat çalıştığını" söyler.[15]

Bugün yapıp ettiklerini, başardıklarını anlatırken babasının "Parayı başının üstüne alırsan, ağırlığı seni çökertir. Parayı ayağının altına alırsan o para seni yüceltir", "Verdikçe azalmaz, artar" gibi veciz sözlerini kendisine ilke edindiğini belirtir. Hem güçlü, zengin ve başarılı bir babanın varisi olduğunu, hem de genç yaşında onun yanından ayrılarak kendi başına ondan daha başarılı olduğunu hatırlatmak için sıklıkla babasıyla

15 Yoğun çalışmaya olan tutkusundan bahsettiği bir TV programı için Bkz. http://www.youtube.com/watch?v=YtotBS6o2gg. Ayrıca bkz. http://tvarsivi.com/player.php?e=18513

olan ilişkisine atıfta bulunur. "Sonradan görme" yahut nevzuhur zenginlerden kendini ayırmak ister. Dolayısıyla baba anlatısı, aslında onun inşa etmek istediği kamusal imgenin ve halkla ilişkiler çalışmasının bir parçası olarak da işlev görür. Babasının yanında hâlâ sigara içmeyecek kadar geleneksel Türk aile değerlerine saygılı, babası sayesinde "lise zamanından beri" beri Mercedes, BMW gibi lüks arabalara binecek kadar gün görmüş, çocukluğundan itibaren çalışarak hayatı tanımış ve tecrübe kazanmış, gün geldiğinde babasından ayrılıp kendi işini kurmayı bilmiş azimli bir girişimcidir o. Yürüdüğü yolun anlattığı hikâyesi bir güç, başarı ve hırs hikâyesidir.

Kralın hasletleri: Güç, başarı, hırs

Ali Ağaoğlu, "bire bir aksiyonu kendisi yaşamak isteyen biri"[16] olarak tarif eder kendini. Muktedir erkeğin vasıflarından biri de hep bir hareketlilik içinde olmak değil midir zaten? Onda atıl olan, eski olan, bekleyen, duran, hareket etmeyen hiçbir şey yoktur. Yaşam, onun için her dakikası türlü fırsat ve risklerle dolu devasa bir macera ve mücadele alanıdır. Muktedir girişimci erkek, risk sever, heyecan arar. Başardıkça, hedefe ulaştıkça çıtayı hep yukarı taşır. Doyduğu anda duracağını, durduğu anda solacağını düşünür. Onun asıl sevdiği, asıl müptelası olduğu şey "başarmak"tır ve "işini hep çok severek yapmaktan", işin hep içinde olmaktan, hep arsa bakmaktan, şantiyelerde gezmekten tarif edilemeyecek kadar mutludur. My Towerland Ataşehir reklamında[17] "rol icabı" rol yapamayan Sinan Çetin'e de ne kadar becerikli ve pratik bir adam olduğunu gösterir ve "kamera önünde doğal olmak gerektiği"ni hatırlatır. Havada uçuşan "çok eğleniyoruz" zerreciklerinin eşlik ettiği bu reklamın bize işaret ettiği rahat, pratik, sonuç adamı Ali Ağoğlu imgesi; onun güç, başarı ve hırs odaklı yaşamının bir parçasıdır. Bu işi de başarmıştır işte.

İş dünyasındaki gücünü, hırsını ve başarısını doğru zaman-

16 Bkz. http://tvarsivi.com/player.php?e=18513

17 Söz konusu reklam için http://www.youtube.com/watch?v= LEtLk3cJrpw.

da doğru yerde olmak refleksiyle birleştirir. AKP'nin toplu konut hamlesini alkışlar. Kriz tehlikesinin konuşulduğu anlarda bile hükümete ve Başbakan Erdoğan'ın liderliğine övgüler yağdırarak[18] bağlılıklarını sunmayı ihmal etmez. Her fırsatta Türk ekonomisine olan güvenini, Türkiye'nin genç nüfusunun potansiyeline duyduğu inancı yineler. "Her şeyi devletten beklememek gerektiğini",[19] "kriz var diye ağlamak yerine çarkı çevirmek gerektiğini"[20] her fırsatta vurgular. Kendisini "sektörün büyük oyuncularından biri" olarak tanımlarken pek çok açıdan haklıdır. Şantiyeler de ekonomi de yer aldığı haberler de onun oyun alanının sınırlarını içindedir. Varoluşu oyunda kalmak ve kazanmak üstüne kuruludur. Dokunduğu her şeyi oyuncağa çevirmek büyük oyuncunun sırrı, gücünün alametifarikasıdır. Aldığı o ultra-lüks arabalar da basında "Ağaoğlu'nun Yeni Oyuncağı"[21] şeklinde yer bulduğunda anlatılan hikâye biraz da bu değil midir?

Hep daha fazlasını ister. "Bu saatten sonra amacının para kazanmak olmadığını"nın altını ısrarla çizer. O, iş yapmaktan, yeni projelerden, dikeceği yeni binalardan, kuracağı yeni yaşam alanlarından alacağı hazzın peşindedir. Hep bunun hayalini, kentsel dönüşüm çalışması kapsamında devletin sağlayacağı araziler üzerinde yapacağı binaların hayalini kurar. Aynı zamanda enerji sektörüne de yatırım yapmış bir girişimci olarak bu hayalinin önündeki can sıkıcı küçük engellere küçümsemeyle yaklaşır, dudak büker. "Çevrecilerin" nükleer enerji ve HES hassasiyetlerine kızar. "Bunu yapma, onu yapma, ne yapacak-

18 Bkz. "Başbakanın Söylediklerinin Altına İmzamı Atarım", *Hürriyet*, http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=18459271. Ağaoğlu, başbakanın "çılgın proje"sini de büyük bir mutlulukla destekler. Bkz. "Bu Çılgın Bir Proje Değil", http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=17651201

19 Bkz. "11k İhalesini Ortaokulda Kazanmış", *Vatan*, http://haber.gazetevatan.com/Haber/390921/1/Gundem

20 Bkz. "Hırsım Aklımın Önüne Geçmez", *Milliyet Cadde*, http://cadde.milliyet.com.tr/2010/01/03/HaberDetay/1181154/HIRSIM_AKLIMIN_ONUNE_GECMEZ

21 Bkz. "Ağaoğlu'nun Yeni Oyuncağı", http://haber.gazetevatan.com/Haber/355533/1/Gundem. Ayrıca bkz. "Ağaoğlu Yeni Oyuncağına Kavuştu", http://hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=16867060

sın? O zaman enerji de kullanmayalım, hepimiz bir tane inek alalım, enerjimizi tezekten sağlayalım" diyerek tepkisini belli eder.[22] Onun sonuç getirmeyen tartışmalara, kendisini hareket etmekten alıkoyacak itirazlarla geçirilecek vakti yoktur. Onun adı Ali Ağaoğlu'dur. "Şantiyeler kralı" olarak hep daha fazla toprak, daha fazla güç ve daha fazla haz ister. Gücün ve hazzın sınırsız, toprağın sınırlı olduğunu bilir. Ama bunun keyfini kaçırmasına izin vermez. Nihayetinde bu, onun oyunudur çünkü. İçinde yaşadığımız şehirler ve şehirlerde yaşadığımız hayatlar onun ofisindeki toplu konut maketlerine tamamen sığacak kadar küçüldüğünde yapacağı şey, oyun alanına yeniden çıkıp yeni boşluklar bulmak olacaktır. İçinde yaşadığımız zamanlarda şantiye krallarının oyun alanı, şehir ve hayattır.

22 Bkz. "O zaman Hepimiz Birer İnek Alalım", *Hürriyet*, http:/hurarsiv.hurriyet.com.tr/goster/ShowNew.aspx?id=16857945

Görünür Fanteziler: Büyüklük Kimde Kalsın?

Ayşe Çavdar

Bugün, özellikle Türkiye'de dindar Müslümanlar hakkında düşünmek her zaman olduğundan daha zor. Çünkü siyasetin olduğu kadar ekonominin de dümeninde geçmişin onlar için karanlık "onlar gibi olmayanlar için" ise görece aydınlık zamanlarına oranla daha şeffaf ve görünür durumdalar. Bu görünürlük onları olduğu kadar onlar hakkında düşünenleri ve siyaset geliştirmek isteyenleri de kırılganlaştırıyor. Çünkü, dindarlık görünürleştikçe Cumhuriyet "aydınlanması"nın şekillendirdiği dogmalar etrafında yapılan toplumsal ve siyasal müzakere yenileniyor. Bir başka deyişle dindarlığın görünürlüğü Cumhuriyet'in ürettiği toplumsal ve siyasal zeminin pek de müzakereye açık olmayan (tutulmayan) kimi parçalarını yeniden tartışmayı hem zorunlu hem de mümkün kılıyor. Bütün bu müzakereler manzumesinin 1980'lerde başlayıp, 2000'lerde dümenine dindarlığıyla malum kesimlerin geçtiği bir siyaset ortamında ve elbette küresel gelişmelerle (hadi adını koyalım, neo-liberalizmin kurumsallaşması ya da kendisinden önceki kurumları dönüştürmesiyle) tanımlanan daha geniş bir çerçevede vuku buluyor olması ise söz konusu zemini iyiden iyiye kayganlaştırıyor.

Sözün kısası dindarlığın siyasi, ekonomik ve toplumsal yükselişi ile neo-liberal küreselleşmenin devletin bütün bu bağ-

lamlardaki varlığını ve işlevlerini yeniden tanımlayan kasırgası arasında tesadüfi olduğunu iddia edemeyeceğimiz bir ilinti var. İşte bu ilinti yüzünden görünürleşen dindarlıkla ona eleştirel mesafeden bakan herkes, müzakere zemininin kayganlığıyla malul. RP'nin 1994'teki ilk büyük yerel seçim zaferinden bu yana geçen 21 yıllık süreç, toplumun her kesiminin birbirini ve kendisini yeniden ve yeniden tanım(lam)a girişimlerinin acı-tatlı tezahürleriyle dolu. Dolayısıyla zemindeki kayganlık, söz konusu tanımlara da yansıyor... Bu yeniden tanım(lam)a girişimlerinin izleri en çok da şehirlerde, kentsel manzaranın (toplumsal müzakerenin bazı paydaşları için) neredeyse tanınmaz hale gelen yüzeylerinde görülebiliyor en bariz biçimleriyle. Ancak 1994'ten bu yana, örneğin belediyelere ait mülklerdeki alkollü işletmelerin restorasyon (bahanesi değil) ihtiyacıyla boşaltılıp şehrin "medeni" merkezlerinde görülmeye ve görün(ül)meye alışık ol(un)mayan dindar ailelerin katılabileceği (onların katılması, öncekilerin ayaklarının buralardan kesilmesine neden olsa bile) kamusal alanlara dönüştürülmesinden[1] bu yana söz konusu pazarlık görsel ve daha da önemlisi yersel (territorial) bir içeriğe sahip.

Şehirde 1990'ların ortalarından itibaren görünürleşmeye başlayan dindar kesimlerin, öncesinde yaşadıkları alanların, yine onların güç sahibi olmaları paralelinde ortadan kalkmaları –gecekondu mahallelerinin önce yap-sat ekonomisinin temeli, kalanların ise kentsel dönüşümün alanı olması, geleneksel dindarlığın sığınağı konumundaki Üsküdar, Fatih gibi tarihî semtlerin ise soylulaştırma deyip geçtiğimiz radikal bir dönüşüme sahne olmaları– giderek görünürleşen bu kesimin gemileri yakarcasına radikal bir zihinsel ve yersel hicret tecrübe ettiğini ortaya koyuyor. Ne yazık ki kentsel dönüşümle ilgili tartışmanın sıcaklığı, bu göçün dinamiklerini ve söylemini yeterince anlayabilmemizi sağlayacak bir düşünsel ferahlığa kavuşmamızı da engelli-

1 Birsel Sancar, "Turing'e Refah Çengeli", *Milliyet*, 18 Aralık 1994. Bu "çengel"in sonunda TURING'den devralınan köşkler ve saraylar restore edildikten sonra mönülerindeki alkolden de arındırılarak hizmete açıldığında *Milli Gazete* haberi "Köşklere artık Mehmet Efendi de girebilecek" başlığıyla duyurdu, 30 Eylül 1996.

yor. Öte yandan artık adını "yükselen dindar orta sınıf" koyarak tanımladığımız bu insanlar, talepleri ve çekinceleriyle şehirlerin hem bugününü hem de geleceğini belirliyorlar. Çünkü birlikte hareket etmeyi becererek, kendi aralarındaki talep farklılıklarını en aza indirgeyip ortak taleplerini hegemonik bir projeye dönüştürmek suretiyle siyasetin, en geniş anlamıyla yukarıda sözünü ettiğim müzakereler manzumesinin merkezine yerleşmeyi başardılar. Bunu yaptıkları, yapabildikleri için onları suçlamak ya da bu örgütlülüğü ve ortaklaşmayı mümkün kılan yöntemleri bir nevi suç ya da kumpas gibi görmek siyaset fikrinin kendisinden vazgeçmekle eşdeğer. Eleştirinin hedefi bu kesimlerin kendilerini ifade etme biçimlerine kaydığındaysa daha da büyük bir tuzak bekliyor bu ne dediğinin gayet farkında tarz-ı siyasete muhalefet edeni. "Yükselen" ya da "yeni" ve "orta sınıf" öğeleri bir kenara bırakılarak hem tanımlanan hem de tanımlayan için alabildiğine soyut ve şekilsiz bir kategori olan –ve hatta bu yüzden belki de bir kategori olmayan– "dindarlık"/"Müslümanlık" eleştirinin merkezine oturuyor: "Müslümanlar ama çok tüketiyorlar." "Müslümanlar ama çok gösteriş yapıyorlar." "Müslümanlar ama yoksullara zulmediyorlar." Öyle ki bu eleştirilerin tamamında "ama"dan önce gelen "Müslümanlar" sonraki tespitleri inanılmaz, hatta gerçeküstü kılan bir örtüye dönüşüyor. Çünkü dindar orta sınıflar, "Müslümanlar ama"yla başlayan her türden eleştiriyi kendi "mağduriyet" yüklü sınıfsal tarih dehlizlerinde meşrulaştırarak muhalefeti sakatlama etme gücüne sahipler. Oysa denklemden "Müslüman"/"dindar" oluşu çıkarttığımız anda elimizde bir zamanlar şehrin ve siyasetin kenarında yaşarken karşısına çıkan fırsatları değerlendirerek kendisini merkeze ve yukarıya taşımakta olan, kendisinden önce merkezde yer alanlara (dolayısıyla hal-i hazırda yerinden olmakta olanlara) gayet tabii bir şekilde öykünerek "gösteriş yapan", gerekirse "zulmeden" ve hakkını vererek "tüketen" bir yeni orta sınıf var. Ve bu yeni orta sınıf Henri Lefebvre'in tanımladığı, David Harvey'in olgunlaştırdığı, Latin Amerika'da yasalara, anayasalara girip oralardaki kentsel dönüşümün meşruiyet temelini oluşturan "kent hakkı" kavramının bir örneğini sergiliyor. Top-

lumun bir kesimi değişen sınıfsal konumuyla birlikte yer değiştiriyor, bunun için şehre yatırım yapıyor, yatırım yaparken şehri dönüştürüyor ve dahası yatırımlarının karşılığını alıyor. İnsanın aklına acaba bütün bunları eleştirecek bir argüman olmadığı için mi "Müslüman"lık bir "ama"yla birlikte eleştirinin konusu oluyor sorusu geliyor...

Belki de söz konusu sınıfın hegemonik taleplerine yönelik karşı çıkış, estetik boyutun ötesine geçemediği için bir türlü yankı bulamıyordur. Şu halde yankı bulacak bir tarz-ı muhalefet için belki de radikal bir sekülerleşme hamlesine ihtiyaç vardır. Bir başka deyişle muhalefetin iktidarın Müslümanlığından kendisini kurtarması icab ediyor olabilir. O zaman bu hegemonik siyasetin bileşenleri, yarattığı toplumsal ve siyasal dönüşümün dinamikleri ve hatta hepimiz için hazırlamakta olduğu geleceğin işaretleri daha rahat bir şekilde görülebilir.

Daha önce de dediğim gibi kentlerdeki kuytularından, geleneksel mahallenin koruyuculuğu ve gecekondu mahallelerinin geçiciliğinden çıkıp geleneği siyasal, gecekonduyu ise kentsel yatırım aracına dönüştürmek suretiyle yükseldi bu yeni orta sınıf. Bu yükselişin yakıtı ise "modern"leştiren ulus-devletin kendini var ederken ürettiği dışlama mekanizmalarına karşı geliştirilmiş direniş siyasetlerinden yalnızca biriydi (TC tipi moderniteye tek direnen İslâmcılar mıydı?). 1980'lerden itibaren bu direnişin izlerini sürenler onu "modern"e eklemlenmenin bir aracına dönüştürdüler. Yeniden tanımlanan cemaat yapılanmalarının giderek sıklaşan bir frekansta yaşanan krizlerle sarsılan küresel ve ulusal ekonomi ve siyaset ortamlarının yarattığı güvensizlik atmosferinde sadece hayatta kalma değil "krizi fırsata dönüştürme" babında sıradan kapitalizmin en temel ihtiyacı olan "güven" ve "istikrar" ortamını küçücük ama dinamik ölçeklerde yaratma kapasitesiyle iş ağlarına dönüşmesi çok sürmedi. Bir zamanlar Müslümanların "modern"e katılmaları önünde ayak bağı olan gelenek, 1980'ler sonrasında modernleşmenin harcına ve nihayet bir yatırım aracına evrildi.

Cumhuriyet'in kalkınma politikası olarak akıl edebildiği elitist ekonominin dışlama mekanizmaları, İslâm'a, dolayısıyla

geleneğe ait olanı kabaca "geri", "cahil" ve "yoksul" olan her şeyle özdeşleştirirken aslında olanca kalkınmacılığına ve "aydınlanmacılığına" karşın bir türlü kurtulamadığı "gerilik", "cehalet" ve "yoksulluk"u ve farkında olmadan (mı?) kendisine karşı geleneğe yaslanarak şekillenmekte olan direnişi meşrulaştırıyordu. Bu yüzden "Müslüman"ın "geri"liği, "cahil"liği ve "yoksul"luğu oluşu 1980'lere kadar adeta bir savunma hattı ve sığınak gibi işlev gördü. "Modern" ve "yoz" olmaktansa, "geri", "cahil" ve "yoksul" olmak ehvendi, çünkü bu şekilde "modern" ve "yoz" olana karışılmadığı, onunla işbirliği yapılmadığı kanıtlanmış oluyordu. Müslüman alt sınıflar gözünde, "alt sınıf" olmanın ve kalmanın kabul edilebileceği son derece incelikli bir söylemsel dizgeydi bu. Ve içinde bir miktar da "hakkı olan refahın çalındığı" fikrini barındırıyordu. Bu kesim, 1990'lar sonrası Türkiye siyasetinin merkezinde yer alacak partisine boşuna "Refah Partisi" adını vermedi. Zira gerçek talebi ondan esirgenen refahı ele geçirmekti. 1980'lerden itibaren liberalleşerek büyüyen –bunu yaparken dışlama mekanizmalarının bir bölümünü öyle ya da böyle kurban eden elitist– ekonominin ürettiği refahtan KOBİ'leşerek aldığı pay hem daha fazlasını mümkün kıldı hem de hiçbir şeyin olduğu ve tanımlandığı gibi kalmadığını ortaya koydu. "Ciğere pis" deme kibrinin yerini nihayet maceracı, inatçı ve hırslı bir özgüven almıştı.

Sultanbeyli ve Ümraniye (aslında Yeni Bosna, Bağcılar ve Bayrampaşa da) işte bu dönemde şekillendi. Küçük gecekondular, mahallenin kayıtdışı olduğu kadar kadar "dini bütün" kalabalığını işaretleyen upuzun minareli büyük camiler yıllarca köyden-kente hızlı göçün yarattığı estetik felaketler olarak anıldılar... Müslümanların "biraz da acele ederek" inşa ettikleri bu "estetik açıdan pek de uyumlu olmayan ama görkemiyle çevresini kuşatan camiler"in kentlerde tutunabilmenin bir dayanağı olduğunu söyleyen Cihan Aktaş, söz konusu manzaranın dindar Müslümanlardaki yersiz-yurtsuzluk duygusunun bir ifadesi olduğunu tespit eder.[2] Lakin yalnızca estetik bir sürgün değildir yaşanan. Gecekondu, konut güvenli-

2 *Bir Hayat Tarzı Eleştirisi*: İslâmcılık, Kapı Yayınları, 2005, s. xvii.

ğinin var olmadığı bir alandır. Hızlı endüstrileşmenin körüklediği göç karşısında anlamlı bir tepki veremeyen devletin sosyal konut üretmekteki gönülsüzlüğü; göç edenin emeği ve mali kaynakları, hükümetlerin ise şehirlerdeki devasa genişlemeyi görmezlikten gelerek sergiledikleri "babacan ihmal"leriyle üretilen Türkiye'ye özgü bir sosyal konut projesine dönüşür. Fakat "dindarlık"ın "geri", "yoksul" ve "cahil" olanın bir işareti gibi anlaşılmasına son derece benzer bir şekilde, "gecekondululuk" da estetik kirlenmenin, "İstanbul'un elden gidiyor/işgal ediliyor oluşu"nun, şehirdeki suçun, hava kirliliğinin, trafiğin, hülâsa hızlıca kötüye gidişin, muhtemel her türlü felaketin mesulü olarak anılır. Şehre göç edip sırtında taşıdığı çimento ve biriketle inşa ettiği barınağının içinde yaşayan bu yeni şehirli alt sınıf, dindarlığıyla geçmişten gelen, gecekondusuyla geleceğe yönelen ve tabii ki acilen tedbir alınması gereken bir tehdidin kaynağıdır... Seçim öncelerinde yapılan siyasi pazarlıkla kısmen yasallaşan gecekondu mahalleleri geriye kalan zamanlarda çürümenin, özellikle 1970'lerin sonlarına doğru ise "anarşi" mekânları olarak sunulurlar.[3]

1994 yerel seçimlerinde Anadolu'daki birkaç taşra belediyesini aşıp Ankara ve İstanbul büyükşehir belediyelerini de kazanan RP'nin yükselişi işte bu tehdidin ulaştığı boyutların işareti olarak algılandı.[4] RP, gecekondu mahallelerinde yaşanan kesintisiz krizi siyasi bir fırsata dönüştüren ilk parti oldu. Tay-

---

3 Gecekondu meselesinin akademik söylemdeki tezahürlerinin geçirdiği eyleme ilişkin bir değerlendirme için Tahire Erman, "The Politics of Squatter (Gecekondu) Studies in Turkey: The Changing Representations of Rural Migrants in the Academic Discourse", *Urban Studies*, cilt 38, No. 7, 983-1002, 2001. Bülent Batuman'ın "Organic Intellectuals of Urban Politics? Turkish Urban Professionals as Political Agents, 1960-80" başlıklı makalesi ise toplumsal ve siyasal bir meşruiyet arayışı çerçevesinde gecekondu mahalleleriyle halleşmeye çalışan, ancak mesleki konumuyla siyasi arayışı arasında bocalayan "solcu mimarlar"a ilişkin bir tarih okuması sunar. *Urban Studies*, cilt 45, No. 9, Ağustos 2008.

4 Gecekondulaşmayla "Milli Görüşleşme" arasındaki ilinti hem basında hem de akademik literatürde ve yine hem dindar entelektüeller hem de seküler olanlar tarafından sıklıkla saptandı. Cihan Tuğal'ın *Pasif Devrim: İslâmî Muhalefetin Düzenle Bütünleşmesi*, Koç Üniversitesi Yayınları, 2011 bunun en iyi örneklerinden biri. Ayrıca Ali Bulaç, *Göçün ve Kentin Siyaseti: MNP'den SP'ye Milli Görüş Partileri*, Çıra, 2009.

yip Erdoğan'ın 1994'te İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı olur olmaz yenileyip iş yapabilir hale getirdiği KİPTAŞ tarafından uygulanmak üzere bizatihi şekil verdiği Başakşehir, dindarları gecekondu mahallelerinin gark olduğu yoksulluktan ve yasal ve ekonomik güvensizlikten kurtarmak için olduğu kadar, "âşık olduğu" İstanbul'u siyasi kariyerinin üzerinde şekillendiği bu mahallelerin estetik başıboşluğundan korumak için de akla getirebildiği en ekonomik çözümdü. KİPTAŞ, Turgut Özal'ın icadı TOKİ model alınarak yapılandırıldı. Başakşehir ise Dalan döneminde hayata geçirilen organize sanayi bölgelerinin etrafında inşa edilmesi planlanan sosyal konutların adı oldu. Tayyip Erdoğan, 1995 Mayıs'ında sırasıyla önce Hac farizasını yerine getirdi, ardından İstanbul'un fethi için o güne kadar yapılmış en büyük kutlama seremonisini idare etti ve son olarak da o zamanlar henüz "Başak Konutları" olarak adlandırılan bugünkü Başakşehir'in temelini attı. Kendisine oy verenlere daha o zamandan bir hicret sözü zaten veriyordu. İkitelli Sanayi Bölgesi'nin öte yanında, gözlerden uzak bir şehir olarak kurulmaya başlandı Başakşehir. İlk etabındaki konutlar çok katlı olsalar da gerek araziye yayılımları gerekse görünürlükleri itibariyle mütevazı, ucuz ve pratiklerdi... Başakşehir, Tayyip Erdoğan'ın, İstanbullulara partisinin vaat ettiği "refah"ı yaratma girişimlerinin ilkiydi. Başakşehir'i inşa ederken Erdoğan aslında sadece gecekondu mahallelerini değil, dindar Müslüman'ın gecekondu geçmişini de yıkma sözü veriyordu. Başakşehir'deki alan araştırmam esnasında öğrendiklerimi ve izlenimlerimi yine Başakşehir'deki sivil toplum kuruluşları temsilcilerine anlattığım bir toplantı esnasında aldığım en büyük itiraz bu geçmişin ikrarına ilişkindi. "Başakşehir'de yaşayanların büyük bir bölümü gecekondu ya da post-gecekondu mahallelerden geliyor" dediğimde salondan biri kalkıp "Sen Müslümanlar varoş kökenli mi demek istiyorsun?" diye sordu. Bu soru Başakşehir Belediyesi'nin 2011'de kurduğu kurban kesim alanını "Dünyanın En Modern Kurban Yeri" olarak sunmayı tercih etmesiyle benzer bir duyarlılıktan geliyordu. Yıllarca dışlandığı, ancak hedef tahtası olarak dahil olabildiği modernliği kocaman blok-

lar, rengarenk ışıklandırılmış ve "kabuklu yemiş yemenin" yasaklandığı şıkır şıkır parklar, artık küçülerek geçmişe öykünmenin estetiğini temsil eden birer bibloya dönüşmüş camiler etrafında yeniden inşa ederken, o karanlık günleri hatırlatmak düpedüz kabalıktı.

Başakşehirlilerin içinde yaşadıkları yüksek binalarla ilgili en büyük şikâyetleri komşuluk ilişkilerinin imkânsızlaşmasıydı. Geniş bahçeler, sitelerin içindeki çocuk parkları ve spor alanları Kur'an'da tarif edilen ya da eskiden (gecekondu mahallelerinde ve artık birer çöküntü alanı haline geldiğini bizatihi AKP'nin yaptığı yasalarla öğrendiğimiz Osmanlı mahallelerinde) yaşanan komşuluk ilişkilerinin sürdürülebilmesini sağlayamıyordu. Yüksek binalarda, üst üste yaşamak üzere geldikleri bu yere gelirken, insanların birbirlerinin pencerelerini görebildikleri yatay örgütlenmiş mahallelerde kurdukları türden ilişkilerden de göç etmişlerdi. Başlangıçta Tayyip Erdoğan'ın "yoksul ve zengin birlikte yaşasın" diye hem sosyal konut hem de üst-orta sınıf için villa barındıracak şekilde tasarladığı Başakşehir, kamu okullarının bile öğrencilerden ailelerinin yaşadıkları evin yüzölçümü nisbetinde kayıt ücreti aldığı bu yerde mümkün olamıyordu artık. Başakşehir'in, hayırhasenat, yardımlaşma ve kültür kavramları etrafında adlandırılmış sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerinden oluşan ileri gelenlerinin ayda bir yaptıkları toplantılarda gündeme gelen en önemli sorunlardan biri de buydu. Hatta oluşturulan Sivil Toplum Kuruluşları Platformu'nun Şehircilik Komisyonu'nca hazırlanmış raporda da bu konu en önemli sorunlardan biri olarak tarif ediliyordu:

> "Bugün Başakşehir için düşünülen bu proje gibi önceki projeler de ...mahalle kavramından uzak kaldığı için olmalı ki, diğer mahalle veya ilçelerden buralara taşınmış apartman sakinleri, ciddi manada eski mahallelerini özlemekte, tatil ve alışveriş için hâlâ eski mahallelerini tercih etmektedir. Tercih edilen şey aslında, sıcak komşuluk ilişkileridir... (Başakşehir'de yeni kurulacak mahallelerde) Meskenler ve mahalleler dikey değil

yatay yerleşime uygun olmalıdır. Rezidans ve gökdelen tipi dikey konutlar, komşuları yabancılaştıran, yalnızlaştıran, bireyselleştiren, işletmesi pahalı, mahalle kavramından uzak yerleşim biçimleri olup tercih edilmemelidir."

Ersin Nazif Gürdoğan, Başakşehir'de katıldığı bir toplantı sonrasında burada kurgulanan bu yüksek (binalı) hayatın yarattığı hayal kırıklığını bir nebze hafifletmek için bir öneri geliştirmişti:

> "Yeni yüzyıldaki gelişmeler, doğru okunmalı ve önüne geçilmesi mümkün olmayan dönüşümler, iyi değerlendirilmelidir. Başakşehir gibi, Anadolu'daki pek çok şehirden daha büyük olan şehirleri, yaşanır kılmak için, her çok katlı binayı bir mahalle gibi düşünmek ve herkesin birbirini tanıdığı bir mahalleye dönüştürmek gerekir. Yeni kurulan şehirleri, tek katlı evlerden oluşan mahallelerle donatmak oldukça güçtür. Buna karşılık, çok katlı binalar, ortak eğitim ve kültür yatırımlarıyla, yeni yüzyılın mahallelerine dönüştürülebilirler."[5]

Lakin Başakşehir'in eskiyi bilen ve bir şeylerin yolunda gitmediğini düşünen seçkinlerinin öngörmedikleri bir şeyler daha var. 28 Şubat fırtınası esnasında bir "Müslüman Getto" olarak tescillenen Başakşehir'e, "gecikmiş bir müdahale" görünümünde inşa edilen OYAKKENT'in tıpkı KİPTAŞ'ın konutları gibi tekdüze ve yüksek, ancak onlardan daha sağlam ve etrafını saran jiletli telleriyle daha korunaklı görünen atmosferinin en çok rağbet gören yaşam alanlarından biri olmasını nasıl açıklamalı? Emekli askerlerin Başakşehir'de yaşamayı kendilerine yediremedikleri için, bir tür yenilgi duygusuyla çekildikleri, gelecekte 12 bin konuta ulaşacak bu devasa konut kompleksi birbirine rakipmiş gibi duran iki modernleşme anlayışının kavşağı. Burada azınlıkta kalan asker aileleriyle çoğunluktaki dindar aileler arasındaki yarışın başlıca iki kulvarı var. Biri tüketim, diğeri ise "modern"liğin kendisi. Tüketim konusunda çoğunluğu KOBİ sahibi ya da yöneticisi, ticaretle uğraşan dindar ailelerin,

5 8 Temmuz 2009, *Yeni Şafak*.

mütevazı emekli maaşlarıyla malul asker ailelerinin önüne geçmesinde şaşılacak bir şey yok. "Modernlik" kulvarında ise her iki tarafın farklı sebeplerle de olsa birbirini "gericilik"le suçlamasının bir anlamı olmalı. Bu kocaman binalarda birbirlerini görmeden yaşama şansları var, gece saat 11.00 civarı kendi kapınıza kulağınızı dayadığınızda kale ya da cezaevi kapısı kilitlenirmişçesine sesler duyarsınız komşu dairelerden... Bu sesler, ortak bir geçmişe sahip olunmayan insanlarla bir arada yaşamanın getirdiği tekinsizlik hissinin ifadeleridir. OYAKKENT'e çarşafıyla girerken kendisine kimlik kontrolü yapılmaması için mücadele etmek durumunda kalan (muhtemelen kazanacak da) mülk sahibi kadın için bu sesler pekâlâ bir zafer işareti de sayılabilir. Başakşehir'de katıldığım tilavet toplantılarından birinde kıyamet alametlerini konuşmuştuk. Alametlerden birinin binaların yükselmesi olduğu söylendi. Bunun üzerine sordum ben de... "Ama buradaki binalar da yüksek..." Önce sessizlikle karşılandı müdahalem... Biraz sonra konuyu tekrar açınca şu anda tamamlanan ve büyük rağbet gören, Başakşehir'in en yüksek binaları görünümündeki Metrokent'e taşınmak için zamanın dolmasını bekleyen bir hanım "Kıyametten kaçış yok" diye cevap verdi. Kıyamet nasılsa olacaktı ve nasılsa büyük binalar yapılıyordu. Hem zaten bu kadar kalabalık bir şehirde herkesin tek ya da iki katlı binalarda yaşaması mümkün değildi. Mesele buradan "gösteriş" tartışmasına geldiğinde de yine aldım cevabımı: "Müslüman'ın görevi iyi giyinmek, iyi yerlerde yaşamak, zenginliğini göstermek"ti. Çünkü "Müslüman topluma örnek olmalı, bu şekilde herkesi Allah'ın yoluna özendirmeliydi." Komşumun son derece haklı bir çıkışma olarak dile getirdiği bu cümle dindarlıkla serbest piyasa arasındaki müzakerenin hangi noktada bir uzlaşmaya dönüştüğünü özetliyordu.

28 Şubat sonrasında pek çok şey değişti. 2002'de, belki de değil kesinlikle 28 Şubat'ın kazandırdığı ivmenin de yardımıyla iktidar koltuğuna tek başına ve henüz görülebilir bir tedirginlikle yerleşen AKP'nin nasıl bir ekonomi politik izleyeceği kanımca birinin başarısızlığı diğerinin başarısına temel olan iki önemli yasal düzenleme arasındaki stratejik derinlikte şekil-

lendi. İlk yasayı Tayyip Erdoğan'ın belediye başkanı olduğu ilk günden bu yana en yakın çalışma arkadaşı olan Ömer Dinçer hazırlamıştı. "Kamu Yönetimi Temel Yasası" başlığıyla öngörülen düzenleme yerel yönetimlerle merkezi idare arasındaki ilişkileri düzenliyor ve yerel yönetimlerin özerk oldukları alanları genişletmenin yanı sıra "Mahalli idarelerin görev, yetki ve sorumluluk alanlarına giren konularda çıkarılacak tüzük, yönetmelik ve benzeri düzenlemelerde, mahalli idarelerin yetkilerini kısıtlayıcı, mahalli hizmetleri zayıflatıcı ve yerinden yönetim ilkesine aykırı hükümler konulamaz" cümlesinin de işaret ettiği üzere, belediyecilik tecrübeleri boyunca RP/FP'li belediyelerin çok çektikleri bir sorunu çözmeyi amaçlıyordu. Bu kanun, merkezî hükümeti (28 Şubat benzeri bir kaza sonucu) kaybetseler de yerel yönetimlerde daha uzun süre varlığını sürdürmeyi planlayan AKP'nin böylesi bir durumda daralması muhtemel hareket alanını garanti altına alma çabası gibiydi. İşin güzel tarafı bu çaba ve söz konusu siyasi ekibin hem belediyecilik hem siyasetçilik tecrübesi yerel yönetimleri, merkezî idare karşısında güçlendirerek yerel siyasetin etkinliğini artırma eğilimi taşıyordu. Ama olmadı, yasa geçmedi. Yasaya karşı temel argüman ise Türkiye'nin üniter yapısına zarar verecek olmasıydı.

> "Kamu Yönetimi Temel Kanunu Tasarısı ile üç büyük değişiklik yapılıyor diyebilirim. Birincisi yerelleştirme; devlet örgütlenmesi yerelleştirilerek yerellik esası üzerine kurulmak isteniyor. Ikincisi özelleştirme; devlet örgütlenmesinin 'sosyal devlet' niteliği ortadan kaldırılarak devlet düzenleyici devlet esaslarına yerleştiriliyor. Üçüncüsü; iktidarın yapısını değiştirmek anlamına 'yönetişimci' devlet yaratma."[6]

Bu tespitler daha sonra CHP milletvekili olan Birgül Ayman Güler'e ait. Yanlış oldukları da söylenemez. Kanunun yerelleşme, özelleşme ve yönetişimci devlet temelinde örgütlenen bir kamu kurgusu öngördüğü bir gerçek. Ne var ki özelleştirmecilik 1980'lerde başlamış, 1990'larda başlayan yönetişimcilik ise

6 Yasa hakkında İzmir Barosu Konferans Salonu'nda 15 Aralık 2003 tarihinde yaptığı konuşmanın metninden...

özellikle 2001 kriziyle (ekonomi yönetiminin TMSF, BDDK, EPDK vs. özerk kurullara devredilmesi suretiyle)[7] iyice yerleşmişti. Böylesi bir ortamda yerelleşmenin bu iki eski eğilime yerel bir müdahalede bulunma ortamı sağlayabilmesi ihtimali vardı ve bu ihtimal ihmal edildi.

Devletin ekonomide ve şehirlerde nasıl bir rol üstleneceğine ilişkin ipuçlarını büyük bir sarahatle ortaya koyan diğer bir dizi düzenleme ise, 1984 tarihli Toplu Konut Yasası etrafında yapıldı. Yapılan onlarca yasa ve yönetmelik değişikliği sayesinde doğrudan başbakanlığa bağlı bir kurum olan Toplu Konut İdaresi (TOKİ) planlamadan para harcamaya, uluslararası işbirliğinden finans piyasalarında bağımsız bir aktör olarak boy göstermeye, kamulaştırmadan kamu arazilerinin özelleştirilmesine kadar bir dizi alanda tek tek yazmam dahilinde bu yazıyı iki katı uzunluğa çıkartabilecek yetkilerle donatıldı. Başında ise Erdoğan'la birlikte KİPTAŞ'ı kurup Başakşehir projesini hayata geçirmiş Karadenizli bir müteahhit, Erdoğan Bayraktar vardı: AKP'nin olduğu kadar ona teveccüh gösteren (tamamının dindar olduğu iddia edilemeyecek) bu yükselen orta sınıfın yersel siyasetinin temsilcisi olarak belirmişti Bayraktar. Kimilerine göre "Başbakan'dan sonra en güçlü kişi" oldu TOKİ'nin başında geçirdiği 8 yıl boyunca. Başbakan'ın "dindarlığından utanmaması" gibi o da "Karadenizli müteahhit olmaktan" utanmıyordu. Faruk Bildirici'ye verdiği bir söyleşide şunları söylüyordu:

> "11 yaşımdan beri gayrimenkul sektörü içerisindeyim. Dededen gayrimenkulcüyüm. Bizim köyün arazi işlerini matematik hesaplarını hep dedem yapardı. Ordan aşinayım arazi işine. Enistem inşaatçı, dayım vardı tekniker. Lise ikide okurken enistemin inşaatlarında çalıştım. Sıvacılık, amelelik yaptım. İnşaatçılık revaçta bir meslekti. Onun etkisiyle inşaat mühendisliğine girdim. Master yaparken kooperatif kurdum. Askerde inşaat kontrol amir vekili yaptılar beni. Hep inşaatçılık-

7 Huri İslamoğlu, "Komisyon/Commission and Kurul/Board: Words That Rule", *Words in Motion: Toward A Global Lexicon* içinde, ed: Carol Gluck, Anna Lowenhaupt Tsing, Duke University Press, 2009.

la ilgili işler yaptım. 1973'ten 1980'a kadar müteahhittim. Yap satçılık yaptım. Yani, Laz müteahhittim, en koyu Ofluyum."[8]

Başakşehir'le ilgili araştırmam esnasında görüştüğüm bir KİPTAŞ yetkilisi, KİPTAŞ'ın kuruluş amaçlarından birinin İstanbul'u gecekondulaşmaktan kurtarmak olduğu kadar halkı yapsatçılardan ve kooperatiflerden korumak olduğunu da söylemişti. Çünkü yap-satçılar ve kooperatifçiler plansız projesiz yaptıkları apartmanlarla hem şehirdeki kaosun büyümesine neden oluyor hem de kendi rantları için halkı aldatıyorlardı. Buna yıllar boyunca hiçbir hükümet engel olamamıştı. Gecekonduların yerini çirkin apartmanlar almıştı. Kendisi de yap-satçı olan Erdoğan Bayraktar'ın idarecisi olduğu KİPTAŞ, yap-satçılığı sadece belediye arazilerinin ranta dönüştürülmesi yolunda araçsallaştırmakla kalmamış kontrol altına da almıştı. Tayyip Erdoğan'la Erdoğan Bayraktar'ın TOKİ aracılığıyla yaptığı hamle ise bu kentsel-yersel paradigmanın Türkiye ölçeğinde genişletilmesi oldu. Ölçek de büyüdü, rant da... Böylece merkezî idarenin en etkili ekonomik aracına dönüşen TOKİ, sadece kamu arazilerine değil yerel yönetimlerin planlama yetkilerine de el koyarak devasa bir siyasi yatırımın da aracı haline geldi.

Öte yandan TOKİ ile binalar yalnızca yükselmekle kalmadı, aynı zamanda siyasallaştı da... Başıbüyük Mahallesi'nin orta yerine mahallelinin aylar süren ve zaman zaman polisle çatışmak pahasına dile getirdiği itirazına rağmen dikilen binalar mimarilerinden çok vücuda getirilme süreçleriyle yepyeni bir iktidar mekanizmasının habercileriydi. Başıbüyük'ü hemen yanında benzer bir kader beklemekte olan Gülsuyu ve Gülensu mahallelerinden ayıran AKP'ye verdiği destekti. Oy verdikleri hükümet ve belediye tarafından mahalleleri gasp edilmekte olan bu insanların itiraz ettikleri şeyin TOKİ binaları değil, evlerinin ucuza istimlak edilmesi ihtimalini şehrin merkezinden gelen kentsel muhalefet aktörlerinin anlaması uzunca bir zaman aldı. Maltepe Belediyesi'nin CHP'ye geçmesiyle daha da enteresan bir evreye giren Başıbüyük çekişmesinde, tamamlanan konutlara po-

8 *Hürriyet*, 30 Ağustos 2009

lis ailelerinin yerleştirilmesi bu yeni yönetişimin bir başka taktik ve stratejik boyutunu işaret ediyordu. AKP kentsel rant konusunda uzlaşmaya vardığı kesimlerin (yap-sattan kazanıp sitelere yatırım yapan hal-i hazırda yükselmiş orta sınıf ve inşaat sektörü) rızasına güvenerek, bu saate kadar söz konusu yükseliş trendine gir(e)meyenlerin rızalarından vazgeçiyordu.

Yoksullar için dikilen bir başka yüksek bina kompleksi ise bugün Ağaoğlu'nun MyCity projesini yaptığı Ayazma'dan taşınanların yerleştirildikleri Bezirganbahçe'ydi. Çoğunluğunu zorunlu göçle 1990'larda İstanbul'a gelmiş Kürt ailelerin oluşturduğu Ayazmalı gecekondulular yoksulluğun yatay ifade bulduğu ve bu nedenle yersel düzlemde lüzumundan fazla görünürleştiği mahallelerinden, aynı yoksulluğun derinleşerek dikey bloklar içinde görünmezleştirildiği, adeta preslendiği, devasa bloklara taşındılar. Muhtemelen Bezirganbahçe'deki sosyal konutların bir bölümüne yine polis ailelerinin yerleştirilmesi tesadüf değildi.

Avrupalı bir grup mimarlık öğrencisine TOKİ'yi anlatmak üzere İstanbul'daki inşaatlarını göstermek için düzenlediğimiz bir turda öğrencilerden biri orta ve üst sınıflar için yapılan konutlarla alt sınıflar için yapılanlar arasındaki mimari benzerliğin kendisini şaşırttığını söyledi. İronik bir şekilde TOKİ görünüş itibariyle bu sınıfları eşitlemese bile benzeştiriyor hakikaten. Ancak konut komplekslerinin içlerine girildiğinde açık-seçik bir biyopolitikanın izleri görülüyor. Üst sınıflar için yapılanlarla diğerleri arasındaki fark sosyal donatıların görece çokluğu (yüzme havuzu, tenis kortu, farklı alışveriş imkânları) ve boş alan genişliği. Alt gelir grupları için yapılan konutlar ise birbirlerine daha yakın ve sosyal gereksinimleri düşünülmeksizin hızla yapılmış daha düşük görünen yapı kalitesiyle henüz içine yerleşilirken dökülmeye, kırılmaya başladıkları gözlemlenebiliyor. TOKİ yetkilileri söz konusu kırılıp dökülmelerin insanların apartmanda yaşamayı bilmemelerinden kaynaklandığını söylüyorlar. Çoğunluğu çok çocuklu ailelerin içine yerleştirildikleri Bezirganbahçe'deki iki oda bir salon, metrekare tasarrufu yapmak için Amerikan mutfağıyla donatılmış evlerin en büyük problemlerinden biri balkonlardaki parmaklıkların

dayanıksızlığı mesela. İşin bu kısmı değil, ama TOKİ mimarisinin zevksizliği sıklıkla dile getirilmeye başlandığında Erdoğan Bayraktar söz konusu benzeşmenin sorumluluğunu bir mazeretle kabul etti:

> "'Tüm Türkiye'de yaptığımız inşaatların zevksiz bir görüntüsü olduğu söyleniyor. Bu doğrudur, yüzde 60 doğrudur. Fakat bugün ülkemizde konut sorunu, barınma sorunu, ev sorunu var. Bu konutları, bulduğu parayı çocuklarının eğitimine harcamaya çalışan gelir seviyesi düşük insanlar alıyor. Kentsel dönüşüm Türkiye'nin en önemli sorunudur. Güneydoğu'daki terör sorunuyla başa baş giden bir sorundur. Çok ciddi bir kaynağa ihtiyaç var. Hazine arazisinde ev yapan ve hiçbir hak sahibi olmayan vatandaşımızın evini alırken ona ev vermek zorundasınız. 'Nasıl 1 kuruş daha ucuza mal ederim' onun hesabını yapmak zorundasınız. Onun için tünel kalıp sistemi, ucuza, hızlı yapılan evler yapmak zorundayız. Ama inşallah Türkiye'nin gelir seviyesi 15 bin dolarlara geldiği zaman Türkiye de daha farklı, Karahanlılar'dan, Selçuklular'dan gelen, Osmanlılar'dan gelen yöresel mimarimizi kullanmak suretiyle çok güzel mimariler yapacağız."[9]

Bayraktar, yukarıda sözünü ettiği estetiği ihmal etmesine neden olan aceleyi Balçiçek Pamir'le yaptığı bir başka röportajda ise şöyle açıklamıştı:

> "TOKİ'nin geçmişini inceledim. 20 senede 43 bin konut yapmış. Yani yılda ortalama 2 bin 300 konut yapılmış. Biz dedik, bunun 5 katını yaparsak yılda, yani 10 bin konut yaparsak çok başarılıyız demektir. Öyle bir projeksiyonu Başbakan'a götürünce tabii kâğıtları suratıma attı ve 'Git doğru dürüst hesap getir bana' dedi. 'Bana 100 binlerden 500 binlerden bahset' dedi. Liderlik bambaşka bir şey. Ben belki bencillik yapıp da 'Biz çok çalışıyoruz, bu işi biz yapıyoruz' diyebilirim. Tabii ki biz çok çalışıyoruz ama işin beyni, yönlendiricisi ve bu noktalara

9 TOKİ Başkanından Şaşırtan İtiraf, 3 Mayıs 2010, http://v3.arkitera.com/h52879-toki-baskanindan-sasirtan-itiraf.html

gelmesini sağlayan esas sahibi Türkiye Cumhuriyeti'nin Başbakanı'dır, Recep Tayyip Erdoğan'dır."[10]

Türkiye'de dindarlığın bir siyaset ortamı olarak kendini yeniden tanımlaması tüm dünyada siyasetin kendisini teknokratik başarıyla meşrulaştırmaya başladığı bir döneme tekabül etmişti. Bu tesadüf yalnızca kurumsallaşmakla kalmadı yerselleşti de... Erdoğan Bayraktar'ın Tayyip Erdoğan karşısındaki konumu –elbette dindarlığından bağımsız olarak– siyasetle mühendisliğin, (Türkiye örneğinde müteahhitliğin) kavga etmekten vazgeçtiğinin, siyaset ortamında tanımlanmış hegemonik iddianın mühendisliği kendi bekası ve görünürlüğü için araçsallaştırmanın (bunda ne beis olabilir?) ötesine geçip müteahhitin başarısını kendi başarısı olarak (doğrusunu söylemek gerekirse tüm başarıları içinde bir cüz olarak) konumlandırdığı yeni bir kompozisyona işaret ediyor. Tayyip Erdoğan, belediye tecrübesinden gelmiş biri olarak KİPTAŞ aracılığıyla İstanbullulara verdiği "ev sahibi olma" sözünü başbakan olarak tüm ülke sathına yaygınlaştırıyor. Enteresan olan bu değil. Erdoğan Bayraktar'ın kariyeri ve motivasyonları düşünüldüğünde TOKİ mimarisinin neden bu kadar zevksiz olduğunu anlamak da mümkün. Ama sürekli büyük rakamlardan bahsetmenin yarattığı coşkunun nasıl bir sonuca evrilebileceğini tahmin etmek imkânsız. Erdoğan Bayraktar, TOKİ Başkanı olduğu sürede Başbakan'ın sipariş ettiği 500 bin konutu tamamlayıp teslim etti. Bakanlığı döneminde 500 bin konut daha yapacağını vaat etti. Çünkü küçük rakamlar, küçük başarılar demek. Oysa Erdoğan, Bayraktar'ı büyük rakamlarla ölçülen bir başarının ödülü olarak bakan yapmıştı. Devasa binalar estetik başarısızlığa dalalet etse de, büyük rakamlar bunu telafi ve hatta eylemi sürdürmeyi teşvik eden bir dinamik sağlayabiliyorlar.

Bayraktar'ın yukarıdaki cümleleri TOKİ'nin icraatlarının ardında iki temel motivasyon olduğunu gösteriyor. Birincisi hız, ikincisi ise nicelik. Çünkü hâlâ acilen kalkınmak gerekiyor ve büyük siyaset, büyük rakamlar istiyor. Peki ya nitelik?

10 "Başkanı Ağlatan Başarı Öyküsü", *Yeni Şafak*, 6 Haziran 2008.

Erdoğan Bayraktar, henüz milletvekili adayı olduğu günlerde Nuriye Akman'ın uzunca bir röportaj esnasında yönelttiği "Ev nedir?" sorusuna şöyle cevap vermişti:

> "İnsan hayatının büyük bir bölümünün geçtiği yerdir, insan hayatının şekillendiği yerdir. İnsanlar yaşadıkları yere benzerler. Herkesin en tabii ihtiyacı. Mesken masuniyetini ihlal edemezsiniz. İnsanların barınma yeridir. İnsan güzel bir evi olmasını ister, bahçesi olsun ister, bahçesinde ağaç olsun ister."

Daha önce görüştüğümü söylediğim KİPTAŞ yöneticisi de "Peki siz bir yönetici olarak değil, herhangi biri olarak yapılan işlerden memnun musunuz?" diye sorduğumda şu cevabı vermişti: "Değilim ama şartlar böyle gerektiriyor."[11] Bayraktar'ın güzel, bahçesinde ağacı olan ev tarifi siyasetin büyüklük baskısı altında üst sınıflar için bile bir fanteziye dönüşüyor.

Hem Tayyip Erdoğan'ın hem de Erdoğan Bayraktar'ın ne yaptıklarını gayet iyi bildikleri anlaşılıyor. Üstelik çok da kararlılar. Mevcut piyasa koşulları bir an düşünmek için bile yerinde sayan herhangi bir ülke ekonomisini affedecek gibi görünmüyor. Yanıbaşımızdaki Yunanistan'ın, yıllarca Türkiye'yi kabul etmeyerek içinde bulunduğu ekonomik durgunluktan Türkiye'yi istemeden de olsa koruyan Avrupa Birliği bölgesinin durumu bir yana Arap Baharı'nın rüzgârından kaçarak Türkiye'de soluklanan Körfez sermayesinin yarattığı dinamiklerden iyice yararlanmak istiyorlar. TOKİ, yalnızca Türkiye'ye değil hemen her kıtada birkaç ülkeye yatırımlar yapmaktan bahsediyor (Nijerya'ya 350 bin, Venezuela'ya 1 milyon, İran'a 100 bin vs.). Bir yaşama tarzı kadar bir yönetişim bilgisi de ihraç etmiş olacak böylece. Dünyadan gelen talep özgüvenin daha da artmasına zemin hazırlıyor. Peki ya "dindar Müslümanlığı"ndan ve "Laz müteahhitliği"nden gocunmayan, aksine bu "otantik" kaynakları siyasi ve ekonomik güce tahvil etmeyi beceren, üstelik her türlü krizi fırsata dönüştürme yetisine sahip gibi görünen bu formüle nasıl muhalefet edilir?

Başıbüyük ve Ayazma mahalleleri kadar, Sulukule ve Tarla-

11 Akılda Kalan (TV programı), 5 Haziran 2011, TRT Haber.

başı, hatta sokaklarındaki masa ve sandalyeleri kaldırılan Beyoğlu ve Cihangir örnekleri gösterdi ki ne dediğinin gayet farkında bu hegemonik projenin karşısında şu ya da bu projeye "hayır" denilerek yapılan muhalefet ne iktidar karşısında ama asıl önemlisi ve kötüsü ne de kamuoyunda gerçek bir yankı bulabiliyor. Açıkçası bu projeyi şöyle ya da böyle onu üretenlerin dindarlığı ya da yaşam tarzı tercihleri üzerinden eleştiren her duruş daha dile geldiği anda bir şekilde ve kendiliğinden bertaraf oluyor. Çünkü telaffuz edilen rakamlar ve Kanal İstanbul'da olduğu gibi s(t)imule edilen çılgınlıklar, sahiden üzerinde çalışılmış hegemonik talepleri olmayan, bu rakamları ve büyüklükleri vadetmeyen, başarısını "büyük bir ülkenin başarısı" olarak markalayıp en azından sandıkta kendisine oy verenlere –hem de yalnızca duygusal değil gayet materyal formlara büründürerek, mesela konut olarak– üleştirmekten söz etmeyen, AKP'nin bütün meşruiyetinin bu büyüklüklere dayandığını görmeyen bir karşı siyasetin sesini duyurması mümkün görünmüyor. Çünkü eski günlerin güzelliğine ya da sözgelimi doğanın ya da kimi temel insan haklarının vazgeçilemezliğine vurgu yapan sloganların, bunca inşaat gürültüsü arasında duyulması hayli zor. Bu durumda büyüklük, her zaman olduğu gibi yine, onu talep edende kalacak gibi görünüyor.

İslâmcı Neo-Liberalizmde İnşaat Fetişi ve Mülkiyet Üzerindeki Simgesel Hâle

ERBATUR ÇAVUŞOĞLU

"Siz her tepeye bir alâmet bina edip eğlenir durur musunuz?"
– *Kuran-ı Kerim*, Şuaara suresi, 128. ayet

Giriş

2000'li yılları AK Parti'nin tek parti iktidarında geçiren Türkiye İslâmcı, milliyetçi muhafazakârlıkla neo-liberalizmi eklemlemeye çalışan bir ülke görünümündedir. 28 Şubat sürecinin değerlendirmesinin en doğru yapan siyasi hareket olarak yorumlanabilecek AKP, aslında bir tür Müslüman Protestan ahlakı kapitalizmin ruhu ile buluşturmayı başarmıştır da denilebilir. İslâm'ın, kurtuluşu dünya nimetlerinden uzaklaşarak, kendini ilahi amaçlara vakfeden sufi ve münzevi bir yorumundan dünyevi, mülkiyetçi ve hatta giderek hırslı bir tekelci zenginlik anlayışı olarak yorumlanabilmesi için radikal bir dönüşüm ve teorik bir arka plan gerekir: Düşmanı kendi silahıyla vurma, anti-emperyalizm gibi damarlardan beslenen, bir tür Protestan İslâmî ahlak olarak nitelenebilecek bu kalkınmacı ideolojiyi anlamak için kuşkusuz Türkiye İslâm'ını ve onun neo-liberalleşmesine dair koşulları hatırlamak gerekmektedir.

Bu yazı öncelikle Türkiye'deki İslâmî gelenek içinde Protestan İslâmî ahlakın yükselişini anlama, bu yeni ahlakın taşıyıcısı olan yeni Anadolu burjuvazisinin muasırlaşma, bayındır etme söylemini içselleştirmesini inceleme ve inşaat sektörüne dayalı bir

büyüme, kriz erteleme modelinin mülkiyet ilişkileriyle bütünleşerek hegemonyayı nasıl yeniden ürettiğini düşünme çabasıdır. Bu bağlamda İslâmî siyasetin merkeze doğru kayması ve kapitalizm ile bütünleşmesini meşrulaştıran söylemin analizi, yine Batılılaşma, muasırlaşma, bayındır etme gibi dünyevi, pozitivist tahayyülleri sahiplenme gücü ve nihayet bir kalkınma ve yeniden dağıtım aracı olarak inşaat sektörü ve mekânın oynadığı rol incelemeye değerdir. AKP'nin ekonomi politikaları ile kalkınmacılık anlayışını incelemek, özellikle inşaat sektörüne ve mekânın yeniden dağıtımının oynadığı role yoğunlaşmak, hegemonik olma projesini anlamada bize yeni imkânlar sağlayacaktır.

Korporatist kalkınma retoriği, protestan İslâmî ahlak

Yükselen Anadolu sermayesi ve yeni burjuvaziyi İslâmcı, Yeşil Sermaye olarak nitelemek ya da İslâmcı özelliğine dem vuran peçeli, abdestli, tesettürlü, şeriat sermayesi gibi aşağılama niyetiyle kodlamak yerine Cumhuriyetin yaratmaya çalıştığı milli burjuvazi olarak okumak belki de daha doğru olacaktır. Elbette bu yeni girişimci grubun referans aldığı ahlaki norm ve değerlerin milliyetçi, muhafazakâr ve İslâmcı yönleri güçlüdür ancak konumuz açısından daha önemli olan özelliği korporatist mantığı içselleştirmiş olmasıdır.

Korporatizm basitçe, özel mülkiyet ve girişimin önceliği ilkesine dayanan kapitalist üretim tarzının egemen olduğu ancak sınıf farklılıkları ve çatışmasını bertaraf eden dayanışma pratiklerine sahip, üye ve grupların birbirine karşılıklı olarak bağımlı, uyumlu ve tamamlayıcı nitelikte olduğu, hiyerarşik ve otoriter bir toplum modeli olarak tanımlanabilir. Parla, 20. yüzyıl egemen Türk siyasal düşüncesinin hatta Türk kamu felsefesinin korporatist olduğunu, genelde dayanışmacı, yer yer faşizan özellikler gösterdiğini, DP, AP, Doğru Yol, ANAP çizgisinin[1] bu felsefeyi sürdürdüğünü belirtmektedir [2009].

1 AKP'nin bu çizgiyi sürdürdüğünü, hatta belki de en güçlü uygulayıcısı olduğunu ve bu sayede merkez sağın yeni hegemonik aktörü konumuna geldiğini söylemek mümkündür.

Cumhuriyetin yaratmayı istediği sınıfsız kaynaşmış kütle tam da budur. İlginç bir şekilde İslâm'ın toplumsal tahayyülü de, toplumu farklı ve mücadele halindeki sınıflar olarak değil, işlevsel olarak farklılaşmış gruplar olarak görme eğilimindedir. Sınıf çatışmalarını toplumsal barış ve huzura yönelik bir tehdit olarak gören bu anlayış, zengin, fakir, işçi, işveren türü farklılıkların önemsizliğini, bu farklılığın tanımlanmış hak ve görevler içeren bir kardeşlik ruhuyla aşılacağını, İslâm'ın dayanışmacı mekanizmalarının aşırılaşan eşitsizlikleri önleyeceğini dolayısıyla kardeşçe, bir arada, uyum içinde çalışılması gerektiğini söylerken aynı korporatist anlayışa gönderme yapmaktadır. Bu anlamda Müslümanlık-Korporatizm ilişkisi hiç de zorlama olmayıp, bilakis ontolojik bir ilişki sayılabilir. İslâm gündelik hayatı ve ekonomi alanını düzenlerken sosyal adaleti de tesis etmeyi önemser, bunun ötesinde bir sınıfsal strateji ise içermez, bu anlamda korporatist bir dayanışma modeli ile son derece uyumlu olduğu söylenebilir.

Oryantalist yaklaşım İslâm'a yönelik yüzeysel değerlendirmesine dayanarak İslâm'ı feodal, akla ve iktisadi düşünceye aykırı, Avrupa'nın ilerlemesini olanaklı kılan özelliklerden yoksun bir sistem olarak kodlayıp, kapitalizm, modernite ve İslâmiyet arasında bir uyuşmazlık inşa etse, Weber [1997], bu yaklaşıma uygun şekilde çalışma ve kazanma hırsını Protestan ahlakın tekeline hapsetse de, İslâm ile modernlik ve kapitalizm arasında kurulan yapay uyuşmazlık ve düşmanlık ilişkisi haksızdır [Said, 2010].

MÜSİAD, AKP, Gülen hareketi vd.nin piyasa duyarlılığı bir tür Protestan ahlak olarak okunabilir. Bizzat Hz. Muhammed'in bir tüccar olduğu vurgusuyla İslâmcı neo-liberalizm, kalkınmacılık-muasırlaşma söylemi ile eklemlenmekte zorlanmamıştır. Erdoğan [2005], Kuran'ın birçok ayetinde özel mülkiyet, miras hakları ve ticaretin olumlandığını, zekâtın da aslında piyasa mekanizmasıyla uyumlu bir tür makul vergi olduğunu, ticarette indirim, taksit gibi faiz benzeri uygulamaların mümkün olduğunu, kısaca İslâm ile piyasa ekonomisi arasında uzlaşmaz bir çelişki olmadığını öne sürmektedir. Çıkar peşinde koşmanın, para

kazanmak için çalışmanın pozitif bir moral değer olmadığı bir ortamda dindar, muhafazakâr burjuvazinin meşruiyetini dinî ve milli iki temel üzerine oturttuğuna dikkat çeken Demir [2005], çalışmanın ibadet olduğu, dinî bir vecibe olan zekâtın verilebilmesi için bile servet ve gelir sahibi olunması, vatana millete çalışarak hizmet edilmesi, ülkenin kalkınması, herkese iş ve aş sağlanması gerektiği gibi söylemlerin yaygınlığına dikkat çekmektedir. Özdemir ise [2005], MÜSİAD'lı işadamlarının birçoğunun Batıyı komplekssiz ve rahat biçimde model olarak gördüklerini, dünya ile ekonomik bütünleşmeye son derece pozitif anlamlar yüklediklerini ancak kapitalizm ve burjuvazi kavramlarına, sendika ve hak mücadelesi söylemine mesafeli durduklarını, sınıfsal çelişkileri meşrulaştırmada (Mülk Allah'ındır, insanlar sadece emanetçidir, bu dünyadaki yaşam bir sınavdır, zenginlik ve fakirlik bu bağlamda geçici ve Allahın takdiridir türünden) dinî referanslar kullanabildiklerini, çalışmayı ve çalışma hırsını da yine düzenin rahatlığına teslim olmama, konformist olmama ile açıkladıklarını belirtmektedir.

1980 sonrası neo-liberal anlayışın yerleşmesinin ardından, 1989 yerel seçimlerimde az sayıda, 1994'te ise yurt çapında başarı kazanan İslâmcı belediyelerin yerel yönetimler aracılığıyla yeni bir belediyecilik anlayışı ve daha çok kendi yandaşlarının yararlandığı[2] bir kent ekonomisini yarattığı söylenebilir: Kentli tüketici orta sınıfını oluşturmuş bir Türkiye'de inşaat ve ticaret burjuvazinin gelişmesi için uygun bir iklim vardır. Türkiye kentleri alan ve nüfus olarak büyümekte, konut ve diğer kentsel yapı talepleri sürekli artmakta, yerel yönetimler çeşitli konut özendirme politikaları ile mülk sahibi olmayı yaygınlaştırmakta, kente tutunan ve orta sınıflaşan kitleler için tüketim toplumunun sunduğu nimetlerden maksimum faydalanmak modernlik anlamına gelmekte, üstelik bu modernlik ve tüke-

2 Cemaat örgütlenmeleri yerel yönetimlerce sağlanan kolaylıklar, arsa bulma, altyapı, vergi kolaylıkları, teşvikler vb. yanı sıra, güven ilişkileri sayesinde belirsizlik, risk gibi maliyetlerden muaf olup, ucuz emek kullanmakta, mevcut ağ ve ilişkileri aracılığıyla pazara doğrudan erişme ve hazır müşteri bulma gibi avantajlarla bir tür yarı kapalı İslâmî alt ekonomi oluşturmaktadırlar [Doğan, 2010].

ticilik dinî değer yargılarıyla da artık çelişmemekte, zenginlik utanılan ve saklanılan bir şey olmaktan çıkıp, arzulanan, sergilenen ve övünülen bir değer olmaktadır. Görülen odur ki, İslâm ile kapitalizm ve modernizmin eklemlenemeyeceğine dair Oryantalist görüş, Türkiye İslâm'ının kalkınmacı retorikle bütünleşmesiyle ciddi bir yara almıştır.

Muasırlaşma ve bayındır etme ideolojisi

Türkiye'de Atatürk'ten itibaren kapitalizmin yıkıcı yapıcı figürlerine verilen destek aslında bu kalkınmacı anlayış ve korporatist düşünceye inançla açıklanabilir. Kuşkusuz bunda muasırlaşma hayali, gelenek, statüko ve muhafazakârlığın inkarı da önemli rol oynamaktadır. Menderes'ten başlayarak Demirel, Özal ve nihayet Erdoğan gibi figürlerin operasyonel, iş bitirici, imarcı, kalkınmacı özellikleri önemli bir destek bulmuştur.

Muasır medeniyetlerin seviyesine erişmek radikal dönüşümleri gerektirmektedir. Bu modernite yüceltisi aslında, geçmişleri bağları kesmek, eskiye ait olan ne varsa yakıp yıkmak, geçmişi özlemle anmayı irtica olarak kodlamak, analitik olarak algılanabilenin, denetlenebilenin, kartezyen mantığın, kübizmin, geometrinin, camın, çeliğin, betonarmenin mitosuna kapılmak demektir. Goethe'nin Faust'u gibi gücünü kazma ve kürek sesinden almak, doğal ve insani engelleri inşaat taarruzu ile yıkmak, binalar arasında elinde satırla dolaşmak, sonu nihilizme varan durdurulmaz bir yıkım demektir. Nitekim bu Faustvari gelişme 20. yüzyıldan itibaren büyük gelişme göstermiş, [Berman, 1999] modernleşen Türkiye'de de hem Ankara'nın yaratılmasında hem de İstanbul ve diğer kentlerin düzenlenmesinde temel belirleyici haline gelmiştir.

Ünlü modernist Mimar Le Corbusier'in,

> "Eğer hayatımın en büyük gafı ve en büyük teknik hatası Atatürk'e yazdığım mektup olmasaydı, bugün büyük rakibim Prost yerine, güzel İstanbul'un imarıyla ben de uğraşacaktım. Bu mektupta inkılap yapmış bir milletin, en büyük inkılapçısı-

na İstanbul'u eski haliyle, asırların tozu toprağıyla bırakmasını tavsiye ediyorum. Ne büyük hata ettiğimi sonradan anladım" [aktaran Bozdoğan, 2002: 82].

sözleri dönemin mantığını net şekilde ortaya koymaktadır.[3] Bu anlayış günümüze kadar sürecek, kitlelerin teveccühü de sürekli yıkıcı yapıcı figürlere yönelik olacaktır. "Çalıyor ama çalışıyor" türü bir patolojik değerlendirmede billurlaşan bu imarcı ve icraatçıya tapınma durumu, seçmen davranışında temel belirleyici haline gelecektir.

İmar ve inşaatın başlı başına bir değer haline geldiği bu anlayışta estetik, kullanım değeri hatta kimi zaman akılcılık bile göz ardı edilebilir. Muasır olana giden yolda yürümek tam inancı, çelik bir iradeyi ve sorgulamaksızın davranmayı, Faustvari bir "*an dur geçme çok güzelsin*" şeklinde oyalanmadan operasyonel olmayı gerektirir. Ancak bu aceleci proje çoğu kez görüntüyü kurtarmakla yetinmek zorundadır. Zira pahalı süreçler olan kentleşme, sanayileşme ve modernleşme hem ciddi bir irade, hem zaman, hem de önemli bir kaynak ve sermaye birikimi gerektirir. Kalkınma yarışında geç kalmış ülkeler genellikle kısıtlı kaynak, zaman ve iradeye sahip olduklarından çeşitli kendine özgü, yapay, derme çatma, düşük kaliteli çözümler üretmeyi, bedeli sonradan daha yüksek olabilecek bir "bedelsiz modernleşmeyi" tercih etmek durumunda kalabilmektedirler [Bilgin, 2000]. Bora, Melih Gökçek'in Ankara'daki vandal belediyecilik uygulamalarının takdirle karşılanmasının altında, "ne işe yaradığından, uygun çözüm olup olmadığından bağımsız olarak her inşaata yatırım ve hizmet nişanının takılması" mantığını işaret etmektedir [2010: 60]. Bunda muasırlaşma saplantısının tazyiki dışında ikisi de inşaatı çağıran iki temel süreç daha etkili olmaktadır: Birincisi sermaye biriktirme araçları içinde rantı diğerlerine göre daha cazip kılan enflasyonist ekonomik ortam, diğeri ise makro ekonomide sektörel seçmeleri kı-

3 Corbusier'in sözleri ile bugün Türkiye kentlerinde yaşanan kentsel dönüşüm süreçlerine muhalefet eden grupların söylemi arasında bir analoji kurulabilir. Kuşkusuz Erdoğan da buradaki küresel İstanbul hayalinin modern devrimcisine karşılık gelmektedir.

sıtlayan ve inşaat sektörünü adeta alternatifsiz kılan ulusal ve küresel eğilimler.

Sermaye biriktirmede kâr, faiz ve rant

Kapitalist bir sistemde artı-değere el koyarak zenginlik üretmenin ve sermaye biriktirmenin temel yolları kâr, faiz ve rant olarak ifade edilebilir [Marx, 1999: 51]. Buna göre kabaca reel üretim ve ticaret yolu ile elde edilen artı değer kâr ile, finansal sermayenin kullanılmasıyla elde edilen artı değer faiz, kıt kaynakların mülkiyeti yoluyla elde edilen artı değer ise rant kavramıyla ifade edilebilir. Kıt bir kaynak olan toprağın mülk edinilmesi mutlak bir rant yaratırken, toprağın barındırdığı ya da ürettiği yeraltı ve yerüstü metaların miktarı da bir farklılık rantı yaratmaktadır.

Kapitalist sistemde bu sermaye biriktirme araçlarının tümünün kullanıldığı ancak belirli ölçülerde vergilendirilerek düzenlendiği görülmektedir. Türkiye örneği mutlak ve farklılık rantlarının sürekli üretildiği ve ancak kısıtlı biçimde vergilendirildiği, dolayısıyla mekân üzerinden sermaye biriktirmenin ve eşitsizlik üretmenin kolayca başarıldığı, bu eşitsizliklerin mevcut toplumsal çelişkileri körüklediği ilginç bir örnek olarak karşımıza çıkıyor.[4]

Bu tablo özellikle enflasyonist bir büyüme ve krizlere açık riskli bir ekonomi ortamında taşınmaz sahipliğini önemli bir güvence ve statü aracı yapmaktadır. Nitekim Türkiye'de gayrimenkule yatırım çoğu dönemde öncelikli olarak düşünülen bir yatırım aracına dönüşmektedir. Ciddi biçimde vergilendirilmeyen bu taşınmaz varlığı kentlerin büyüyüp gelişmesiyle önemli rantlar üretebilen ve bu rantların vergilendirilmeksizin el ko-

4 Türkiye'deki vergi sistemi gelirler, harcamalar ve servetler üzerinden alınan payları içermektedir. Servet üzerinden alınan paylar, gayrimenkullerin satış ya da veraset yoluyla intikal etmesi sırasında vergilendirilirken, yapılan kamu yatırımları sonucunda oluşan değer artışları da bir kereye mahsus olmak şartıyla şerefiye olarak vergilendirilebilmektedir. Bunun dışında genellikle mülkün gerçek değerinin çok altında bir değer tespiti üzerinden emlak vergilerinin alındığı bilinmektedir.

nulabilmesiyle maksimize olan bir zenginleşme aracına da dönüşmektedir.

1980'lere kadar imalat ve montaj sanayi ile sermaye biriktiren şirketlerin 1980 sonrası kent rantlarını keşfetmeye, kentsel arsa yatırımlarını çoğaltmaya başladıklarını [Tekeli, 1991], 1980 sonrasının enflasyonist ortamında gayrimenkulün, siyasi yolsuzluk, kapitalist gelişme ve uluslararası finansın iç içe geçtiği İstanbul'da en yüksek kâr getiren sektör olduğunu [Keyder, 1999] görüyoruz. Ancak özellikle 2000 sonrasında küçük, büyük, yerli yabancı her tür girişimci dışında bizzat belediyeler, kamu kuruluşları ve bakanlıklar dahi gelir yaratmak ve bütçe denkliği sağlamak üzere kentsel yatırımlara ilgi duymaya başlamıştır. Kentsel topraktan elde edilen gelirlerin cazibesi, diğer tüm servet biriktirme girişimlerini ikincilleştirecek dereceye gelmiştir. Ancak bu yeniden üretim ve dağıtımı gerçekleştirecek kıt kaynak olan kentsel arsanın elde edilmesinin ciddi bir şekilde zorlaştığı 2000'li yıllarda daha yaratıcı çözümlere ihtiyaç duyulacaktır.

Yeniden dağıtımda metalaşmamış mekânlar

2000'li yıllarda Türkiye ekonomisinin inşaat sektörüne bağlı olarak ayakta tutulmaya çalışıldığı görülmektedir. 2003 yılında kaynak yaratmanın bir aracı olarak işgal alanlarının işgalcilere satışı fikri yaygınlaşmış, son olarak 2003 yılında AKP hükümeti tarafından bu bağlamda yeni bir af tasarısı gündeme getirilmiştir. Aslında bu tasarı Temmuz 1996'da Refahyol hükümetinin kaynak paketinde bulunan bir öneriydi. Dönemin İstanbul Büyükşehir Belediye Başkanı Recep Tayyip Erdoğan bir röportajında *"bu yolla 2 milyon binanın meşrulaşabileceğini"* [1997: 17] belirtmiştir.[5] 2004 yılında TOKİ'ye görülmemiş ayrıcalıklar tanıyan yasanın yanı sıra, İstanbul'un sanayisizleştirilmesi bağ-

5 Erdoğan'ın İstanbul Büyükşehir Belediye başkanlığına aday olduğu dönemde, Orman alanında 6 kaçak konut yapma teşebbüsünden hüküm giymiş olması ve göç sorunu çözülmeden gecekondu yapanların suçlanmayacağı açıklamaları, toplumun geniş kesimlerinin sempatisini kazanmasına yol açmıştır [Bora, 2000: 67].

lamında işgücünün barındığı birçok gecekondu mahallesi hedef haline gelirken, 5366 sayılı yasa ile de Sulukule, Tarlabaşı, Süleymaniye, Fener, Balat gibi tarihî mahallelerin de dönüşüm kapsamına alınıp yeniden üretilmesi mümkün hale geliyordu. Mera ve orman alanlarının satışa sunulması, Türkiye'nin dört bir köşesindeki derelerin üzerine yapılmak istenen HES projeleri, Hasankeyf ve Allianoi gibi tarihsel mirasın baraj yapımı gerekçesiyle gözden çıkarılması, sanayi alanlarının boşaltılması ve rant projelerine konu edilmesi, Boğaz'a 3. Köprü, Kanalistanbul projesi gibi birçok rant projesi uzmanların ve sivil toplumun karşı çıkışlarına rağmen gerçekleşmeye başlamıştır.

Bu süreçlerde 3 boyutun altı çizilmelidir. Öncelikle bu yasalar ve projeler ile daha önce ekonomik döngü içinde yer almayan, metalaşmamış mekânların kullanıma girmesi söz konusudur. İkinci olarak bu mekân politikası geçmiş dönemlerden farklı olarak toplumsal memnuniyetsizlikleri dengelemek üzere değil, yoksulun aleyhine bir sermaye birikim sürecine yol açmıştır. Son olarak bu sermaye birikimi AKP'nin müteahhitleri, yeşil sermaye vb. şekillerde adlandırılan yeni bir sermaye sahibi sınıf yaratmaktadır.

Bu gelişmeler sonucunda başta en yoksul ve güçsüz toplum kesimleri olmak üzere yıkımlara ve zorunlu göçlere zorlanmakta, kentsel alanın her bir metrekaresi dolar hipnozunda bir saldırganlıkla ele alınmakta, kentler yeni sınıfsal haritalara kavuşmaktadır [Çavuşoğlu, 2010]. Emekçi sınıflar açısından bu kadar acımasız sonuçları olan bir süreçte orta sınıfların iknası ise yine mülkiyet üzerinden sağlanmaktadır.

Sermayenin 1980 sonrası davranışları incelendiğinde, bir yandan İstanbul MİA'sının yer değiştirmesinde, diğer yandan yüksek gelir grubuna yönelik konut sunumunun yer seçiminde, imar emrivakileri denebilecek birçok gelişmeyle karşılaşılabilir. Birçok lüks toplu konut projesinin, özel üniversite yatırımlarının, imar planında yapılaşmaya açılmamış orman alanlarında gerçekleştirilmesi, kent rantının yüksek olduğu merkezi bölgelerde, imar planında öngörülmeyen yüksek yapılaşma haklarının tahsisi ve üstelik bunlardan kamuya hiçbir katkının

alınmaması da adeta imar affı niteliğinde gelişmeler olarak değerlendirilebilir.

Metalaşmamış mekân[6] kavramı ile açıklanan ve 2000 sonrası döneme damgasını vuran mekânsal politikanın dört temel biçimi bulunmaktadır. Bunlardan birincisi doğal varlıkların sermayeleştirilmesi başlığı altında toplanabilecek olan tarım, orman, kıyı gibi kamusal alanların yapılaşmaya açılmasıdır. İkincisi devletin mülkiyetinde ya da tasarrufunda bulunan alanların kullanımının satış, devir, tahsis vb. yollarla özelleştirilmesidir. Üçüncü biçim acil kamulaştırma, kentsel dönüşüm gibi yasal araçlarla mülkiyete el koyma ve düzenleyerek yeniden dağıtma yöntemidir. Dördüncü biçim ise ayrıcalıklı imar haklarıyla donatılmış bir kentsel arsanın çeşitli finansman modelleri ile geliştirilerek yüksek rant üretir hale getirilmesidir.

Nitekim, Karayalçın "İstanbul Büyükşehir Belediyesi'nin, 2005 sonrasında dört yıl içinde 3900'den fazla plan değişikliği yaptığını, bu rakamın günde 3 plan değişikliği anlamına geldiğini" hatırlatmaktadır [2010: 110]. Kent toprağı üzerinden zenginlik elde etmenin bu kadar kolay ve cazip olduğu koşullarda sadece ulusal ya da uluslararası sermaye değil, düşük ve orta gelirli vatandaş da, belediyeler, kamu kurumları hatta bakanlıklarında bütçe açıklarını kapatmak için bu yolu seçtiği ve sürdürülebilir kentsel politikaların terk edildiği, tüm aktörlerin inşaat tarikatına girdiği görülmektedir.

Zoraki inşaat

İnşaat sektörü Türkiye ekonomisi içinde sürekli motor gücü olarak adlandırılmış, ülke kalkınmasına yaptığı katkı bizzat somut betonarme yapılar dışında yarattığı katma değer, sağladığı istihdam bazında yüceltilmiş, her krizde bu tabibe başvurulmuştur. 2000'li yıllarda da inşaat adeta tek, alternatifsiz bir sektör haline gelecektir. Ekonomi politikaları IMF anlaşmalarıyla belirlenen yarı sömürge yapıdaki bir ülkede tarım, hayvancılık, madencilik, enerji, sanayi gibi birçok sektör uluslararası anlaş-

6 Bu konuda daha detaylı bir analiz için bkz. Turan 2009.

malar ve kotaların belirleyiciliğine terk edilmiş durumdadır. Bu belirli mallar, nitelikler ve kotalar dışında üretim yapmak pek mümkün olmadığı gibi satışı da mümkün değildir. Türkiye açısından büyüyen ve umut vaadeden bir başka sektör olan turizm ise Türkiye ve çevresinin riskli jeopolitiği nedeniyle güvenli bir liman olamamaktadır. Finans sektörü büyük dış borç ve enflasyon nedeniyle sürekli krize açıktır. İnşaat sektörü bu ortamda hem iç pazarın maddi manevi ihtiyaçlarını doyurabilecek hem uluslararası yaptırımların dışında cereyan edebilecek, hem de yeri geldiğinde ihraç edilebilecek bir sektör olarak ön plana çıkmaktadır. Nitekim 2000'li yıllarda Türkiye ekonomisi %6-7'lik bir ortalama büyüme yaşarken, İnşaat sektöründe bu oranın arz-talep dengesine ve kriz koşullarına bağlı dönemsel daralmalar dışında %20'lere ulaşmış olması şaşırtıcı değildir.

2000 sonrası dönem kentleşmenin sürdüğü, %70'lere vardığı, dolayısıyla mekânın üretildiği ve yeniden üretildiği, yani mevcut ve yeni arsaların gayrimenkul piyasasına dahil olduğu bir dönemdir. 2000 sonrası Türkiye kentleşmesi, iç pazarın bütünleşmesi ve özellikle İstanbul üzerinden dışa açılması, Anadolu burjuvazisinin de İstanbul'la ilişkilenmesine de karşılık gelmektedir. Nitekim Anadolu sermayesi olarak adlandırılan birçok firmanın özellikle uluslararası bağlantılarını İstanbul üzerinden kurduğu, bu nedenle İstanbul'da en azından bir irtibat ofisi açarak eklemlendiği, giderek ulusal ekonomi içine İstanbul'un payını görerek üretim ya da gayrimenkule yönelik yatırımlarını İstanbul'a kaydırdıkları da söylenebilir. Özellikle 2000 sonrasında üretilen projelerin, AKP'nin ülke sorunlarını çözmek için canla başla çalışıyor görüntüsü vermesinde iktidarını sürdürmesinde çok büyük bir rol oynadığı, öte yandan Toplu Konut İdaresi Başkanlığı ve Emlak Konut Gayrimenkul Yatırım Ortaklığı Anonim Şirketi'nin yaptığı ihaleler ile kamu kaynaklarının dağıtılıp, Kuzu, Biat, Aksa, Ağaoğlu, Taşyapı, Albayrak, İhlas, Çalık gibi pek çok yeni müteahhit holdingler ortaya çıkarıldığı söylenebilir [Gürek, 2008]. Karayolları, baraj, kamu binaları ve toplu konut ve altyapı yatırımları gibi kamu ihalelerinin sektörde öne çıkmak için hayati önemi olduğunu,

bu tür projelerde kâr maksimizasyonu için çeşitli düzenlemeleri yapabilecek siyasi bağlantılara sahip olmak gerektiğini de belirtmek gerekiyor.

Bu noktada inşaat sektörünün Türkiye kapitalizminin yeniden üretiminde ve yeniden biçimlenmesindeki rolünü anlamak için ise bazı rakamlara bakmak gerek. Örneğin, sadece Türkiye'nin değil tüm Avrupa'nın en yüksek binası olarak İstanbul'da inşa edilen Sapphire binasının hikâyesi yeterince aydınlatıcıdır: İstanbul 4. Levent'te inşaat yapma hakkının arsa büyüklüğünün 2.5 katı (E=2.5) olduğu bir bölgede yükselen bu gökdelenin arsa büyüklüğü 12.000 m^2'dir. Buna göre 30.000 m^2 inşaat izni olan binanın mevcut inşaat alanı 165.000 m^2'dir. Konumuz itibariyle, kaçak yapılan 135.000 m^2'lik kısmı yasallaştıran, meşrulaştıran ya da görünmez kılan ayrıcalıklı imar hakları ve imar yönetmeliğindeki çeşitli cambazlıklara ilişkin tartışmaları bir kenara bırakıp işin ekonomi-politiğine bakmak daha yararlı olacaktır. Binanın bulunduğu yerdeki gayrimenkul m^2 birim fiyatları 8-10 bin euro civarındadır. Böylece bu ayrıcalıklı imar hakkı ile binasını yükselten Kiler Holding'in 1 milyar euro civarında bir ek kazanç sağladığını, bu miktarın da İstanbul Büyükşehir Belediyesi 2011 bütçesinin[7] 1/3'üne karşılık geldiğini düşünmek sanırım reel üretimden kentsel yatırımlara kaymayı açıklayacak güçtedir.

İstanbul coğrafi olarak Marmara ve Karadeniz arasında 30 km. genişliğinde ve 100 kilometre uzunluğunda ve arasından boğaz geçen iki kıta üzerine kurulu bir kenttir. Yapılaşma 1980'lere kadar büyük ölçüde boğaz hattında ve Marmara'ya paralel 10 km.lik bant içinde görülürken, 1988'de 2. Boğaz köprüsünün ardından 2. 10 kilometrelik bandın da yapılaşmaya açıldığını görmekteyiz. Karadeniz'e paralel uzanan 3. 10 kilometrelik bant ise kentin içme suyu havzaları ve orman alanlarını oluşturmakta olup, ekolojik bir eşik teşkil etmektedir. Bu bölgeden geçecek olan 3. köprü projesi ve bağlantı yol-

7 Sayıları 25'i aşan İstanbul Büyükşehir Belediye İktisadi Teşekkülleri bütçelerinin toplamı ise 2011 itibariyle Konsolide Bütçe olarak 9 milyar euro olarak belirlenmiştir.

ları bu ekolojik koridoru da yapılaşma baskısına alacağından uzmanlarca şiddetle karşı çıkılmaktadır [Çalışkan, 2010]. Nitekim 2011 seçimlerinin hemen öncesinde Başbakan Erdoğan tarafından açıklanan İstanbul için çılgın projeler arasında kuzeye kurulması düşünülen yeni kentler ve İstanbul'a ikinci bir boğaz yapılması anlamına gelen Kanalistanbul da dikkat çekicidir. Bu projeler "Hazır Hedef 2023: İstikrar sürsün, İstanbul büyüsün" sloganına dayanarak açıklanmakta ve büyümeden pay kapacak olan arsa sahibi ve geliştiricilerin büyük desteğinin yanı sıra, muasırlaşma, bayındır etme mitosuna inanan kitlelerin de hayranlığını kazanmaktadır.[8] Bu durumun inşaat ekonomisi ve müteahhit ideolojisinde bulduğu karşılığı, konut algısı ve tahayyüllerinin geçirdiği evrime bakarak gözlemlemek de mümkün

Beğeni ve tarz, tahayyül ile arzın sihirli tekabüliyeti

1980 sonrasında kentin imarı ve arsa üretimi konusunda merkezî yetkileri devralan yerel yönetimler kentlerin çeperlerindeki geniş arazileri imara açmak ve büyük inşaat şirketlerine pazarlamak yoluyla önemli gelir elde ederken, rant artışı ve spekülasyonun da baş aktörü oldular [Buğra, 2000]. Mekân üzerinden zenginlik yaratmak anlamına gelen bu modeli İslâmcı belediyelerin en yoğun kullandığını söylemek mümkün.

RP'nin Konya yerel yönetiminden başlayarak geliştirdiği imar ve inşaat modelinin daha sonra KİPTAŞ ve TOKİ için de model oluşturduğu söylenilebilir. Büyüme, yatırım, imar ve inşaat odaklı bu model bir yandan ilerlemeci ve kalkınmacı olduğu için, diğer yandan geniş kesimlere rant dağıtabildiği için meşrulaştı ve iknayı da üretti. "Bir lokma, bir hırka bize yeter", "Mülk Allah'ındır" gibi uhrevi ve dünya malına fazla minnet etmeyen bir anlayıştan, çalışmanın da ibadet olduğu, "Allah rızası için çabalamanın" ve İslâm'ın hizmetinde kullanılacak zen-

8 Marmaray inşaatının arkeolojik bulgular nedeniyle gecikmesine hayıflanan Erdoğan, yapılan yasal düzenlemelerin ardından artık çanak, çömlek ve testinin yollarını kesemeyeceğini halka müjdelemiştir.

ginlik elde etmenin de cihat olduğu vurgularıyla "hiç ölmeyecekmiş gibi bu dünya, yarın ölecekmiş gibi ahiret için çalışma" anlayışına geçilirken, Weber'in kapitalizmin ruhu ve Protestan etiki benzeri bir İslâmî kalkınmacı perspektif neo-liberalizm ile kucaklaştı. Her dönemde Türkiye ekonomisinin motoru olarak görülen inşaat bu dönemde vites artırırken, bir yandan sektör yeni zenginlerini yarattı, diğer yandan da kitleleri uzun vadeli borçlarla mülk sahibi olmaya özendiren, krizlere gebe şekilde aşırı arz üreten bir yapıya kavuştu. Bu inşaat ve yatırım fetişi modernleşme ve muasırlaşma tahayyülü ile de kolayca örtüştüğü için eleştirilemez hale geldi.

1980 sonrasında yapsatçılığın büyük bir sermaye yatırımı gerektirmesi nedeniyle yerini kat karşılığı inşaat ya da kooperatifçilik türü konut üretimlerine bıraktığı bir dönemdir. Kredilendirilmiş konut alabilmek için ise 2000'li yılları beklemek gerekecektir. 1989 yerel seçimlerinde Refah Partisi'nin Konya, Şanlıurfa, Sivas, Van ve Kahramanmaraş il merkezlerini kazanması ve ardından uyguladığı belediyecilik anlayışının başarılı olduğu ve iktidara yürünen yoldaki ilk adımları oluşturduğu geniş kabul görmektedir. İslâmafobik çevreler bu yerel yönetim hizmetlerinin Arap ve yabancı İslâm sermayesi tarafından finanse edildiğine yönelik komplo teorileri ve dedikodudan öteye geçemeyen iddiaları varsa da, RP'nin aslında zenginliğin üretilmesinde mekânın yeniden üretilmesini keşfettiği söylenebilir. Bu dönemde konut üretiminin yerel yönetimlerce desteklenmesi sonucu alt-orta sınıfları mülkiyet sistemine dahil eden bir hegemonya, bir yandan mekânı yeniden üretip dağıtırken mekân üzerinden sermaye biriktirmeyi de öğrenmektedir.

Bu dönemde ortaya çıkan bir örnek apartman bloklarının yer aldığı konut projeleri, belediyenin tahsis ettiği ya da imara açarak arazi geliştirdiği, vatandaşında aidat ödeyerek konut sahibi olduğu bir kooperatifleşme modeli sonucudur. Kredili gayrimenkul alım sisteminin bulunmadığı bir dönemde bu modelin en önemli noktası, arsa payının minimize edilmesi, mümkünse sıfırlanması ve vadesi uzasa bile düşük taksitlerle konut sahibi olunmasına imkân sağlamasıdır. Süreç diğer kentlerdeki yerel

yönetim uygulamalarında da sürüp, KİPTAŞ ile İstanbul, TOKİ ile yurt geneline yayılacaktır. Türkiye'deki İnşaat Mitolojisinin son tanrıçası TOKİ efsanesi de bu gelenek içinden doğmuştur.

İnşaat mitolojisinin son tanrıçası TOKİ

2000'li yıllarda ulusal kalkınmayı sağlama, %6-7 dolayında bir büyümeyi sürdürme stratejisinin bir parçası olan mekânı yeniden üretmek ve dağıtma politikasının öncü gücü TOKİ olmuştur. 2004 yılındaki yasal düzenlemeler sonucu başta Arsa Ofisi ve Emlak Bankası olmak üzere kamu arsa ve taşınmazlarını devralan kurum ülke çapında önemli miktarda arsa stokuna sahip olmuş, özel mülkiyetteki arsaların kamulaştırılması konusunda da özel yetkilere kavuşmuştur. TOKİ bu arsaları Özelleştirme İdaresi'ne danışmaksızın istediği fiyattan satabileceği gibi, bizzat plan yapma yetkisine sahip olduğundan, proje üretip değerlendirebilmektedir de. TOKİ tarafından yapılan toplu konut ya da kentsel dönüşüm projeleri diğer yapı üreticilerinin tabi olduğu vergi ve harçlardan muaf olup, DPT yatırım programlarının, Sayıştay ve diğer mali denetimlerin dışında tutulmuş, Mortgage yasası gereği de finans kuruluşlarının sahip olduğu kredilendirme hak ve yetkilerine sahip olmuştur [Geray, 2010].

Bu olağanüstü geniş yetkileriyle TOKİ'nin sadece konut değil, işyeri, alışveriş merkezi, okul, hastane, cami, karakol gibi birçok kentsel donatının üreticisi haline geldiğini, devasa projelerle kent parçaları inşa ederek kentsel gelişme stratejilerini yönlendirdiğini, iç piyasada ulaştığı olağanüstü rakamlar ve güçle yurtdışına da hizmet ihraç etmeye başladığını görmekteyiz. TOKİ'nin geliştirdiği projeler çoğunlukla halihazırdaki arsa stoku üzerinde olduğu için bir yer seçim çalışması sonucu olamamaktadır. Bu nedenle yer seçimi açısından sorunlu (tarım alanı, su havzası, orman alanı, riskli zemin, yüksek eğim ya da kentsel gelişmenin sınırlandığı bölge gibi) yerlerde projeler üretilebilmektedir.[9] TOKİ projeleri malî denetim dışı ol-

9 İstanbul Başıbüyük mahallesindeki TOKİ uygulaması bu açıdan ilginç bir örnektir: TOKİ 1-4 katlı gecekondu yapılarından oluşan bu mahalledeki, tek boş

duğu gibi yapı ve malzeme denetiminin de dışında üretilmekte, kimi yerlerde yapı niteliklerinin son derece düşük olduğu gözlenmektedir.

Geniş yetkilere ve arazi varlığına kavuşmuş olan TOKİ kısa sürede yarım milyon konut hedefine yaklaşarak nihayet en azından orta sınıflara yönelik bir çözüm olma umudu haline gelmiştir.[10] Ancak hâlâ kuruluş amacındaki düşük gelir grupları için imkânlar üretmekten uzaktır. Örneğin kullanım hakkı ya da kiralık konut türünden bir konut edindirme biçimi TOKİ vizyonunun dışındadır. Kira öder gibi konut sahibi olma imkânlarından faydalanabilmek için bile orta sınıfa ait olmak ve ortalama 15 yıl sürecek bir taksit yükünün altına girmek gerekmektedir, kaldı ki TOKİ projeleri içinde bu şekilde alt-orta gelir gruplarına yönelik konut sayısı azınlığı oluşturmaktadır.[11]

TOKİ rantı yüksek alanlarda geliştirdiği projelerde, ya da proje geliştirerek rantı yükselttiği bölgelerde hasılat ya da gelir paylaşımı modeliyle bir gelir transferine aracı olmakta, ya da doğrudan doğruya taşeron yapsatçı olan gayrimenkul şirketlerine devretmektedir. TOKİ olağanüstü yetkileri haiz bir devlet kurumu olarak bir yandan piyasada haksız rekabet yaratmakta, diğer yandan da piyasayı yönlendiren bir tekel haline gelmektedir. İstanbul'daki Tarlabaşı Yenileme Projesi'nin yerel direnişler sonucu kilitlenme noktasına gelmesiyle TOKİ'nin devreye girmesi ve olağanüstü yetkilerini kullanarak uygulamaya girişmesi, üstelik ihalenin Başbakan'ın damadının yöneticisi olduğu Çalık Holding tarafından kazanılmış olması anlamlıdır.

---

ve yeşil alan zemini güvenli olmayan su havzasıdır. TOKİ'nin, bu bölgeye 6 yüksek apartman blokunu dikmeye çalışırken, halkın direncini kırmak ve inşaatın güvenliğini sağlamak üzere 2 bloku emniyet mensupları lojmanı olarak ayırması da bir başka dikkat çekici noktadır.

10 Engels'in [1992], *Konut Sorunu* adlı çalışmasında, işçi sınıfının yaşadığı konutların sahibi yapılmasına yönelik Proudhoncu öneriyi sistemle bütünleşmekle suçlayıp yerden yere vururken, tam istihdamı çağrıştıran bu önerinin aslında gerçekçi de olmadığını, konut açığının kapitalist sistemin doğası gereği olduğunu belirttiği hatırlanmalıdır.

11 Bu modelin de 19. yüzyılda İngiltere'de 12.5 yıl esasıyla, mülk sahiplerinden bağımsızlaşma ve yeni bir özgürlük vaadi olarak önerildiğini yine Engels'in çalışmasından öğreniyoruz [1992: 66].

Öte yandan, ABD ve benzeri ülkelerde yaşanan süreçler ve gayrimenkule bağlı krizler kaygı verici niteliktedir. ABD'de mortgage krizi adıyla yaşanan süreçte, vatandaşların belirli bir peşinat ve uzun vadeli kredilerle mülk sahibi olmaları teşvik edilmiş, giderek mülklerinin değerinin arttığına yönelik spekülatif bir piyasa oluşmuş ve daha çok kredi kullanmaları sağlanmış ancak mülklerin satışı söz konusu olduğunda çoğu kişinin mülkünün tahmin ettiğinin çok altında bir piyasa değeri olduğu ortaya çıkmış, vatandaşların kredi borcunu ödeyememesinin sonucunda da kredi kuruluşlarının elinde kullanılmayan ciddi bir konut stoku oluşmuştur. Kaba bir hesapla bugün Türkiye'de 75 milyon civarında nüfus ve 20 milyon civarında hane olduğu söylenebilir. Bu hanelerin yaklaşık 13 milyonunun konutunun sahibi olduğu, yani 7 milyon civarında konut açığı olduğu, mevcut konutların ise bir kısmının ekonomik ömrünü doldurduğu ve doğal afetler karşısında riskli olduğu, kimilerinin ise nitelik ve konfor açısından yetersiz olduğu söylenebilir. Bu nedenle hızla kentleşen ve hâlâ yoğun göç hareketlerine sahne olan Türkiye'de konut arzı, talebi ve kredilendirilmesi konusunda ciddi bir planlamaya gereksinim vardır. TOKİ'nin bu anlamda kuruluş gayesini hatırlayarak politika geliştirmesi acil bir ihtiyaçtır. Ancak TOKİ uygulamaları çoğunlukla batı Avrupa kentlerinde İkinci Dünya Savaşı sonrasında üretilmiş ve bugün çöküntü alanlarına dönüşmüş sosyal konut tipolojilerini modernlik adına yeniden üretir durumdadır. Kimi zaman da ne yazık ki ilk örneklerinden biri Sulukule olmak üzere, yoksul kesimlere yönelik bir zorla yerinden etme ve hatta etnik temizlik politikasına dönüşebilmektedir [Yalçıntan ve Çavuşoğlu, 2011].

Mülkiyet fetişi, ev tahayyülü

2000'li yıllar Türkiye'sinde giderek daha kentli bir toplumun ortaya çıktığı, bu kentli kitlenin modernlikle tüketiciliği hızla benimsediği, kentte konut sahibi olmayı ekonomik bir yatırımın yanı sıra bir sınıfsal kimlik inşa etme aracı olarak gördüğü,

giderek daha büyük bir kesimin mülk sahibi kentli haline gelerek sınıfsal kimlik ve statü elde etmeye çalıştığı görülmektedir.

Cumhuriyet dönemi orta sınıf kültürünün modern aile= apartman dairesi denklemi etrafında şekillendiği, bugünse orta sınıfların kendilerini ekonomik ve kültürel olarak yeniden üretmelerinin zorlaştığı bir dönemde, sahip olunan evin tüketimle özdeşleşerek sembolik anlamlara kavuştuğu, yaşam tarzının en belirleyici öğelerinden biri olduğu, yeni konut projelerinde ev sahibi olmanın da bu yeniden üretimin bir aracı haline geldiği, kendilerine benzer aileler ile birlikte ve güven içinde yaşam arzusunun mekânsal ve kültürel bir ayrışmayı güçlendirse de medya ve konut geliştirici piyasalar tarafından desteklendiği ve orta sınıflarca da geniş biçimde benimsendiği söylenebilir [Öncü, 2005]. Nitekim konut tercihlerini kendileri gibi insanların yanında değerlendirme geleneği kapalı site yapılaşmalarında da sürüyor ve sınıfsal olduğu kadar kültürel ve inançsal ayrışmalara da yol açıyor.

Tüketim kültürünün dindar kesimlerce de benimsenmesinin ardından nasıl bir İslâmî gıda, giyim, eğlence gibi tüketim pazarları oluşmuş, markalar ortaya çıkmış ve bu ürünler tüketildikçe kimlik inşası ve meşruiyeti de mümkün olmuşsa, konut ve giderek kaliteli, lüks, pahalı konut da İslâmî bir metaya dönüşmüştür. Konutun yatırım ve kimlik inşa/temsil aracı olması özelliğiyle yeni kapitalistleşen sınıfların da arzu nesnesi ve tüketim hayali haline gelmesi, bu kesimlerin talep ettiği ya da sahip olduğu ürüne kendi kültürel kod ve alışkanlıklarını kazımaları da şaşırtıcı değildir. Nitekim, yaptığım bir görüşmede kendisini modern ve sosyal demokrat olarak tanımlayan bir yapsatçı müteahhit; giderek İslâmî bir kent havasının hakim olduğu Konya'da ailesi için mahalle baskısından uzak bir yaşam alanı yaratma amacıyla inşa ettiği kapalı sitedeki lüks evleri, (önceleri istemediği halde, kendi dünya görüşünde müşteri bulamadığından) dindar kişilere satmak zorunda kaldığını "paranın artık onlarda olduğunu" belirterek söylüyor. Görüşmeci, dindar tüketicinin bu lüks villada yaptığı ilk müdahalenin ise düşünülmeden kıbleye yönelik olarak tasarlanmış alafranga tu-

valeti alaturka olanla değiştirirken daha münasip bir açıya yönlendirmek olduğunu ifade ediyor. Dindar kesime yönelik başka projelerde de haremlik-selamlık uygulamasına olanak verecek şekilde tasarlanmış konutların olduğu, konut bu şekilde tasarlanmamışsa da en azından mutfakta hazırlanan yemekleri selamlık bölümüne iletebilecek servis pencereleri eklemek gibi müdahalelerin kullanıcı tarafından yapıldığı söylenebilir. Konuta yönelik yeni tüketici sınıfın yer seçimi, konutun tasarımı ve iç dekorasyonu konusunda kendine özgü bir tat ve tercih geliştirmesi beklenilir bir durumdur. Kuşkusuz dindar kesimlerin tüketim pazarını genişletmesiyle konut tahayyüllerinin, konut üreticilerin taktiklerinin ve konut tasarımlarının nasıl etkilendiğini de daha detaylı araştırmak gerekmektedir.

Üzerine malî ve politik olduğu kadar yoğun bir simgesel yatırım da yapılan bir mal olarak konutun üretim ve tüketimini Fransa üzerinden incelediği çalışmasında Bourdieu [2005], toplumun yeniden üretiminde evin oynadığı rolün altını çizerek konut üretimini bir alan olarak değerlendirir. Bu alanın sınırlarının konut alıcılarının beğeni ve tercihleriyle konut üreticilerinin yapısı ve rekabeti sonucu belirlendiğini, konut talebinin inşasında devletin ve inşaat sektörünün oynadığı rolün de son derece belirleyici olduğunu gösterir. Konut üreticileri müşterilerin beğeniye dair yatkınlıklarını anlayıp yönlendirme ve onları ürkütmeden uzun yıllar borçlanmaya razı etmek için yoğun simgesel şiddet uygularken, konut alıcıları da konut ile birlikte sembolik bir sermayeye de sahip olacaklarını düşündüklerinden her türlü acıya katlanmayı göze almaktadır. 2000'ler Türkiye'si ve konut sektörü bu açıdan ciddi benzerliklere sahiptir. Kuşkusuz devletin TOKİ aracılığıyla konut piyasasına müdahalesi tümüyle olumsuz bir süreç değildir. Ancak TOKİ'nin buradaki varlığı piyasayı düzenlemek ve arz-talep dengesini kontrol etmekten ziyade, inşaata bağlı kalkınmanın sürdürülmesi ve orta sınıfların uzun vadeli borçlanmalarla mülkiyet sistemi içine çekilmesini garanti etmekten ibarettir.

Gayrimenkulün tarih boyunca en iyi ve garantili yatırım biçimi olduğuna ilişkin geniş kabul olan Türkiye'de özellikle son

dönemde ciddi bir mülkiyet fetişi söz konusudur. Reel gelirlerin bu derece düşük, iş güvencesinin bu denli az, kiraların bunca yüksek olduğu bir ortamda mülkiyete yönelmek elbette rasyonel bir seçim olmaktadır. Nitekim, TOKİ ve diğer gayrimenkul firmaları da bu fetişi okşamakta, olası bir ekonomik krizi inşaat sektörü üzerinden erteleme stratejisi uygulamaktadır. Arz ve talebin örtüşmediği, bir taraftan önemli bir talep fazlalığı varken, diğer taraftan boş ofis ve (villa, rezidans, apartman vb.) konut stokunun bulunması tam da düzenleyici bir aktörün yokluğuna, bütün varlığını inşaat ve daha çok inşaat üretmek üzerine kurmuş bir anlayışa, bu anlayışa kusursuz bir imanla bağlanmış kitlelerin varlığına işaret etmektedir.

Sonuç

Türkiye kentleşmesinin tamamını, baskı ve iknaya dayalı mekânsal politikalar üzerinden devlet sınıf ilişkilerinin yeniden üretildiği hegemonik bir süreç olarak okumak mümkündür [Çavuşoğlu, 2004]. Buna göre ülke nüfusunun büyük çoğunluğunun köylerde yaşadığı 1923-1950 döneminde iskan kanunu aracılığıyla bir toplum mühendisliği yapılırken kırsal toprağın kısmi biçimde de olsa dağıtımıyla kitleler sistem ile bütünleştirilmiştir. Kırsal mülksüzlerin kentlere taşındığı 1950-1980 dönemi ise kentsel arsanın işgaline göz yumulmasıyla yapılan bir yeniden dağıtım vardır. Bir yandan ucuz işçi olan bu yeni kentliler diğer yandan arsa, inşaat malzemesi, mobilya, dayanıklı ve hızlı tüketim malzemelerinin üreticisi ve tüketicisi olan kentli tüketici sınıf haline gelmiş ve Türkiye ekonomisinin itici gücü olmuşlardır. 1980-2000 döneminde neo-liberal politikaların ezdiği kentli yoksulları sistemle barıştıracak yeniden dağıtım aracı imar afları olmuş, kentsel arsanın üçüncü boyutu yani imar haklarının dağıtılmasıyla geniş kitlelerin sistemle bütünleşmesi sağlanmıştır. Yeniden dağıtımın dördüncü dönemi olan 2000 sonrasında ise dağıtılacak bir şey kalmadığından önce yaratılması daha sonra pazara sürülmesi gerekecektir. Bu dönemde orman, mera, yayla, dere gibi

birçok doğal alanın, formal ya da enformal süreçlerde oluşmuş konut alanlarının, eski sanayi, depolama, liman, tersane vb. işlevli alanların kısacası bugüne kadar metalaşmamış ve emlak piyasasının hizmetine sunulmamış alanların dolaşıma sokulması gerekecektir.

2000'ler ile birlikte dere tepe her yere bina inşa edilmesi, kentlerin birer şantiyeye dönmesi, yazının girişindeki ayetin işaret ettiği gibi eğlencelik bir durum değildir. Böylece hem ülkenin tek ve zorunlu tercihi olan inşaat sektörünün gelişmesi mantığına uygun, hem 90 yıllık kalkınma muasırlaşma hayalini gerçekleştiren, hem de kitleleri mülkiyet sisteminin içine çekerek hegemonya kuran bir çözüm mümkün olmuştur. Sanırım yönetişim olarak adlandırılan ve tüm kesimlerin farklı çıkarlar elde ettiği bu düzenin kimse açısından şikâyet edilecek bir yanı yoktur. Hegemonik olabilmek tam da böyle bir yetenekle donanmış olmak değil midir?

KAYNAKÇA

Berman, Marshall, [1999], *Katı Olan Her Şey Buharlaşıyor*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Bilgin, İhsan, [2000], "Bedelsiz Modernleşme", *Mübeccel Kıray İçin Yazılar*, Bağlam Yayınları, İstanbul.

Bora, Tanıl, [2000], "Fatih'in İstanbul'u", *İstanbul: Küresel ile Yerel Arasında*, Der. Ç. Keyder içinde, Metis Yayınları, İstanbul.

Bora, Tanıl, [2010], "Taşralaşan ve Taşrasını Kaybeden Türkiye", *Taşraya Bakmak*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

Bourdieu, Pierre, [2005], *The Social Structure of the Economy*, Polity Press, Cambridge.

Bozdoğan, Sibel, [2002], *Modernizm ve Ulusun İnşası*, Metis Yayınları, İstanbul.

Buğra, Ayşe, [2000], *Devlet Piyasa Karşıtlığının Ötesinde*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Çalışkan, Çare Olgun, [2010], *3. Köprü Projesi Değerlendirme Raporu*, TMMOB-ŞPO İstanbul Şubesi Yayını, İstanbul.

Çavuşoğlu, Erbatur, [2004], "Hegemonik Bir Süreç Olarak Türkiye Kentleşmesi", yayımlanmamış doktora tezi, MSGSÜ, İstanbul.

Çavuşoğlu, Erbatur, [2010], "İstanbul'da Planlama: Mekânın Yeniden Üretimi ve Sınıfsal Sonuçlar", *Küreselleşen İstanbul'da Ekonomi*, Osmanlı Bankası Arşiv ve Araştırma Merkezi Yayınları, İstanbul.

Demir, Ömer, [2005], "Anadolu Sermayesi ya da İslâmcı Sermaye", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslâmcılık*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Doğan, Ali Ekber, [2010], "İslâmcı Sermayenin Gelişme Dinamikleri ve 28 Şubat Süreci", *AKP Kitabı*, Phoenix Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

Engels, Friedrich, [1992], *Konut Sorunu*, Sol Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

Erdoğan, Mustafa, [2005], "Liberalizm ve İslâm", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 7: Liberalizm*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Erdoğan, Recep Tayyip, [1997], "Gecekondu Dosyası Röportajı", *Kent Gündemi*, sayı: 1, TMMOB-ŞPO Yayını, İstanbul.

Geray, Cevat, [2010], "AKP ve Konut: Toplumsal Konut Yöneltisi Açısından TOKİ Uygulamaları", *AKP Kitabı*, Phoenix Yayınları, 2. Baskı, Ankara.

Gürek, Harun, [2008], *AKP'nin Müteahhitleri*, Güncel Yayıncılık, İstanbul.

Karayalçın, Murat, [2010], *Proje Muhafızları*, İmge Kitabevi, 2. Baskı, Ankara.

Keyder, Çağlar, [1999], "Konut Piyasası: İnformelden Küresele", *Defter*, yıl: 12, sayı: 35, Metis Yayınları, İstanbul.

Marx, Karl, [1999], *Ücret, Fiyat ve Kâr*, Sol Yayınları, Ankara.

Öncü, Ayşe, [2005], "Idealinizdeki Ev Mitolojisi Kültürel Sınırları Aşarak İstanbul'a Ulaştı" *Mekân, Kültür, İktidar*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Özdemir, Şennur, [2005], "MÜSİAD ve Hak-İş'i Birlikte Anlamak", *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce Cilt 6: İslâmcılık*, İletişim Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Parla, Taha, [2009], *Ziya Gökalp, Kemalizm ve* Türkiye'de Korporatizm, Deniz Yayınları, İstanbul.

Said, Edward, [2010], *Şarkiyatçılık*, Metis Yayınları, 5. Baskı, İstanbul.

Tekeli, İlhan, [1991], *Kent Planlaması Konuşmaları*, TMMOB-MO Yayınları, Ankara.

Turan, Menaf, [2009], *Türkiye'de Kentsel Rant*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.

Weber, Max, [1997], *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Hil Yayınları, 2. Baskı, İstanbul.

Yalçıntan, Murat Cemal ve Çavuşoğlu, Erbatur, [2011], "Sulukule'den Arda Kalan: Yenileme Sürecinin Öğretileri ve Yenilikçi Muhalefet Pratikleri", *Toplumbilim* Banliyö Özel Sayısı, Bağlam Yayınları, İstanbul.

İnşaatım, Şantiyem

NEŞE GURALLAR

İnşaata önce biraz içeriden, inşa etme sürecinden, 'şantiye' halinden bakabiliriz. Brandaların arkasına saklanan toz ve karmaşayı, içeriden gözlem, itiraf ve kendi tecrübelerim üzerinden anlatabilirim. Sonra dışarı çıkıp, sokaktan bu brandalara bakabiliriz. Çünkü içeride olduğunuz zaman neden bu 'müdahale'yi yaptığınızı sorgulamazsınız, sorgulayamazsınız? Sorgulayacaktıysanız orada olmamanız gerekir. İçerisi yalnızca bitirilmesi gereken bir 'iş'tir. Sorgulayabilmek içinse dışına çıkmak, uzaklaşarak düşünmek gerekir.

İçi beni...

Kimi ev hanımının, evleri ile ilgili konularda birincil tekil şahıs konuştuğuna hiç dikkat ettiniz mi? Banyo***m***, yatak oda***m***, tuzluğ***um***. Evdeki hiçbir eşya sadece eşya olamaz. Onlar, şifonyer, masa, sandalye değildir. Ev halkı kalabalık olabilir ve bu eşyalar yalnızca kadına evin hanıma ait özel eşyalar olmayabilir. Ama olsun. Onlar, özellikle ve ısrarla, 'benim şifonyerim', 'benim masam' ya da 'benim sandalyem'dir.

Bunun inşaat ya da şantiye ile ne ilgisi var demeyin. Çok âlâkalı. Bu sahiplenme duygusu kadınlığa özgü bir davranış değil-

dir. Ev hanımları kadınları gibi, kimi (çoğunlukla 'erkek') şantiyeci de aynı sevda, sahiplenme içgüdüsü ve biraz da gurur ile anar şantiyeyi ve şantiye ile ilgili konuları: "Seramiklerim bitti, sabaha sıvacım gelecek, bi prizlerim kaldı geriye".

Ben evdeki eşyaları niye böylesine birincil tekil şahıs haline getiremediğime şaşarken, şantiyelerde gördüğüm şeflerle şaşkınlığım ikiye katlandı. Aslında yalnızca şeflerde değil, ustalarda ve işçilerde de vardır bu birincil tekil şahıs sendromu. Bu sahiplenme içgüdüsü; bol mesainin sonucu mudur? O kadar şantiye ile yaşar ki şantiyeci, ayrılmaz bir bütün mü oluverir? Benliğinin bir parçası mıdır 'altmışa yüzyirmi parlak granit seramik'? Belki de işine sahip çıkmanın ve işe olan sevginin bir göstergesidir. Her işini seven meslek erbabında var mıdır bu sahiplenme? "Kolam bitti, yenisini sipariş vereyim" mi der bir bakkal? Ya da "yeni temizlik malzemem geldi" mi der, bir otelin satın alma müdürü?

Ortaya bir ürün çıkmaktadır. Hiç yoktan varedilmiş bir 'eser'in parçasısınızdır. Sahiplenme duygusunun altında böylesine bir gurur yatıyor olabilir. Her detayında bir emek, alın teri ve hatıra saklıdır. Tavandaki yamuk sıva, sıcakta, ramazanda oruç tutan ustanın başının döndüğü ana gelmiştir, oraya fazla bakmamanızı rica ederim. Asma tavandaki sıva altı spotların parçalarını birleştirirken, elektrikçi parmağını kesmiştir, acilde üç dikiş atılmıştır (neyse ki şantiye zaten hastanenin yanında). Dolayısıyla, o inci dizisi gibi duran, şanlı armatürler, tavana kanla yazılmış, yani takılmıştır. Klozeti gördükçe sinirleriniz bozulabilir. Gidere tam oturmadığı için hafif yana kaydırdığınız, üzerine koca koca harflerle "KULLANMAYIN!" yazdığınız ve deli bağlar gibi bantladığınız klozetin kapağının tüm bantları sökülmüş ve 'o' klozet kullanılmıştır, hemen bir sonraki değil, 'o'. Şantiyede olur böyle kazalar. Siz o günden sonra, artık ben oldum, bir daha hiçbir şey beni bu kadar sinirlendiremez demiş olabilirsiniz. Bekleyip görmek lazım.

İşi her ne kadar sahiplenme duygusuyla 'benim' haline getirseniz de, şantiye, kollektif bir üründür. Malzemecisinden, ustasına, şantiye şefinden işçisine ve getir götürcüsüne, herkesin kendi hissesine göre bir payı olduğu kolektif bir ürün. 'Benim'

vurgusu bu kollektiviteyi her ne kadar unutturuverse de ürün kolektiftir. Tasarım işinin mahremiyetine ve öznelliğine karşın (ki o bile sorgulanabilir), şantiye süreci ve elde edilen ürün büyük bir kollektivite sonucudur.

Ürün kolektif olduğu gibi aslında rastlantısaldır da. Bu da zaten işin garip tarafıdır. İş planlanmış olmasına rağmen rastlantısaldır. Aslında plan rastlantısallığa karşı bir direnç stratejisidir. Ama ne kadar galip gelebildiği şüphelidir. Bir cazcı gibi doğaçlama yapamaz şantiyeci. 'Bugün biraz kum ve çimento gönderin, yarın ne olacak bakalım' diyemez ama işin planlı olmasına karşın bir dizi rastlantıya maruz kaldığını kabul etmek gerekir.

Yine de rastlantısallık öyle kabul edilebilir, itiraf edilebilir bir hakikat değildir. Rastlantısallık terimi mesleki ve teknik durmaz bir kere. Öyle ya, işin masa başında hazırlanmış, düşünülmüş, taşınılmış bir projesi vardır. Üç boyutlu ve gerçeğinden ayırt edilemez renkli sunuşları vardır. İş bittiğinde, o renkli sunuşlara tıpatıp benzer, ama yine de şantiyenin her anı rastlantısaldır. Aradığınız malzeme olmayabilir, istediğiniz detay uygulanamayabilir, masa başında hiç de hesapta olmayan bir şey pat diye önünüze çıkabilir, beklediğiniz usta ya da imalatçı firma sizi hayal kırıklığına uğratabilir. Sizin renkli sunuşlarınız tüm bunları tolere eden genel bir temsildir. Bir hayalin, olası bir temsili. Ama birebir hakikat, çok daha yakındır. Hakikatte, o değil bu malzeme olsaydı, o değil bu usta olsaydı, sonuç tamamen farklı olabilirdi. Bire bir hakikatte tüm bu farkların, farklı ürünler yaratacağını siz bilirsiniz. Dolayısıyla rastlantısallık aşikârdır. Ve her iş bir defaya mahsustur. Yüzlerce farklı karara ait farklı seçenek, çeşitli rastlantısallıklar sonucu bu şekilde bir araya gelmiş ve ürün bu şekilde ortaya çıkmıştır.

Bu da 'eser'i mutlak olmaktan uzak tutar. Ortada mutlaklaştıracak ve mitleştirilecek bir şey yoktur. 'Eser' farklı şekilde, farklı duyguda olabilir. Ama hayalin temsiline (havalı renkli sunuşlara) yakınlığı onu mutlak varılacak nihai bir nokta gibi gösterir. Temsilin, olası hakikatin birebirliğini tolere edebilen, basit bir temsil olduğu unutulur.

Tasarım her ne kadar mahremse (en azından öyleymiş gibi dursa da ya da en azından iş ortamı mahrem olsa da), şantiye ve şantiye ortamı bir o kadar alenîdir. Çevreden gelen merak alenîdir. Ne var burada? Ne olacak? Ne yapılıyor? Ne zaman biter? Merak beyaz yakalı şeflerde, mühendislerde, mimarlarda da saklıdır ama biz işin erbabı olarak zaten ne olacağından emin dururuz, durmamız gerekir. Merakla birlikte yorumlar başlar. Herkesin gözünün önünde icra edilen ve herkesin icracısından daha iyi bildiği başka bir iş var mıdır? Şöyle söyleyen çıkar mı bir cerraha, "abi, dalağa oradan girme, dağıtırsın mazallah"? Çalışırken kulaklarınızı tıkamanız gerekir. Gürültüye karşı değil, çevreden gelen yorumlara karşı. Çünkü şantiye birbirini izleyen işler silsilesidir. Duyduklarınızın etkisi altında kalmamanız gerekir. Aksi takdirde şantiyeci mecnuna, şantiye de sirke döner. Eski şantiyeciler buna 'domino etkisi' der. Bir şeyi değiştirmeye görün, peşpeşe devrilir tüm taşlar. O yüzden yalnızca 'içinizdeki sesi' (rastlantılara maruz kalacak olan planlarınızı ve detay çizimlerinizi) dinlemeniz gerekir, tabii içinizdeki ses, o gürültüde hâlâ duyuluyorsa.

Diğer taraftan 'o mutlak'mış gibi görünen 'eserin', onlarca rastlantıyla olumsala sonuna kadar açık olan inşa süreci, aslında tesadüfiliğin minimum halidir. Özellikle devletin çoğu ihalesi, tasarımın sözünün dahi geçmediği, eser sahibinin telif hakkı ödenip unutulduğu, tam bir rastlantılar macerasıdır. Havada uçuşan âlâkasız pek çok karar, şantiyenin ortasında, tozun dumanın içinde birbiri ile çarpışıp, garip melezlenmelerle iş olarak şekilleniverir. En büyük idareci, 'zemin şöyle olsun' emri verir (zaten hemen her idarecinin içinde bir mimar-sanatçı vardır, beğenmediği işi derhal yıktırır); orta idareci, 'tavanda havuz' ister, müteahhit araya başka bir konuyu dahil eder. Tasarlanmış bir eser, planlanmış bir iş sürecinden sapma bir yana, her inşa kalemi, seçilen malzeme, alınan tüm kararlar, tam anlamı ile anlık ve tesadüfîdir. Kollektivite doruklardadır.

İster planlanmış, ister anlık kararlarla şekillenen bütün bu inşaatlarda kollektivite işin rengidir de. Tasarımcı gibi izole bir hayat sürmez şantiyeci. Taşeronundan, malzeme bayisine, us-

tasından, işçisine binbir insanla tanışır, tartışır, çalışır. Her birinin öyküsüne, karakterine, hayatına şahit olur. 'Harç bitip yapı paydos' olduğu vakit muhabbet koyulaşır. Gazete kâğıdı üzerindeki meşhur 'amele sofra'sının, peynirin ve karpuzun tadı başkadır. Bir sürü cin, zihni sinir fikirle hayat döner. Çaydanlığın içine daldırılan, elektrikçinin el yapımı ısıtıcısıyla demlenen çayın kokusu, beton, alçı, boya, toz, tüm kokuları bastırıverir. Seyyar lambalar ortak sofrayı aydınlatır. Düzeltilen karton kutular şantiyenin bir kenarında seccade oluverir.

Herkes bilir ki, şantiyecilik yalnızca zihinsel değil bedensel olarak da insanı zorlar. Masasının başında elinde 'nescafe' ile tasarım yapmaya benzemez. Zihinsel olarak takip etmeniz, hesaplamanız, düşünmeniz gereken bin türlü işi, fiziksel bin türlü zorlukla bir arada yürütürsünüz. Şantiyeci çölde pişer, ayazda donar, bütün gün ayakta kalır. Yuttuğu tozlarla daimi bir faranjit, laranjit ve bronşit hastasıdır ama maske kullanmak racona sığmaz. En ileri teknolojiler, son yapı malzemeleri uygulanır ama maske ve hatta çoğunlukla kask bile şantiyede lüzumsuz bir aksesuvardır. Solbent gibi ağır yapı kimyasallarıyla çalışan boyacılar arada bir fenalaşır, ayranla kendine gelir ama maske takmak onlara bir zuldür. Kendi hayatımız böylesine ucuzdur. Can tatlı, ama anlaşılan ucuzca bir tatlıdır.

Fiziksel şartların böylesine zor olması, işlerin ağırlığı, şantiyeciliği erkeklere ait bir dünya haline getirmiştir. Kadına şantiyede az rastlanır. Yine de kadın ya da erkek, işin kontrollüğü, işçilerle teknik kadro arasında karşılıklı bir güç gösterisine döner. Bu güç gösterisine örnek, son dönem Türk sinemasından *Çoğunluk* filmindeki erkek karakterin yaptığı gibi, şantiyecinin yok yere bir arıza çıkarması, işi vurup kırmasıdır. Karşısındaki kontrolün bunu yapmayacağını kavrayan işçi daha yumuşak taktikler uygulayabilir. Kontrol için ne zaman arasanız, şantiyenin içinde sırra kadem basar su terazisi ya da mastar. Ortalığı kırıp, dağıtmadan, su terazisini ya da mastarı alıp, işin yamuk olduğunu 'bilimsel' olarak ispatladığınız vakit, ilk el ense operasyonunu da sağ salim atlattınız demektir. Ancak su terazisi ve mastar gibi kolaylıkla kaybolmaz metre. Her ustanın mutlaka

bir *metresi* vardır, ölçü hemen alınır. Aksi takdirde 'onun metresi yok ki' diye dalga konusu olacağını bilir.

Dışı seni yakar...

Alenîyet, herkesin gözü önünde yapılma, gerçekleşme, icra edilme, şantiyenin doğasıdır. Her ne kadar perdelense, saklansa da, o oradadır. Perdelense de, bazen dikiz atılır. Dikiz atılmasa da gürültüsü, 'çevreye verdiği zarar'ıyla, hayatı, kenti, günlük yaşamı etkiler. Kaldırımları işgal eder, trafiği kapatır, insanları toza boğar. Çevreye verdiği zararı, tasarıma ait görsellerle unutturmaya çalışır. Ama bakın bitince çok güzel olacak demeye getirir bu resimler. Azıcık daha dayanın bu eziyete, bitince şahane olacak diye vaat eder. 'Bana ne yahu' der mi, önünden geçen. Her şantiyeye ilgi ile bakar mı? Onu bir övünç kaynağı, bir eser olarak görür mü?

Mühendisliğin ve inşaatın, modernliğin vazgeçilmezi olduğu çağ sonlanmıyor mu artık? İnsanlar artık, her toprağın şantiyeye çevrilmesinden bıkmadı mı? Bir binaya temel atarken, tüm habitatı ile o toprağı, kurtçukları ve karınca yuvalarını alıp savurmak delice gelmiyor mu? Bana binadan çok, park şantiyeleri acımasız geliyor. Hadi diyelim daha çok binaya ihtiyacımız var, barınıyoruz, çalışıyoruz ve bu aralar özellikle bolca tüketiyoruz. Ama 'park'ın da neredeyse bir bina kadar doğaya, zemine, toprağa müdahale etmesine acıyorum. Doğanın doğa olarak kalamayışına, ille de 'park' adına bir şantiye sürecine girmesine acıyorum. Zygmunt Bauman'ın anlattığı 'bahçecilik' hevesi, yalnızca bir metafor değil, gerçek oluyor park şantiyelerinde. Doğa doğal olmaktan çıkıp, pırıl pırıl bir nizam, jilet gibi bir düzene giriyor. Her biri ölçülmüş hesaplanmış taş zemin üzerinde belirli aralıklarla yerleşen banklar, aynı düzene tıkır tıkır uyan aydınlatma elemanları, budanmış geometrik şekiller verilmiş mazılar, aradan hiçbir yabani otun uzanamadığı, ağaçtan düşen tek bir kuru yaprağın dahi bayrak gibi görünür olduğu dümdüz yeşil çimenler. Artık park ne kadar doğalsa, şantiyesi de bir o kadar masum.

Hal böyleyken, adı park ile biten ya da başlayan, devasa iş merkezleri, konut alanları, devasa ve düpedüz ofis blokları, devasa alışveriş merkezlerine ne demeli?. 'Parkoran', 'Kentpark', 'İstinyepark'.... Tamamen kapalı, kontrollü, yapay iklimlendirme ile ısıtılıp soğutulan, yapay aydınlatılan koca yapılara, çok doğalmışlar gibi, 'park' deniyor. Aslında 'otopark'tan başka hiçbir park vasfı olmayan dev inşaat sahalarının çevresini perdeleyen şantiye brandalarına birkaç ağaç imajı asılıyor. Son derece doğal bir şantiye yani! Parkın bile doğal olmadığını da bilsek, bu kapalı yapıların da zaten bir park dahi olmadığını da bilsek, bu yalana inanıyoruz, en azından inanmış görünüyoruz. Vega'nın bir şarkı sözünde olduğu gibi "Yalansan yalanı severim, elimde değil". Doğala referans vermenin tek yolu 'park' olma iddiasından geçmiyor. İstanbul 'Kanyon' doğala referans veren, kapalı mekânı doğaya, açık havaya (dışarıdaki kenti en azından açık havasından ötürü doğal kabul edelim hadi) açabilmek için orta yerinden başarı ile kanyonvari bir yarıkla bölen, gerçekte yapay ve kapalı bir ortam (ki zaman içinde iç çeperlere eklenen camlarla daha kapalı hale geldi). Tüm bu yapay, kapalı mekânlar ciddi inşaat süreçlerine rağmen (çaresiz) doğal olduklarına bizi inandırmaya çabalıyorlar. Kentlinin cevabı ise yine Vega'nın dediği gibi: "Yalansan yalanı severim, elimde değil".

Oysa, öylesine açık ki, inşaatın olduğu yerde hiçbir şey doğal kalamaz. İnşaat ve şantiye her şeyden önce bir müdahaledir. Doğaya karşı bir müdahale, var olana karşı bir müdahale. Ya boşluğa yeni, olmayan bir şey inşa edersiniz ya da var olanı değiştirir, dönüştürürsünüz. Tam da bu nedenle, olanla yetinmeyen, değiştirmeyi, dönüştürmeyi, yenilemeyi kendine görev edinen, hatta varlık sebebi değişim olan modernite ile inşaat hep bir aradadır. Modernite ile dünyanın böylesine amansız bir şantiye haline dönüşmesini de en iyi Marshall Berman anlatmıştır.

İnşaat ve şantiye görünümünden kurtulamamızın (vardır elbette kurtulmak isteyenler) sebebi de 'müdahale' mefhumunda gizli. Evet şantiye bir müdahale ama insanı en çok insan yapan vasıflarından biri de zaten 'müdahale'. Aslında insan demek

müdahale eden demek, müdahaleci ve mücadeleci demek. İnsan doğaya karşı sürekli bir mücadele içinde. Müdahaleleri ile gerçekleştiriyor mücadelesini.

Ancak sorun şu; bu müdahalelerin tümü gerekli mi? Gerçekten her inşaat ihtiyacımıza karşılık mı? Kent, artan kentli nüfus ve özellikle son dönem ekonomi politikaları ile ilgili derin soru[n]lara (bilerek ve isteyerek) girmeden soruyorum, kentlerimizdeki dev şantiyelerin azalması, daha küçük müdahalelere dönüşmesi mümkün mü? David Harvey gibi pek çok düşünürün kurduğu bu hayal, hep hayal mi kalacak? Şantiye ve inşaatı azaltmak demek (yok etmek imkânsız, belki azaltabilir miyiz?) insanın müdahaleci tavrını dizginlemesi demek. Bu mümkün mü? 'Hadi köyümüze geri dönelim' demiyoruz. Geride bir köy olmadığını biliyoruz. Dünyanın şantiye olma halini azaltmak mümkün mü? Tamamen kurtulması gerekmiyor. Bu artık hiçbir şeye müdahale etmeyelim, antibiyotik de kullanmayalım, tüm hastalıkları doğal akışına bırakalım, demek gibi olurdu.

İnsanın çevresi ile ilişkisi de zaten, antibiyotik örneğinde olduğu gibi, tam da kendi bedeni ile kurduğu ilişkiyle başlıyor. Biz tıpkı kentlerimiz gibi, kendi bedenlerimiz içinde bile müdahale ve mücadele ile yaşıyoruz. Doğaya karşı amansız mücadelemiz insan bedenini şantiye haline getirmedi mi? Estetik cerrahi, bir inşaat değil midir? Tüp bebek, doğaya karşı bir mücadele değil midir? Saç ektirme, saç boyatma birer peyzaj işi değil midir?

Doğa ile amansız mücadelemiz devam ettiği sürece şantiyelerimiz de sürecek. Kırışıklarımız, beyaz saçlarımız, göbeğimiz, kel kafamız ve koca burnumuzla barış içinde yaşamayı öğrendiğimiz, doğaya müdahale etmekten ve doğayla mücadele etmekten vazgeçip, doğal olanı kendi seyrinde ve güzelliğinde yaşadığımız vakit, belki kentlerimizde de daha az şantiyemiz, böylece daha az toz, duman, karmaşa olur. Sürekli ve aniden yenilenen değil, yavaşça değişen, daha sakin ve huzurlu bir çevre olur.

Daha az müdahale demek, her şeyden önce hızdan vazgeçmek demek. Daha az yeni yol, yeni köprü, yeni bina, yeni vs.

demek. Nizami olmayanla barış içinde yaşamak demek. Eskiyle, yıllanmışla yaşamayı öğrenmek demek. Biteviye atılıp değiştirilen, hep sıfırdan yenilenen değil; zamanla ve tesadüfen yan yana gelerek birikeni sevmek demek. Bunun için nasıl kırışıkları, yağları, sarkma ve bozulmaları güzel bulan gözlere ihtiyaç varsa, gıcır-gıcır ve yepyeni olmayan, pırıl pırıl parlamayan, nizami olmayan, doğal olanı, yıllanmış olanı güzel gören gözler lazım. Aslında yepyeni olan, yine uzunca bir şantiye sonucu elde edilmiş olan ama eski ve doğal 'mış' gibi duran *country*, *rustik* ya da *eskitme* 'tarzları' güzel gören gözler değil, o sözünü ettiğimiz gözler. Sonuç, en azından uzunca bir vadede, şantiyeden kurtuluş yok.

Yapılı Çevre Üretimi, Devlet ve Büyük Ölçekli Kentsel Projeler
Kapitalist Kentleşme Dinamiklerinin Türkiye'deki Son 10 Yılı

MEHMET PENPECİOĞLU

Giriş ve kuramsal arka plan

Türkiye kentlerinde 2000'li yıllardan itibaren büyüme, yayılma ve dönüşüm süreçleri farklı bir boyut kazanmaya başladı. Artık kentler uzun vadeli stratejiler, planlı gelişme kurguları, toplumun farklı kesimlerine yönelik talep ve ihtiyaç kestirimleri doğrultusunda değil sermayenin yeniden üretimine yönelik arz-yönlü kentsel politikalarla, bu politikaların ürünü olan rant-odaklı kentsel projelerle ve bu projelerin gerektirdiği kentsel yayılma ve dönüşüm süreçleri ile yönetiliyor. Bu süreçte bir yandan "rekabetçilik", "yatırım çekme", "marka kentler", "kentsel pazarlama" ve "mutenalaştırma" (gentrification) gibi neoliberal kentleşme stratejileri ön plana çıkartılırken diğer yandan bu stratejileri yaşama geçirmek amacıyla kapitalist devletin rolü ve düzenleyici mekanizmaları yeniden tanımlanıyor, yapılandırılıyor. Kentsel gelişme süreçlerindeki değişimler bu süreçlerin arkasındaki dinamikleri yeniden yorumlamamızı, üzerine yeniden düşünmemizi ve yeniden tartışmaya açmamızı gerekli kılıyor. Bu yazı böylesi bir düşüncenin ürünü olarak ve Türkiye'de kentleşmenin ekonomi-politiğine ilişkin son 10 yıllık sürecin temel dinamiklerinin kısa bir değerlendirmesini yapmak üzere kurgulandı.

Türkiye'de kapitalist kentleşmenin ekonomi-politik dinamiklerinin eleştirel bir değerlendirmesi için Marksist kuramsal yaklaşımlara ihtiyaç duyulduğu düşüncesindeyiz. Söz konusu yaklaşımların doğrudan benimsenmesinin ötesinde, geliştirilmesi ve üzerine tartışma yürüterek zenginleştirilmesi, derinleştirilmesi amacıyla ele alınması gerektiğini düşünüyoruz. Bu çerçevede, kapitalist kentleşmenin temel dinamiği olan "sermaye birikimi" kavramı ve "sermaye birikimi sürecinde yapılı çevre üretiminin rolü" ile tartışmaya başlamak yerinde olacaktır.

Yapılı çevrenin üretilmesi, sermaye birikiminin devamlılığı açısından her zaman kilit önemde oldu. Bu kilit rolü çözümleyerek, kentsel mekânın üretimi ve sermaye birikim süreçleri arasındaki ilişkileri ortaya koyan David Harvey'dir. Harvey'in "sermaye birikimi" kavramını odağa yerleştiren kuramsal yaklaşımı, "sermayenin ilk çevrimi" olarak tanımlanabilecek endüstriyel üretimin karşılaştığı "aşırı-birikim krizi"nin sermayenin ikinci ve üçüncü çevrime aktarılmasıyla geçici olarak nasıl üstesinden gelindiğini ortaya koyar (Harvey, 1985; 1989). "Sermayenin ikinci çevrimi" kentsel yapılı çevrenin üretilmesini içeren sabit sermaye yatırımlarıdır. İkinci çevrime aktarılan sermaye mekânsal olarak sabit bir yatırım haline gelir ve üretim ve tüketim için gerekli olan yapılı çevreyi oluşturur. Fabrikalar, altyapı sistemleri, okullar, hastaneler, konut alanları, alışveriş merkezleri kentsel yapılı çevrenin farklı bileşenleridir ve sermaye birikiminin kârlılığı için sürekli olarak yeniden üretilirler. "Sermayenin üçüncü çevrimi" ise devlet müdahalesinin ön plana çıktığı bir süreci işaret etmektedir. Sermayenin üçüncü çevrime aktarılmasıyla devlet, emeğin ve sermayenin yeniden üretimine ilişkin faaliyetlere doğrudan katılır. Bu faaliyetler; bilimsel ve teknolojik araştırmalara yatırımlar gerçekleştirerek sermayenin yeniden üretilmesini sağlamak ve emeği yeniden üreten kolektif tüketim araçlarını çalışan sınıflara sunan sosyal harcamalarda bulunmaktır (Harvey, 1985; 1989).

Harvey'in "kapitalist kentleşme" süreçlerine yönelik ekonomi-politik açıklamasının temelinde "sermaye birikimi" ve "ser-

mayenin çevrimler arası hareketi" bulunmaktadır. Harvey'e göre "sınırsız kâr güdüsü" sermayenin ikinci ve üçüncü çevrime aktarılmasını, dolayısıyla yapılı çevrenin üretilmesini ve devletinde bu süreçte düzenleyici bir rol almasını gerekli kılar. Daha kârlı bir "yer seçim" veya "mekân üretim pratiği" bulunana kadar sermaye belirli bir mekânda sabitleşmiş bir yatırım halini alır. Ancak sermaye bir yandan mekânda sabitleşirken diğer yandan sürekli hareket etme, akış içerisinde olma eğilimindedir. Kapitalist toplumda kentsel mekân sermaye birikimi için üretilen ve yeniden üretilen bir meta haline gelmiştir (Brenner, 1998; Harvey, 1989).

Harvey kentleşmenin ekonomi-politiği üzerine çalışanlar açısından hiç kuşku yok ki önemli bir kuramsal zemin inşa etmiştir. Ancak, Harvey'in sermaye birikimine aşırı vurgusu ve devlet müdahalesi, siyasal süreçler ve sosyo-siyasal dinamikleri son tahlilde sermaye birikim rejimine tâbi unsurlar olarak ele alışı önemli eleştirilerle karşılaşmaktadır.[1] Devlet müdahalesi, sermaye birikimi açısından her zaman "işlevselci" bir bakış açısıyla anlaşılamayacağı gibi farklı siyasi coğrafyalarda, farklı sosyo-siyasal bağlamlarda farklılaşan devlet müdahalelerinin kentsel mekânın üretiminde farklı sonuçlar oluşturabilecek rolleri de bulunmaktadır (Jessop, 2006). Kapitalist kentleşme, her siyasi coğrafyayı, her sosyo-siyasal ilişki biçimini kapsayan, "sermaye birikimi" odaklı genel bir anlatı altında kuramsallaştırılamaz. Başka bir deyişle; kapitalist kentleşme farklı siyasal, toplumsal ve kültürel bağlamlara göre farklılaşan düzenleyici mekanizmalarla, sosyo-siyasal ilişki biçimleri ile yaşama geçmektedir (Gottdiener, 1994; Keskinok, 1997). Marksist bir kentsel siyaset anlayışının geliştirilmesi için yapılması gereken farklı toplumsal ve siyasal bağlamlarda oluşan farklı devlet müdahalelerinin ve düzenleyici mekanizmaların araştırılması, bu müdahalelerin-mekanizmaların kapitalist sosyo-mekânsal ilişkileri nasıl ve ne ölçüde yeniden ürettiğinin tartışılmasıdır (Brenner & Theodore, 2002; Smith, 2002). Yazının

1 Bu çerçevede ön plana çıkan eleştiriler için bkz. Jessop, B. (2006) ve Gottdiener, M. (1994).

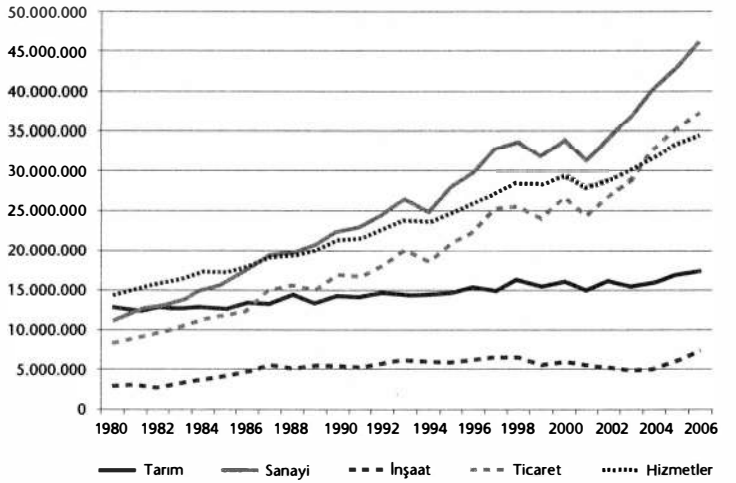
bundan sonraki kısmında da böylesi bir anlayışın geliştirilmesi yolunda küçük bir katkı olarak, Türkiye'de son 10 yıllık süreçte yapılı çevre üretimi ele alınacak ve kapitalist devletin yapılı çevre üretimindeki rolü, yaşama geçirmeye çalıştığı düzenleyici mekanizmalar ve kentsel siyasette hakim kılmaya çalıştığı yeni müdahale biçimleri üzerine kısa bir tartışma gerçekleştirilecektir. Tartışmamızın aynı zamanda AKP iktidarı ile şekillenen son 10 yıllık süreçte kentlere yönelik ne tür politikaların nasıl hakim kılınmaya çalışıldığının ortaya konması ve tartışılması açısından da bir adım oluşturmasını umuyoruz.

Sermaye birikim rejimi olarak yapılı çevre üretimi ve inşaat sektörü

Devletin rolünü sonraki bölümde tartışmak üzere ilk olarak Harvey'in kuramsal çerçevesinden hareketle Türkiye'de yapılı çevre üretiminin sermaye birikim süreçleri ile ilişkisine bakabiliriz. Türkiye'deki kapitalist üretim ilişkilerinin sanayinin dışına taşındığını belirtmek mümkün değil. Sanayi uluslararası rekabete karşı özellikle son 10-15 yıllık süreçte önemli ölçüde güç kaybetsede Türkiye'nin ekonomik yapısından, sermaye birikim ilişkilerinden hızlı bir biçimde tasfiye olacak bir ekonomik sektör olarak karşımızda durmuyor. Sermaye, Harvey'in kavramsal şemasında birinci çevrim olarak tanımlanan endüstriyel üretim ilişkilerinin içerisinde, faaliyetini devam ettirmekte ve Gayri Safi Milli Hasılaya (GSMH) katkı yapan sektörlerin başını çekmekte. Ancak, ticaret ve hizmetler gibi kentleşme ve tüketim odaklı sektörlerdeki gelişmenin daha çarpıcı bir tabloyu karşımıza çıkardığını düşünüyoruz. Endüstriyel üretimdeki kâr oranlarının azalması sürecinde sermayenin ticaret ve hizmetler gibi sektörlere yönelmesi beklenen bir durum. Başka bir deyişle, sermayenin birinci çevrimden (endüstriyel üretim) ikinci çevrime (yapılı çevrenin üretimi) aktarılmasını tetikleyen ticaret ve hizmetler gibi sektörlerde de özellikle 1980 sonrası dönemde yaşanan büyüme oldukça çarpıcı. Ticaret ve hizmetler sektörlerindeki gelişmenin nüfusun büyük ölçüde kent-

lere yığılmasının ve endüstriyel üretimde azalan kâr oranlarının da bir sonucu olduğunu unutmamak gerekiyor.

GRAFİK 1
İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Gayri Safi Milli Hasıla
(Sabit fiyatlarla, 1980-2006)

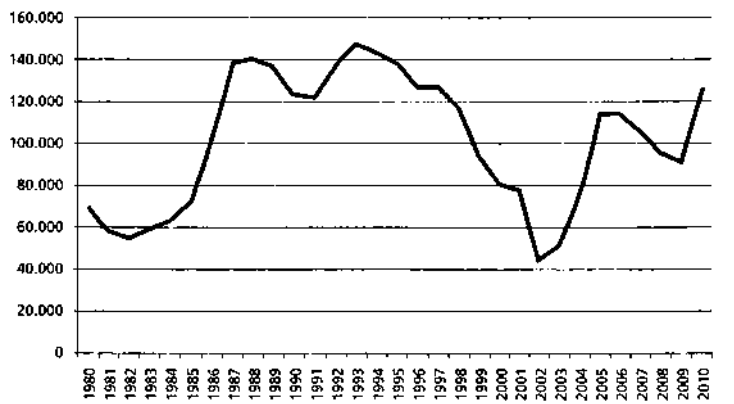
Kaynak: TÜİK, çeşitli yıllara ilişkin iktisadi faaliyet kollarına göre Gayri Safi Milli Hasıla.

Türkiye'de sermaye birikim rejimindeki değişimleri, yani sermayenin ilk çevrimden ikinci çevrime aktarımı sürecinin en iyi gözlemlenebileceği yapısal değişkenleri inşaat sektörü verileri sunuyor. GSMH'ya katkısı ve yapılan yatırımlar (bina sayısı) açısından inşaat sektörünün iki dönemde önemli bir gelişme kaydettiği görülüyor. İlki 1983-1987 yılları arasında, ikincisi ise 2002-2007 döneminde.[2] Darbe ve ekonomik kriz sonrasında güçlü merkez sağ partiler tarafından kontrol edilen hükümetlerle (1983-1987 ANAP ve 2002-2007 AKP) şekillendirilen her iki dönemde de inşaat sektörü "altın çağı"nı yaşamışa benziyor. Bu

2 Grafik 2'den de anlaşılabilecek inşaat sektöründeki bu iki atılım döneminin ekonomi-politik dinamiklerinin kapsamlı ve detaylı bir analizi için bkz. Balaban, O. (2008)

yıllar arasında inşaat sektöründe yapılan yatırımları yansıtan bina sayısındaki artışta oldukça çarpıcı. Neredeyse tüm ekonomik sektörler gibi 1994 ve 2001 krizlerinden etkilenen inşaat sektörünün bu krizlerin etkilerinden sıyrıldığı ve arkasında neoliberal bir ekonomi yönetimi bulduğu ölçüde (1980'lerde ANAP, 2000'lerde ise AKP ile) büyüme eğilimi gösterdiği açık. 2008'de yaşanan küresel finansal krizin inşaat sektörüne etkilerini de bina sayımı verilerinden gözlemek mümkün. Ancak inşaat sektörünün 2009'dan itibaren tekrar toparlanarak önümüzdeki dönemde yatırımları arttıracağı 2009'dan itibaren yeniden büyük bir artış yaşayan bina sayısı verisinden anlaşılabiliyor.

GRAFİK 2
Bina Sayısı
(Verilen yapı ruhsatına göre, 1980-2010)

Kaynak: TÜİK, Çeşitli yıllara ilişkin yapı ruhsatına göre bina sayısı.

Harvey gelişmiş kapitalist ülkelerdeki sermaye birikim süreçlerini analizinde, sermayenin post-Fordist dönemle birlikte aşamalı olarak endüstriyel üretimi terk ederek ticaret, turizm gibi tüketim-odaklı sektörlere ve bilgi ve teknoloji üretimi odaklı sektörlere yatırım yaptığını gözler önüne serdi (Harvey, 1989; 1990). Harvey'in sermayenin ilk çevrimden ikinci ve üçüncü çevrimlere aktarılması olarak yorumladığı bu durumun Türki-

ye'de batılı gelişmiş kapitalist ekonomiler gibi bir seyir izlediğini iddia etmek oldukça güç. Türkiye'de de sermaye birikimi dinamiklerinde kuşkusuz bir değişim var. Ancak bu değişimin, uluslararası rekabet karşısında kaderine terk edilen endüstriyel üretimi tasfiye eden bir noktaya ulaştığını belirtmek oldukça güç. Başka bir deyişle, sermaye birikimi ilk çevrimdeki etkinliğini tamamen yitirmeden eş zamanlı olarak ikinci ve üçüncü çevrimlere aktarılıyor, yani endüstriyel üretim azalarak da olsa varlığını korurken ticaret, turizm, hizmetler gibi tüketim-odaklı sektörlere daha fazla yatırım yapılmaya başlanıyor.

Tüm bunların sonucunda karşımıza Batılı kapitalist ülkelerdeki gibi bir sanayisizleşme süreci deneyimlememiş; ancak ekonomisi de artık büyük ölçüde kentler ve tüketim faaliyetleri üzerinden işleyen bir ülke çıkıyor. Türkiye'de sermaye birikim ilişkilerinin büyük resmi kısaca bu şekilde tasvir edilebilir. Bugün finans sektörüyle iç içe geçmiş gayrimenkul ve inşaat sektörü sermaye birikimine yeni dinamikler sağlayan bir ekonomik yapılanma olarak karşımızda (Şengül, 2011; Keskinok, 2006) . Kentleri dönüştüren, büyüten, planlamayı ve devletin kentsel gelişmedeki rolünü yeniden tarifleyen bir yapılanma...

Peki Türkiye'de sermaye birikim ilişkilerine yeni bir boyut ve dinamizm kazandıran, adeta bir tür sermaye birikim rejimi haline gelen yapılı çevre üretiminin arkasında nasıl bir kapitalist devlet müdahalesi bulunmakta? Yapılı çevre üretimindeki artış ne tür yasalarla, planlama ve kentsel dönüşüm yetkileri ile desteklenmekte, yönlendirilmekte ve bu süreçte hangi kentsel politikalar nasıl hakim kılınmaya çalışılmakta? Bundan sonraki kısım bu soruların yanıtlarına ilişkin bazı incelemelerimizi ve gözlemlerimizi içeriyor.

Yapılı çevre üretiminde devletin rolü ve planlama yetkilerinin yeniden düzenlenmesi

Türkiye'de yapılı çevre üretiminin iki dönemde önemli bir gelişme gösterdiğini belirtmiştik. Bunlardan ilki 1983-1987 yılları arasındaydı. Türkiye'de devletin neoliberal yapısal dönüşüm

için ilk müdahalesi olarak tanımlanabilecek "24 Ocak 1980" kararları sonrasında 1983'te ANAP hükümeti kuruldu ve yapılı çevre üretimini destekleyen, teşvik eden bir dizi müdahale gerçekleştirmeye başladı (Balaban, 2008). 3194 sayılı İmar Mevzuatı, 3030 sayılı Büyükşehir Belediyesi Kanunu, 2985 Sayılı Toplu Konut Kanunu bunlardan sadece birkaçıdır. 1980'li yıllarda çıkartılan bu yasalarla yerel yönetimlere imar planlarını hazırlayarak yapılı çevre üretimini arttırmak yönünde önemli yetkiler verildi.

2002'den itibaren yaşanmakta olan ikinci dönemin ise 2008 küresel finansal kriz ile geçici olarak kesintiye uğradığını ancak halen bu dönemin içerisinde olduğumuzu belirtebiliriz. İkinci dönemin baş aktörleri ise çıkardığı yasalar, kentsel dönüşüm ve planlamaya ilişkin yeniden dağıttığı yetkiler ile AKP hükümeti ve çoğunlukla "gayrimenkul yatırım ortaklıkları" olarak örgütlenen büyük sermayeli inşaat şirketleridir. 2002'den itibaren gözlemlediğimiz inşaat sektöründeki büyüme evresi AKP hükümetinin politikalarıyla, çıkardığı yasalarla önemli bir destek, teşvik görüyor. Hatta 2002 sonrasında yapılı çevre üretimindeki bu artışın devlet müdahalesi öncülüğünde gerçekleştirilmekte olduğunu belirtmek mümkün. 2002'den itibaren yapılan 198 yeni yasal düzenleme ile birlikte (yeni yasa ve mevzuatlar, mevcut yasa ve mevzuatlardaki değişiklikler, kanun hükmünde kararnameler...vb) devlet kentsel yapılı çevre üretimini teşvik eden çok sayıda yasa yapıcı müdahale gerçekleştirmiştir (Balaban, 2008). Kamu arazilerinin turizm, toplu konut, alışveriş merkezleri ve kentsel dönüşüm projeleri için özel sektöre tahsis edilmesi ve satılması, TOKİ'nin yetkilerinin arttırılması yönünde yeniden yapılandırılması ve toplu konut üretiminin teşvik edilmesi, kıyı alanlarında ve turizm merkezlerinde yatırımları kolaylaştıracak önlemlerle yapılı çevre üretiminin desteklenmesi, rant-farkını[3] kapatmayı amaçlayan bü-

3 Smith'in (1996) ortaya koyduğu "rant-farkı" kavramı, değişim değeri düşük kentsel arsadan kaynaklanan düşük rantla bu arsada geliştirilebilecek yeni kullanımlar ve yapılaşmalarla sağlanabilecek en yüksek rant arasındaki farkı vurgular. Bir başka ifadeyle rant farkı "potansiyel toprak rantının düzeyi ile halihazırdaki arazi kullanımında sermayeleşmiş, mevcut toprak rantının arasında-

yük ölçekli kentsel projelerinin desteklenerek Büyükşehir Belediyelerinin ve kamu-özel sektör ortaklıklarının (public-private partnerships) bu projeleri yaşama geçiren kurumsal yapılar olarak düzenlenmesi, planlama yetkilerinin farklı sektörlerde uzmanlaşmış devlet kurumları (Bakanlıklar ve Başbakanlığa bağlı kuruluşlar) arasında dağıtılarak kentsel mekâna bütünlükten yoksun müdahalelerin önünün açılması... vb. Tüm bu gelişmeler, Türkiye'de devletin sermayenin ikinci çevrime aktarılması sürecine yani yapılı çevre üretimine nasıl güçlü bir şekilde müdahil olduğunu göstermektedir. Tablo 1'de bu süreci gözler önüne seren, planlama yetkilerini merkezileştiren bazı yasal düzenlemeler belirtilmektedir.

2003'te yapılan yasal değişikliklerle Kültür ve Turizm Bakanlığı, Turizm Merkezi ilan edilen bölgelerde plan yapma ve yaptırma yetkisine sahip olmuştur. Ayrıca 2003'ten itibaren gerçekleştirilen yasal düzenlemelerle, Toplu Konut İdaresi (TOKİ) planlama açısından oldukça geniş ve ayrıcalıklı yetkilerle donatılmış ve konut üretiminde rant-farkını düşürmeyi amaçlayan faaliyetlerin odağı haline gelmiştir. Bu yasal düzenlemelerle TOKİ inşaat ve gayrimenkul sektörü/finansmanı gibi alanlarda iktisadi bir teşekkül gibi hareket edebilmektedir. 2004'te Endüstri Bölgeleri Kanunu'nda yapılan değişikliklerle, sanayi bölgelerinde yapılı çevreyi geliştirme ve plan yapma yetkisi Sanayi ve Ticaret Bakanlığı'na (şimdiki adı ile Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı'na) verilmiştir. Bunun gibi birçok düzenleme ile 2000'li yıllardan itibaren kentsel planlama yetkileri merkezi yönetim kurumlarına veriliyor. Son 10 yıllık süreçte, AKP hükümetinin kentsel rant üretimi ve dağıtımı gücünü büyük ölçüde kendi kontrolü altına alacak bir düzenlemeye gittiği gözleniyor (Balaban, 2008; Turan, 2009; Şengül, 2011).

Son 10 yıllık süreçte yapılı çevre üretiminin arkasındaki teşvik edici devlet müdahalesi bir yandan kentsel planlama yetkile-

---

ki farktır" (Smith, 1996, 67). Kentsel dönüşüm, mutenalaştırma (gentrification) süreçleri, alışveriş merkezlerinin artışı ve kent çeperlerinde korunaklı rezidansların yayılışı gibi gelişmeler hepsi rant-farkını düşürmek için yaşama geçen kapitalist kentleşme örüntüleridir.

TABLO 1
Planlama Yetkilerini Merkezileştirerek Yeniden Düzenleyen Bazı Yasalar

Yetkilendirilen merkezi yönetim kurumları	*Yasalar*	*Yıllar*	*Getirdiği planlama - Yapılı çevre üretme yetkileri*
Toplu Konut İdaresi (TOKİ)	2985 sayılı Toplu Konut Kanunu ve 11 Adet Kanun*	2000'li yıllar boyunca	Toplu konut kredisi verilmesi, afet bölgelerinde toplu konut yapımı, gecekondu dönüşüm bölgelerinde toplu konut projeleri yapmak, lüks konut projeleri gerçekleştirmek, konut sektöründe faaliyet gösteren şirketleri kurmak veya finans kurumlarına ortak olmak...vb
Kültür ve Turizm Bakanlığı	4957 (Turizmi Teşvik Kanununda Değişiklik Yapılması Hakkında Kanun)	2003	Turizm Merkezlerinde her tür ve ölçekteki imar planlarını yapma/ yaptırma yetkisi
Bilim Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı	4737 (Endüstri Bölgeleri Kanunu)	2002	Endüstri bölgelerinde imar planlarını yapma/yaptırma yetkisi
Çevre ve Şehircilik Bakanlığı	664 Sayılı Kanun Hükmünde Kararname	2011	Mekânsal Strateji Planlarını ve Çevre Düzeni Planlarını yapma/ yaptırma ve onama yetkisi, Bütünleşik Kıyı Alanları Yönetimi Planlarını yapma/yaptırma ve onama yetkisi

(*) TOKİ'nin planlama yetkileri ve konut üretimini düzenleyici rollerinin 11 adet kanunla kuruma sağlanmıştır. TOKİ'yi yetkilendiren kanunlar: Kanun No. 4767; 4864; 4964; 4966; 5104; 5162; 5229; 5234, 5327; 5273; 5609.

rinin önemli bir bölümünü merkezi yönetim kurumlarına aktarırken diğer yandan kentsel dönüşümle ilgili olarak Büyükşehir Belediyelerine ayrıcalıklı yetkiler sağlıyor. Bu noktada 5393 sayılı Belediye Kanunun 73. maddesinde yapılan değişikliğin altını çizmemiz gerekiyor. Belediye Kanunu'nda yapılan bu değişiklik Büyükşehir Belediyelerine Belediye sınırları içerisinde istedikleri herhangi bir alanı "kentsel dönüşüm alanı" ilan etme yetkisi veriyor. "Kentsel dönüşüm alanı" ilan edilen alanlar kentin bütününü ilgilendiren üst ölçekli mekânsal planlardan ve bu alanlar

için önceden yapılmış imar planlarından muaf tutuluyor. Başka bir deyişle, kentsel dönüşüm alanlarına ilişkin ayrıcalıklı yapılaşma hakları sağlanmasının önü açılmış oluyor (Bayram, 2010).

2000'li yıllardan itibaren gelişmekte olan süreç bizlere yapılı çevre üretiminin arkasındaki devlet müdahalesinin kilit ve tetikleyici rolünü gözlemleme imkânı sağladı. İnşaat sektöründeki büyümenin arkasında devletin önemli bir rolü bulunmakta. Bu rolü planlama yetkilerini yeniden düzenleyen yasalarla, ihtiyacın çok üzerinde büyüklükteki alanları imara açan belediyelerle, devlet destekli olarak pazarlanan konut kredileriyle, AVM ve lüks konut üretimine sürekli destek olan bir TOKİ ile, kentsel dönüşüm projelerine yatırımcıların ve devletin yoğun ilgisi ve çabaları ile, lüks oteller ve tüketim kompleksleri yapılması için özel sektöre tahsis edilen ve satılan kamu arazileri ile gözlemliyoruz. AKP hükümeti iktidara geldiği 2002'den itibaren inşaat sektöründeki büyümenin arkasındaki düzenleyici lokomotif güçtür.

Büyük ölçekli kentsel projelerle yaygınlaşan mekân üretim pratikleri

Türkiye'de kapitalist kentleşmenin son 10 yıllık sürecinde devlet bir yandan yapılı çevre üretimini tetikleyen, destekleyen bir rolde konumlanırken diğer yandan kentsel mekâna yeni müdahale biçimlerini hakim kılmaya çalışıyor. Büyük ölçekli kentsel projelerin bu türden bir müdahale biçimini yansıttığını düşünüyoruz. Lefebvre'nin (1991) kavramsallaştırma çerçevesini kullanacak olursak; "soyut mekânın üretim pratikleri" olarak yaygınlaşan büyük ölçekli kentsel projeler rant açısından "atıl" konumdaki alanlarda alışveriş merkezlerini, iş merkezlerini, lüks otelleri ve rezidansları, tüketim komplekslerini inşa etmek için yaşama geçirilmeye çalışılıyor.[4]

4 Büyük ölçekli kentsel projelerin Avrupa'da neoliberal mekân üretim pratikleri olarak nasıl yaygınlaşmakta olduğu, ne tür siyasa-yapıcı mekanizmalarla yaşama geçirildikleri ve nasıl toplumsal etkiler yarattıkları ile ilgili kapsamlı bir inceleme için bkz. Swyngedouw, vd. (2002).

Büyük ölçekli kentsel projelerle bireyselleşmiş bir yaşam, tüketim özgürlüğüne sahip olmak ve tüketim aracılığı ile özgürleşmek, toplumdan kendini yalıtarak korunaklı siteler içerisinde "güvenli" bir yaşam sürmek yönünde bir yaşam biçimi toplumda egemen kılınmaya çalışılıyor. Neoliberal ideolojinin ürünü olan bu projeler; toplumun geniş kesimlerinin erişimine kapalı mekânlar içerisinde kurgulanıyor, sosyo-mekânsal ayrışmayı ve kutuplaşmayı körüklüyor, dar gelirli kesimlerin yaşam maliyetlerini arttırıyor ve bu kesimlerin yaşadıkları yerlerden edilmesine neden oluyor (Swyngedouw, vd., 2002). "Kentlere yatırım çekmek ve istihdam sağlamak", "terk edilmiş, yıpranmış çöküntü alanlarını dönüştürmek", "ekonomik açıdan atıl kalmış alanları yeni çekim merkezleri haline getirmek", "hayallerdeki gibi bir yaşam" sağlayarak "yaşam kalitesini yükseltmek" gibi hegemonik söylemler temelinde kurgulanan bu projeler aracılığıyla kentlerin planlanmasına ilişkin öncelikler ve hedefler yeniden tanımlanmaya çalışılıyor. Büyük ölçekli kentsel projeler temelinde kurgulanan neoliberal kentsel siyasalarla planlama "yatırımı kolaylaştıran", "kentsel taşınmazların değerlerini arttıran", "ekonomik getiri açısından atıl kalmış alanlara yeniden yatırım çeken" "kentin markalaşmasını ve pazarlanmasını sağlayan" "teknik bir araç" olarak tanımlanmaya, konumlandırılmaya çalışılıyor. Planlamayı, kentsel sosyo-mekânsal bütünsellikten, sosyal adalet arayışından ve kamusal değer yaratma fikrinden uzaklaştıran bu tanımlama-konumlandırma girişimini aslında kapitalist kentleşme sürecinde devletin rolü, kentsel planlamanın içeriği ve önceliklerinin yeniden tanımlanması üzerinde kapitalist güçlerinin hegemonya inşa etme mücadelesi olarak görüyoruz.

Büyük ölçekli kentsel projelerin geliştirilmesinde, turizm bölgeleri ve kıyılarda Kültür ve Turizm Bakanlığı'nın; konut alanları ve bu alanlarla bütünleşik alışveriş merkezlerinin gerçekleştirilmesinde TOKİ'nin; kentsel dönüşüm, mutenalaştırma ve kamuya kapalı korunaklı (gated) yerleşimlerin oluşturulmasında Büyükşehir Belediyeleri ve TOKİ'nin yetkili kılındığı görülüyor. Büyükşehir Belediyeleri, TOKİ ve sermaye ara-

sındaki işbirlikleri çerçevesinde yaşama geçen bu projelerle, kamu mülkiyetindeki arsalar gayrimenkul yatırım ortaklıkları şeklinde örgütlenmiş büyük sermayeye aktarılıyor. İstanbul'da Haydarpaşa-Port projesi ve Zorlu Holding'in otel, iş merkezi ve lüks rezidansları içeren tüketim kompleksi; Ankara'da Parkoran Rezidansları ve Kuzey Ankara Kentsel Dönüşüm Projesi; İzmir'de ise liman arkası, Salhane ve Bayraklı'nın kıyı kesimlerini içeren Yeni Kent Merkezi Projesi ve İnciraltı'nda yaşama geçirilmeye çalışılan turizm merkezi planları Türkiye'deki büyük ölçekli kentsel projelerden sadece birkaçı.

Büyük ölçekli kentsel projeler kentsel mekâna bütünsellikten yoksun, parçacı ve ayrıcalıklı yapılaşma hakkı dağıtan müdahale kanalları yaratıyor. Çoğunluğu kentsel dönüşüm alanlarında[5] ya da ayrıcalıklı yapılaşma hakkı tanınan diğer alanlarda[6] yaşama geçen büyük ölçekli kentsel projelerin birçoğundaki temel amaç yapılı çevrenin maksimum ekonomik getiriyi sağlayacak şekilde yeniden üretilmesidir. İzmir'de Folkart Kuleleri, İstanbul'da Zorlu Holding'in tüketim kompleksi ve Ankara'da Parkoran Rezidansları gibi birçok büyük ölçekli kentsel projenin kamu elindeki arsaların özelleştirilmesi ile yaşama geçmekte olduğu bilinmekte. Kamu arsaları üzerinde devletin doğrudan desteği ile kamuya kapalı korunaklı varsıllık adaları üretiliyor. Büyük ölçekli kentsel projeleri yaşama geçiren başka türde mekanizmalar da var. EXPO, Olimpiyat Oyunları gibi büyük ölçekli etkinlikler kentlere yatırım çekmek ve büyük ölçekli kentsel projeleri yaşama geçirmek için devlet ve serma-

5 Kentsel dönüşüm alanlarının belirlenerek bu alanlarda önerilecek yapılaşmanın imar planlarından muaf tutulacağı, bu alanlara özel projeler geliştirilebileceği iki yasal çerçeve dayanmaktadır. Bu yasalar; 5393 sayılı Belediye Yasası ve Yasanın 73. maddesi, ve Tarlabaşı Kentsel Dönüşüm Projesinin yaşama geçirilmesini kolaylaştırmak için yapıldığı bilinen 5366 sayılı Yıpranan Tarihi ve Kültürel Taşınmaz Varlıkların Yenilenerek Korunması ve Yaşatılarak Kullanılması Hakkında Kanun'dur.

6 Kuzey Ankara ayrıcalıklı yapılaşma hakkı tanınan bölgelerden biridir. Bu bölgede Ankara Büyükşehir Belediyesi'nin hedeflediği büyük ölçekli kentsel projeyi yaşama geçirmek için özel bir yasa hazırlanmıştır (bkz. 5104 sayılı Kuzey Ankara Girişi Kentsel Dönüşüm Projesi Kanunu). Böylece yere özel yasalar hazırlamanın yolu açılmış bulunmaktadır.

ye tarafından stratejik bir araç olarak görülüyor (Andranovich vd., 2001). Yatırım çekerek yapılı çevreyi daha yüksek ekonomik getiri sağlayacak şekilde yeniden üretmek ve turizm gelirlerini arttırmak için AKP hükümetinin ve Büyükşehir Belediyelerinin Olimpiyat Oyunları ve EXPO gibi etkinlikleri Türkiye'de düzenleme yönündeki yoğun çabalarına tanık oluyoruz. Amaçlanan, büyük ölçekli etkinlikler temelinde arz-yönlü ve neoliberal bir kentsel siyasa mekanizması benimsemek ve etkinliklerin Türkiye'deki metropol kentlerde düzenlenmesini sağlayarak artması planlanan yatırımlar ile yapılı çevreyi daha yüksek ekonomik getiri sağlayacak şekilde yeniden üretmek.

Neoliberal mekân üretim pratikleri olarak yaygınlaşan büyük ölçekli kentsel projelere ilişkin bir diğer gözlemimiz ise bu projelerin siyasal gücün arttırılması açısından stratejik önemde bir araca dönüşmekte olduğudur. Bu noktada 2011 genel seçimleri sürecinde AKP'nin seçim propagandasında önemli rol oynayan "çılgın projeler"i hatırlamakta fayda var. Seçim sürecinde "çılgın projeler" olarak kamuoyuna lanse edilen büyük ölçekli kentsel projeler ekonomik, çevresel ve toplumsal maliyetleri belirsiz (bilinçli bir şekilde AKP tarafından üstü örtülen, tartışma dışı bırakılan), belirli kesimlere sağlayacağı çıkarlar ise adeta bir balon gibi şişirilerek göz alıcı-göz boyayıcı bir şekilde kamuoyuna lanse edilen "Makyavelist projeler".[7] Bu projelerle kamuoyu desteği sağlamaya, siyasi gücünü arttırmaya yönelik her tür yanıltıcı-aldatıcı söylem ve vaat "mübah" olarak görülüyor. Örneğin, AKP'nin Kanal İstanbul'a yönelik söylemlerinde bu projenin İstanbul'a büyük yatırımlar çekeceği, işsiz milyonlarca insana istihdam imkânları sağlayacağından bahsedilirken (sağlanacak istihdamın niteliği, ücret boyutu ve sürekliliği hiç konuşulmuyor) bu projenin oluşturacağı çevresel-ekolojik sorunlar, ekonomik ve toplumsal maliyetler sümenaltı

7 Büyük ölçekli kentsel projelerin Makyavelist karakterini ilk olarak Bent Flyvbjerg ortaya koydu. Flyvbjerg'e göre gündeme getirildikleri kapitalist ülkelerde kabul gören büyük ölçekli kentsel projelerin büyük çoğunluğu, maliyeti ve olumsuz çevresel etkileri olduğundan düşük, sağlayacağı gelirler ve ekonomik kalkınma etkileri ise olduğundan yüksek olarak ortaya konan ve böylece yanıltıcı-aldatıcı bir şekilde kamuoyuna lanse edilen projelerdir (Flyvbjerg, 2005).

ediliyor. Aynı durum tüm "çılgın projeler" için geçerli. Kamuoyunda "ekonomik büyüme", "kalkınma", "yatırım çekme" ve "istihdam sağlama" imajı oluşturacak her türden göz alıcı-göz boyayıcı sunuş, söylem ve vaat ortaya konarken bu projelerin ekonomik ve toplumsal maliyetlerini toplumun hangi sınıfsal kesimlerinin ödeyeceği, bu projelerle yaratılacak rantın hangi toplumsal kesimlere aktarılacağı konuları tartışma dışı bırakılıyor, bilinçli bir şekilde üstü örtülüyor. Neoliberal ideolojinin büyük ölçekli kentsel projeler aracılığıyla mekân üretme pratiği, Türkiye'de siyasi güç elde etmek için her yolu mübah gören Makyavelist bir siyaset felsefesiyle inşa ediliyor.

Sonlandırırken: Kapitalist kentleşmeye karşı mücadeleyi örgütlemek

Son 10 yıllık süreçte Türkiye'de yapılı çevre üretimindeki artış ve inşaat sektöründeki büyüme sermaye birikim rejiminin bir parçası halini almış görünüyor. Ancak inşaat sektöründeki bu gelişmelerin ekonomi-politik dinamiklerini sadece değişen sermaye birikim ilişkilerini inceleyerek çözümlemek olanaksız. İnşaat sektörü kriz sonrası dönemlerde neoliberal bir ekonomik programı benimseyen ve güçlü merkez sağ partiler tarafından kontrol edilen hükümetler öncülüğünde gelişme gösteriyor. 1980'li yıllarda ANAP'la yaşanan, 2000'li yıllardan itibaren ise AKP ile yaşanmakta olan böylesi süreçlerdir. Son 10 yıldır Türkiye'de inşaat sektörünün içerisinde olduğu ikinci bir "altın çağ" gözlemliyoruz. 2002 yılından beri artış gösteren yapılı çevre üretiminin arkasında AKP hükümetinin çıkardığı yasaların ve uyguladığı neoliberal kentsel politikaların kilit ve tetikleyici bir rolü var. Bu yasalarla planlama yetkileri yeniden düzenleniyor, kentsel dönüşüm ve büyük ölçekli kentsel projeler kentsel mekâna ayrıcalıklı müdahale mekanizmaları olarak konumlandırılıyor. AKP iktidarı ile şekillenen bu süreçte, kentlerin gelişimi açısından devletin ve kentsel planlamanın rolü ve öncelikleri yeniden tanımlanıyor. Kapitalist güçler açısından bir tür hegemonya inşa etme çabası olarak da değerlendirile-

bilecek bu süreçte planlama; "yatırımı kolaylaştıran", "kentin markalaşmasını ve pazarlanmasını sağlayan", "rant açısından atıl kalmış alanlara yatırım çeken", kısacası Lefebvre'nin tabiri ile "kapitalizmin soyut mekânı"nı üreten "teknik bir uygulama aracı" rolünde yeniden tanımlanmaya çalışılıyor.

Ancak tam da bu hegemonya inşa etme çabası ekseninde bir toplumsal-siyasal mücadeleye tanık oluyoruz. Bir yandan AKP kontrolündeki kapitalist devlet gücü ve büyük sermayeli inşaat şirketleri planlamayı yukarıda belirttiğimiz çerçevede "kapitalizmin soyut mekânı"nı üreten bir rolde tanımlamaya, konumlandırmaya çalışırken diğer yandan buna karşı TMMOB'a bağlı bazı meslek odaları, bazı sol-sosyalist siyasi partiler ve çeşitli sivil toplum örgütleri kentsel planlamanın sosyal adalet arayışına, eşitlikçi kaynak dağıtım ilkesine, kamusal değer yaratma ve kamu yararına mekân üretme değerlerine vurgu yapıyor. Başka bir deyişle kapitalist kentleşme sürecinde kentsel planlamanın içeriği ve önceliklerinin tanımlanması üzerinden bir hegemonya mücadelesi yaşanıyor.

Son 10 yıllık süreç kapitalist kentleşmeye karşı mücadele eden çeşitli toplumsal-siyasal mücadele odaklarının da gelişmesine zemin hazırladı. TMMOB'a bağlı birçok meslek odası, bazı sol-sosyalist siyasi partiler, "Toplum İçin Şehircilik", "Toplumun Şehircilik Hareketi" (İMECE), "Anadoluyu Vermeyeceğiz" ve "Karadeniz İsyandadır" gibi çeşitli sivil toplum yapılanmaları bu tür mücadele odaklarından sadece birkaçı. Bu tür mücadele odakları, büyük ölçekli kentsel projelere ayrıca HES'ler (Hidroelektrik Santraller) ve Nükleer Santraller gibi büyük ölçekli yatırımlara karşı ekolojik değerleri, toplumun geniş kesimlerinin yaşamsal önceliklerini savunan ve kapitalist kentleşmenin hegemonyasına karşı mücadele eden toplumsal-siyasal örgütlenmeler olarak karşımıza çıkıyor. Bu odakların ortaya koydukları mücadelenin büyümesi, emekçi-ezilen sınıfsal kesimlerin desteği ile kitleselleşmesi ve geniş kitlelerin desteğiyle inşa edilmeleriyle ilgili olarak hiç kuşku yok ki bazı sorunlar var. Ancak kapitalist kentleşmenin hegemonyasına kar-

şı Gramsci'nin "mevzi savaşı"[8] olarak tanımladığı mücadelenin, bu türden mücadele odaklarının güçlü bir siyasal-ideolojik örgütlülüğüne, koordineli faaliyetlerine ve toplumun geniş kesimlerinin desteğiyle kitleselleşmelerine dayalı olarak verilebileceğini düşünüyoruz. 2010'lu yıllarla birlikte, kentsel mekânı sadece değişim değeri ve rant üzerinden ele alan ve ekolojik değerleri sermayenin çıkarlarına feda eden kapitalist hegemonyaya karşı mekânın kullanım değerini ön plana çıkaran ve ütopyacı bir eko-sosyalizmi merkezine alan toplumcu bir kentsel gelişme tahayyülünün nasıl kurulabileceği üzerine düşüncelerimizi ve eylemlerimizi yoğunlaştırmamız gereken bir döneme giriyoruz.

KAYNAKÇA

Andranovich, G., Burbank, M., Charles, H. (2001) Olympic Cities, Lessons Learnt from Mega-Event Politics, *Journal of Urban Affairs*, 23 (2), s. 113-131.

Balaban, O. (2008) *Capital accumulation, the state and the production of built environment: the case of Turkey*, ODTÜ Şehir ve Bölge Planlama Bölümü, yayımlanmamış doktora tezi, Ankara.

Bayraktar, U. (2009) Yerel Yönetimler "For Rent", *Express*, 2009/04, s. 6-7.

Bayram, M. (2010) *Eviniz Elinizden Alınabilir*, http://www.odatv.com/n.php?n=eviniz-elinizden-alinabilir-1607101200, online erişim, Ağustos 2011.

Brenner, N. (1998) Between fixity and motion: accumulation, territorial organization, and the historical geography of spatial scales, Environment and Planning D: *Society and Space*, 16 (4), s. 459-481.

Brenner, N. & Theodore, N. (2002) Cities and the Geographies of Actually Existing Neoliberalism, *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe* içinde, s. 2-33, Blackwell.

Flyvbjerg, B. (2005) *Machiavellian Megaprojects,* Antipode, vol. 37, no. 1, s. 18-22.

Forcags, D. (2010) *Gramsci Kitabı: Seçme Yazılar 1916-1935*, Dipnot Yayınları, Ankara.

Gottdiener, M. (1994) *The Social Production of Urban Space*, The University of Texas Press, Austin.

Harvey, D. (1985) *The Urbanization Of Capital*, The John Hopkins University Press, Baltimore.

8 Gramsci "mevzi savaşı"nı kapitalist sistemde burjuva hegemonyasına karşı adım adım örülmesi gereken bir karşı-hegemonya inşası mücadelesi olarak tanımlamıştır. Sivil toplum alanında yürütülen mevzi savaşı kapitalizme karşı tüm üst-yapısal unsurların (politik, ideolojik, kültürel ... vd.) örgütlenmesiyle yapılacak bir mücadele anlamına gelir (Bkz. Forcags, 2010.

Harvey, D. (1989) *The Urban Experience*, The John Hopkins University Press, Baltimore ve London.

Harvey, D. (1990) *The Condition of Postmodernity*, Blackwell Publishers.

Jessop, B., (2006) Spatial fixes, temporal fixes and spatio-temporal fixes, David Harvey: *A Critical Reader* içinde, s. 142-166, Blackwell.

Keskinok, Ç. (1997) *State and the (Re)production of Urban Space*, METU Faculty of Arch. Press, Ankara.

Keskinok, Ç. (2006) *Kentleşme Siyasaları*, Kaynak Yayıncılık.

Lefebvre, H. (1991) *The Production of Space*, Wiley-Blackwell.

Smith, N. (1996) *The New Urban Frontier: Gentrification and the Revanchist City*, Routledge, Londra & New York.

Smith, N. (2002) New Globalism, New Urbanism: Gentrification as Global Urban Strategy, *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe* içinde, s. 80-103, Blackwell

Swyngedouw, E., Moulaert, F. & Rodriguez, A. (2002) Neoliberal Urbanization in Europe: Large-Scale Urban Development Projects and the New Urban Policy, *Spaces of Neoliberalism: Urban Restructuring in North America and Western Europe* içinde, s. 195-229, Blackwell, Oxford.

Şengül, T. (2001) *Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekânı*, Praksis, Bahar 2001, s. 9-31.

Şengül, T. (2009) *KentselÇelişki ve Siyaset: Kapitalist Kentleşme Süreçlerinin Eleştirisi*, İmge Kitabevi, Ankara.

Şengül, T. (2011) *Muhafazakâr Popülizm: İki Rekat Bir Zekat Gerisi Rant*, İmge Kitabevi, Ankara.

Turan, M. (2009) *Türkiye'de Kentsel Rant: Devlet Mülkiyetinden Özel Mülkiyete*, Tan Kitabevi Yayınları, Ankara.

Internet Kaynakları

http://www.skyscrapercity.com

http://www.zorlucenter.com.tr

http://www.folkarttowers.com/

http://tobas.com.tr

http://www.expoizmir.org.tr/

Paranın Dini İmanı Olur mu versus "Dava"nın Ölümü

İHSAN ELİAÇIK

İtalyan siyaset felsefecisi Niccola Machiavelli (öl. 1527), iktidarını korumak ve arttırmak için bir hükümdarın acımasız bir güç kullanımı ile birlikte hile, entrika, yalan ve kurnazlıktan da yararlanması gerektiği öğüdünü vermekle ünlüdür.

Tarih boyunca birçok siyaset felsefesi düşünürü "Devletin amacı" üzerinde yoğunlaşmıştı. Devlet, daha üst bir amaç için kullanılacak bir "araç" olarak düşünülmekteydi. Bu üst amaçlar da adalet, mutluluk, özgürlük ve din gibi yüce değerlerde toplanmaktaydı. Devlet bunlar için var olmalıydı. İbni Haldun'da bile devletin yüce amaçlar için var olduğu kabul edilmekte, fakat devletin ne ile (asabiyet) ayakta duracağı konusu öne çıkarılmaktaydı.

Machiavelli örneğinde ise devletin bizatihi kendisinin bir amaç haline geldiğini görüyoruz. Machiavelli'de adalet, mutluluk, din, özgürlük, insan hakları vs. devletin amacı değil aracıdırlar. Eğer bunlar devletin varlık ve bekasını sağlıyorsa değerlidir. Machiavielli'ye göre bu değerler kendi başına bir anlam ifade ediyor olabilir, fakat çoğunlukla görülmüştür ki devlete yarayacak şeyler değildir. Fakat bunlardan devletin varlık ve bekası için yararlanılmalıdır.

Machiavelli'ye göre "devletin amacı devlettir." Ona göre dev-

letin kendine özgü bir mantığı vardır ve o mantık "güç" üzerinden işler. Dinin mantığı ise "ahlak ve erdem" üzerine kurulmuştur. Bu açıdan ahlaksızlık dinin mantığına göre günah olabilir. Devletin mantığında ise güçsüzlük günah sayılır. Bu nedenle iktidarı elinde tutan hükümdar bütün enerjisini kendisine "güç" getirecek şeyler üzerinde yoğunlaştırmalıdır.

Bu açıdan Machiavelli'nin Roma Katolik Kilisesi'ne yönelik eleştirisi öncekilerden farklı olarak dinî, ahlaki, metafizik vs. açıdan değildir. Ona göre Roma Katolik Kilisesi, İtalya'yı yönetmede yeterince başarılı olamamıştır. İtalyan devletini güçsüzleştirmiş, parçalanmasına neden olmuştur.

Machiavelli'ye göre, bir hükümdar tilki ve aslanı taklit etmelidir. Ona göre hükümdar tilki gibi tuzaklara karşı tedbirli, aslan gibi de kurtlara karşı cesaretli olmalıdır. Çünkü iktidar mücadelesinde iki yöntem vardır; hukuk ve kuvvet... İlki insanların, ikincisi hayvanların yöntemidir. Çoğunlukla ilk yöntemin başarısız kalması sebebiyle hükümdar ikinci yönteme başvurmak zorundadır. Aksi halde tasfiye olur.

Machiavelli'nin en çok tartışılan görüşlerinden birisi de hükümdarın gerektiğinde verdiği sözden dönmesi gerektiği görüşüdür. Ona göre hükümdar kendisini bağlayacak bir inanç ve değer sahibi olmamalıdır. Hükümdarın, iktidar olmada ve iktidarı elde tutmada işe yaramadığını gördüğü halde ahlaki değerlere bağlılıkta ısrar etmesi siyasetin tabiatına aykırıdır. Hükümdar, verdiği sözde durmanın çıkarını zedelediğini gördüğünde, sözünde durmak zorunda değildir. Çünkü ona göre devlet mantığında aslolan değerler değil güçtür. (Machiavelli, *Hükümdar*, çev. Rekin Teksoy Oğlak, İst. 1999).

Demek ki "Paranın dini imanı olmaz" sözü, "Güç, kendi başına bir değerdir, onu sınırlayacak bir şey yoktur" demekle aynı şey olup dört dörtlük bir Makyavelizm oluyor.

Eğer bununla "Ticaret yaparken kimin hangi dinden ve imandan olduğuna bakılmaz" denmek isteniyorsa, bu, paranın dini imanı olmayacağı anlamına gelmez. En azından bu böyle söylenmez. Burada başka bir psikoloji var...

Kontrolsüz güç, güç değildir. Sınırlandırılmamış bir iktidar

despotluk ve tiranlık anlamına gelir. İnsanlık tarihinde, kontrol altına alınması ve sınırları titizlikle çizilmesi gereken bir şey varsa, o da, güç ve iktidar olmak icabeder.

Bu kontrol ve sınır çizme, ister dinden gelsin ister din dışından gelsin fark etmez. İlla ki paranın, gücün ve iktidarın sınırları olmalıdır. Mesela para ile satın alınamayan şeyler olmalıdır. Gücün ve iktidarın sözünün geçmediği alanlar olmalıdır. Devletin üstünde yüce değerler olmalıdır.

"Paranın dini imanı olmaz" demek, "Gücün, iktidarın, devletin dini imanı olmaz" demektir. Burada "devletin dini imanı" dediğimiz şey bildiğimiz anlamda din iman değildir. Devleti sınırlayan değerler demektir. Mesela "demokratik, laik, sosyal hukuk devleti" dediğinizde, devlete din iman vazetmiş olursunuz. Yani devletin gücünü bunlarla sınırlandırmış, ona üstün ve yüce değerler vazetmiş olursunuz. Bu değerlerin neler olması gerektiği ise ayrı bir tartışma konusudur. Biz burada parayı/iktidarı/devleti sınırlandıran şeyler (dini imanı) olur mu olmaz mı onu konuşuyoruz.

Demek ki parayı/gücü/iktidarı/devleti sınırlandıran şeyler olur. Aksi halde bunlar yırtıcı birer canavara dönüşerek çevreye zarar verirler.

Machiavelli'nin bu noktada iyi bir hizmet yaptığı söylenebilir. O da, dini imanı olmayan para yani kontrolsüz ve sınırlamasız güç ve iktidar arzusunun insanı ne hallere düşürebileceğini göstermesidir...

Bugün Türkiye'de gördüğümüz bunlardan başkası değildir. Bir zamanlar "Şefaat Ya Resulullah!" diye yola koyulanlar "İnşaat Ya Resulullah!", oradan da "İktidar Ya Resulullah!"a gelmiş bulunuyorlar. Bu "Paranın dini imanı olmaz" zihniyetinin bir zamanların 'dava adamlarını' getirdiği son noktadır. Biz buna "dava"nın ölümü diyeceğiz.

Davanın ölümü

Rahmetli Aliya İzzet Begoviç'e göre din de devrim de acılar ve ıstıraplar içinde doğar. İkisi de refah ve konfor içinde yok olup

gider. Gerçekten devam eden sırf onların gerçekleşmesi çabasıdır. Onların gerçekleşmesi ise, aynı zamanda ölümleri demektir. Din de devrim de gerçekleşirken, kendini boğacak kurumlarını, statükolarını doğururlar. Devrim yalan söylemeye ve kendi kendine ihanet etmeye başladıktan sonra statükolaşmış sahte dinle ortak bir dil kullanmaya başlar... (*Doğu ve Batı Arasında İslâm*; s. 92)

Bunlar öylesine gerçeğin ta kendisini ifade eden sözlerdir ki, dünyanın hangi büyük dinine ve devrimine baksanız aynı serencamı yaşadığını görürsünüz.

Demek ki "dava"; 1- Refah ve konfor içine gömülerek, 2- Kendini boğacak statükolarını üreterek, 3- Yalan söylemeye başlayarak, 4- Kendi kendine ihanet ederek 5- Sahte bir din ile ortak dil kullanmaya başlayarak ölüyor. Bunlar gerçekleştiği an "dava" dediğiniz şey de musalla taşına yatmış oluyor.

İlk olarak "davanın" mahiyeti değişiyor. İnsanlar "dava" deyince aynı şeyi anlamaz oluyorlar. İyi bir yere gelmek, köşe kapmak, ihale götürmek, inşaat dikmek, kat, yat, araba markası, jeep, daha rahat yaşam, hayatın nimetlerinden alabildiğine yararlanma esas mesele haline geliyor. Öyle ya 'Cenab-ı Hak nimetlerini Salih kulları üzerinde görmek istemekte' değil miydi? Artık dava, sohbet toplantılarındaki veya tefsir derslerindeki "dava" değildir. Pastalı çaylı ikram yarışına girilen ziyaretlerin "Şekerim, haberin var mı, kocam şef oldu" övgüsüne mahzar olmak için çalışılan "dava"dır...

Aslında bunun adı artık dava da değildir.

İkinci olarak, "yeni sınıf" kendi statükosunu üretiyor. Etrafına duvarlar örerek dışarıda neler olup bittiğini anlayamaz ve göremez oluyor. Artık dava siyonizm, faşizm, komünizm filan değil; kariyerizm ve konformizmdir. Yani yine "izm"ler vardır. Bunu eleştiren herkes düşman sayılır. Artık bu yeni izmlerin yılmaz savunucuları, gazetecileri, yazarları, ideologları vardır. Statüko kendi yarattığı asude gölgelikler altında rahattır. Kafa konforunu bozacak en küçük bir ses "çıkıntılık" olarak görülür. Yeni sınıf öyle zavallıdır ki öldüğünün farkında bile değildir.

Üçüncü olarak konumunu muhafaza etmek için yalan söylemeye başlıyor. "Gerçek" rahatı kaçıran bir şey olduğu için bilinmemelidir. Bilinse bile gerçeğin öyle olmadığı söylenmeli ve "karizma" çizilmemelidir. "Cenab-ı Hakkın Salih kulları üzerinde görmek istediği nimetlere" nail olanlar bunu kaybetmemek için, nail olamayanlar da sıranın kendilerine bir an önce gelmesi için her tür yalanı mübah görmeye başlıyorlar. Nail olanlar olmayanları görmezden gelirken, nail olamayanlar da onların bunu hak etmediğini, asıl Cenab-ı Hakkın o nimetleri kendi üzerlerinde görmek istediğini ispat için her tür yalanı gözlerini kırpmadan söylemeye hazırdır. Her ikisinde de dava Cenab-ı Hakkın üzerinde nimetlerini görmek istediği salih kulların kendileri olduğu davasıdır. Nedense Cenab-ı Hakk nimetlerini hep onlar üzerinde görmek istemektedir.

Dördüncü olarak kendi kendine ihanet etmeye başlıyor. Kardeşlik düşmanlığa, özgürlük özgürlükleri bastırmaya, adalet nimetten pay almaya dönüşüyor. Otuz yıl önce ne söylenmişse tam tersi söylenmeye başlanıyor. Nimetin üzerinden gitmemesi için buna mahkum ve mecbur olunuyor.

Beşinci olarak bütün bunlar ideolojikleşiyor. Bunun için ya sahte bir din üretiliyor veya onun yerine geçecek bir ideoloji. Keskin bir kılıç gibi ya bu tarafta ya öbür tarafta görülüyorsunuz ve birine göz kırptığınızda diğeri, diğerine göz kırptığınızda da öteki tarafından biçiliyorsunuz...

Böylece davanın ölümü gerçekleşmiş oluyor. Zavallı "dava" cenaze namazına gelenlerin timsah gözyaşları arasında defnediliyor. Aslında ölen dava değil; kendi ruhlarıdır.

Begoviç'in dediği gibi ölmeyen gerçekten onları gerçekleştirme çabasının bizzat kendisidir. Bu ise dışarıda değil; içeride; ruhun ve vicdanın derinliklerinde yaşayan bir şeydir. Cenab-ı Hakkın görmek istediği nimet asıl orada olandır. Hem Kur'an'a göre nimet mal, mülk, servet değil; ruhtur, vicdandır, imandır. Asıl bunları kaybeden ölmüştür.

Demek ki "dava", sadece rahatça namaz kılmak, oruç tutmak, her yerde başörtüsünü serbest bırakmak, dindarların rahatlığa ve bolluğa kavuşması demek değil...

Esasında dava dediğiniz bunlardan sonra başlayandır. Çünkü bunlar size yarayan şeylerdir. "Öteki" için ortada bir fedakârlık yoksa orada erdemden bahsedilemez.

Sahici anlamda dava, yeryüzünde son kız çocuğu toprağa gömülmekten kurtarılana, son aç doyuruluncaya, son mazlum zulümden kurtarılıncaya, işgal altındaki son ülke özgürlüğüne kavuşuncaya, Dicle ve Fırat kenarında kaybolan son koyunun hesabı soruluncaya, son Ebu Lehep düzeni yıkılıncaya ve son Firavun'un cesedi mumyalanıncaya kadar sürecek bir mücadeledir...

Bunların geçmişte bir kez yaşanıp bittiğini mi sanıyorsunuz?

Eğer öyleyse siz hiç Kur'an okumamış, 'dava' diye çelik çomak oynamışsınız demektir...

Gecekondu ve Kuleler

ÖZGÜR TABUROĞLU

Le Corbusier, *Bir Mimarlığa Doğru* adlı yapıtında, siloların, trenlerin, uçakların inşa biçimlerinden, zamanımızın mimarlarının öğreneceği çok şey olduğunu dile getirir.[1] Bir yapının, süsünden, işlevsiz bezemelerinden, saçaklarından, kovuklarından uzak, işe yaradığı için yaşam alanına dahil olan inşaat unsurlarının önemini anlatır. Kendisi de inşaat işlerinde, inşa tekniklerini, yapı malzemesini, bu türden bir tezyinat altında saklamadan, kullandığı harçtan, ahşaptan, demirden utanmadan, onları işlevsel mekânlar yaratmak için, yaşamı daha katlanılır kılmak için uygulamaktan, orta yere yığmaktan çekinmez. Yaptığı işi türlü örtülerle kapamadan, yapının geometrisini sakınmadan ortaya koymasına izin verir. Ona göre, bir silo ya da ulaşım aracında olduğu gibi, işe yararlık, inşaatın kendisine şekil veren başlıca etken olmalıdır. İnşaatın güzelliği de bu işe yararlığıyla ölçülür. Modern bir inşaatta, 'mimari arketipler' olarak koniler, silindirler, küpler, böyle bir güzelliğin temel biçimleri olarak görünür olurlar. Bu işler, mimarlarla inşaat mühendislerinin işleri arasında bir koşutluk yaratır. İnşaat malzemesinin işlevsel olanakları, mimarinin sınırlarını da belirler.

Le Corbusier, binayı işlevsel bir yalınlıkla ortaya çıkarmanın

1 Le Corbusier (2010). *Bir Mimarlığa Doğru*, çev. Serpil Merzi, YKY.

yanında, yapının içindeki gereksiz, törensel, ayağa dolanan eşyalardan da kurtulmayı önerir. Binanın olduğu gibi görünmesine engel olan tezyinatın yanında, içerideki eşyaları örten, kutulayan, kullanılmaz kılan ekleri, süsleri de atmayı gerekli görür. Annelerimizin, büyükannelerimizin, evin sağına soluna örttükleri şeyler, dantelâlar, örtüler bunlara örnektir. Gerçek modernler, nesneyi bir tür 'minimalizm tutkusu'yla, kendi yalınlığı, görünüşüyle baş başa bırakabilmelidir. Örtünün, kutunun varlığı, teknik üretim nesnesinin insan yapımı oluşunu gizler. Susan Buck-Morss, Eyfel Kulesi gibi modern bir yapının bile bu tür bir süslemeden uzak olmadığını dile getirir.[2] Sözgelimi kulenin çelik ayakları arasındaki bezemeleri bir tür dantelâya benzetir. Oysa modern mimaride, süslemeler ortadan kalktıkça, ürünlerdeki temel biçimler daha da belirginleşirler. Buck-Morss, genel anlamda bir sadeleşmeyi belirler: Modernlikte,

> "maskeler, kaplamalar ve yüzey tezyinatı ortadan kalktı. İşlev gözle görülür hale geldi (...) 20. yüzyıl gözenekliliği, şeffaflığı, ışığı ve açık havasıyla, eski anlamdaki yaşantıya son noktayı koydu (...) Kadın korseleri – ki bunlar da (korseler, çemberli etekler, kuyruk, çerçeve) bir tür kutulamaydı, bunlar da iç mekânlar kadar havadar hale geldiler." (Buck-Morss 331)

Le Corbusier, hem mimari tasarımlarda, hem de iç mekân düzenlemelerinde farklı bir anlayışla, endüstriyel, teknik ürünlerden, yapıtlardan, malzemeden 'utanmamayı' savunur. Benzer şekilde *Bauhaus* geleneği de, bu yalınlığı savunarak, teknik ve endüstriyel malzemeyle, sanat işi arasındaki yakınlığı arttırarak, teknik ürünlere bir itibar katarlar. Özellikle modern-sonrası sanatın enstalasyonlara, olguya, icraya (performans) dayanan edimsel tavrında, bu işbirliği iyice belirginleşir. Le Corbusier, 'kullanışlı malzeme'yi bezeyen, süsleyen, örten ve işlevsiz saydığı her türden eklemeyi, "kentsoylu görgüsüzlük"ün parçası sayar. Le Corbusier'in Paris'teki konut tasarımı *Villa Savoye*, kentsoylu aileler için bu yönde bir konut modeli sunar ade-

2 Buck-Morss, Susan (2010). *Görmenin Diyalektiği: Walter Benjamin ve Pasajlar Projesi*, çev. Ferit Burak Aydar, Metis.

ta. Bu tasarımında, başka işlerinde olduğu gibi, yapı malzemesini, nesnesini doğrudan ortaya çıkarmaktan çekinmez. *Villa Savoye*, modernist ütopyanın bir cisimleşmesi gibi durur.

Le Corbusier'in önerisine karşıt olarak, modern-sonrası zamanların aldığı bir görünüm olarak, tüm yaşam alanlarında olduğu gibi, mimaride de tezyinat, bezeme, süsleme geri döner. Özelikle üretim alanlarının, fabrikaların, 'üretim utancı ve korkusunun bir yansıması gibi, yaşam alanlarından uzaklaştırıldığını fark ederiz. Üstelik fabrikaların taşındığı gayrimeskûn yerlerde de üzerlerinin örtüldüğü, ikincil bir saklama çabasının ortaya çıktığı fark edilebilir. Fabrikaların alışık olduğumuz tuhaf tasarımları, büyük bir kutuyla üzeri kapatılmış gibi, bu tekinsiz üretim alanları daha da görünmez olurlar. Fabrikanın olduğu yerde büyük bir galeri varmış gibi görünür. Bu kutulama edimi, fabrikadaki yoğun ve vardiyalı üretimi saklar. Eğer fabrika büyük bir kutu altında saklanamayacak kadar büyükse, Ankara Çimento Fabrikası'nda olduğu gibi, etrafı kapatılma yoluna gidilebilir. Ankara'daki bu fabrikanın tanıtım kitapçığına baktığımızda, hem bu paketlemeyi görebilir, hem de ikincil bir süsleme, güzelleştirme olarak, fabrikanın kır çiçekleri arasından resimlendiğini fark ederiz. Fabrika bu haliyle, üretim alanı değil de, bir tür panayır, gösteri yeri gibi görünür. Bu şekliyle fabrikanın içerisini, *Charlie'nin Çikolata Fabrikası*'ndan farksız gibi düşleyebiliriz. Burada, en ciddi üretimi dahi gösteri mantığına terk eden zamanımıza ait bir yatkınlık görünür olur.

Modern inşaatın işleve, faydaya odaklanan tasarımları yanında, modern-sonrası diyebileceğimiz bir inşa mantığını, özellikle son dönemlerde İstanbul'da daha çok karşılaştığımız tuhaf görünümlü yaşam alanlarından, kulelerden anlayabiliriz. Bu yaşam alanları, davet ettikleri seçkin kat maliklerine, başka bir yerde göremeyecekleri çarpıcı binalar sunarlar. Birçok başka alanda olduğu gibi, yeniye, önceden görülmemiş olana yönelik bir hevesten beslenen bu pazarlama mantığında, yeni olan kendisini bir tür tuhaflık gibi sergiler. Seçkinlerin 'başkasına benzeme korkusu'na seslenen bu pazar arayışında, inşaatın sahibine sunduğu yenilik, benzersiz, çarpıcı bir görünümdür.

Oysa Le Corbusier'in işlevi öne çıkaran yaklaşımında, inşaatın, mutlak fayda esasına göre şekillenmesini bekleriz. İçerisinde yaşam sürmek adına yapılan her inşaatın esaslı bir tarafı vardır. İnşaat, bir barınak gibi, temel işlevlerin aksatılmadan yerine getirilmesini sağlayan bir açıklık yaratabilmelidir. Şansımızı zorlarsak, sözgelimi bir gecekondu gibi çatıldığında, süslerinden arınmış, çıplak yaşamı idame etmeye dönük bir barınak da böyle bir inşaatın sınırları içerisine dahil edilebilir. Zaten Le Corbusier'in yapıtı gözden geçirildiğinde, okurunda 'çarpık kentleşme'yi de olumlayan bir kavrayış ortaya çıkabilir. İnşaatın kendisi bir araç konumuna indirgendiğinde, gecekondular da modern mimari yaklaşımdan pay alan bir inşaat türü sayılabilir. Her barınak sahibi kendi faydasına ve dolayısıyla işine geldiği gibi bir inşaatın olanaklarını aradığında, çarpık kentleşme de doğal bir sonuç halini alır. Çarpık kentleşme özellikle yoksul kent topluluklarının modern yaşama katılmalarının olası bir yolu olur. Bu yüzden, Le Corbusier'nin çoğu kağıt üzerinde kalan ütopik modern kent tasavvuru, yoksul bir toplum için olanaklı görünmez.

Le Corbusier, evi sadece dışıyla, inşaat malzemelerinin belli bir şekilde çatılmasıyla değil, iç düzenlemesiyle beraber bir bütünlük içerisinde görür. İnşaatın kendisi gibi işlevli, modern ev eşyaları çizer, tasarlar. Le Corbusier bu kavrayışla Türkiye'de salon kullanımındaki törenselliğe tanık olsa mutlaka gördüklerini "kentsoylu görgüsüzlük"ün parçası sayardı. Evin büyük bir bölümünü, en az yaşam sürülen, çoğunlukla kapalı tutulan bir odasını, evin geri kalan eşyalarına göre daha pahalı, daha gösterişli eşyalarla donatmak, onun için akıl almaz bir görüntü olurdu muhtemelen. Hatta bir barınak gibi çatılan gecekondularda bile bu türden salonların bulunması fazladan bir şaşkınlık kaynağı olabilirdi onun için. Ona göre evin her yerinde yaşam sürülmelidir.

Le Corbusier'in yapıtını yanlış okuyarak, çarpıtarak vardığımız bu noktada, çarpık kentin önemli sorumluları arasında sayabileceğimiz müteahhitler, aynı zamanda modern kentlerin de öne çıkan mimarları olurlar. Gecekondularda, her barınak

sahibi kendi evinin inşaat mühendisi, mimarı olurken, müteahhitler, bir barınaktan biraz daha fazlasını çatar, kentlinin "gösterişçi tüketimi" için inşaatlar ortaya çıkarırlar. İnşaatla mimarlığın üst üste bindiği bir kent manzarası içerisinde, müteahhitler, inşaat işinde devletle yurttaşlar arasında bir ara konum işgal ederek, nasıl edindikleri tartışmalı olan arsalar üzerinde, inşaat ve mimarlık işlerini kendi hükümleri altına alırlar. Büyük kuleleri çatan şirketleri de bu inşaat faaliyetlerine dahil edebiliriz. Bu girişimciler, devletin ve yurttaşın yeterince sahip çıkmadığı boşlukları, açıklıkları kapatarak, yaratarak, inşaatlarını dikerler. Müteahhit, merkezle çevre arasındaki boşluğu, açıklıkları kollayan, izleyen girşimcilerdir. Devletle yurttaşı arasındaki boşluk, müteahhitlerin fırsat kolladıkları yerel idarelerde istismar alanları olarak görünür olurlar.

Yakın zamanlarda TOKİ, bu verimli açıklıkları, müteahhitler tarafından esnetilen boşlukları devlet yararına kullanmayı, devleti bir tür müteahhit gibi işletmenin yollarını bulmuş gibi görünür. TOKİ, inşaat işini kayıt altına almak üzere araya girer ve müteahhitlerin keyfi tasarruflarını engellemenin yollarını arar. Sonrasında Türkiye devleti bir tür büyük müteahhit olur. Üstelik TOKİ'nin mütevazı, barınaklardan hallice inşaatları da zamanla değişerek, gösterişli şekiller almaya başlar. TOKİ, sadece dar gelirlinin değil, her gelir grubunun güvendiği bir müteahhit halini alır. TOKİ, inşaat işini yurttaşlarına terk edemeyen bir devlet zihniyetini sergiler. Burada yurttaşlar da çok masum görünmezler; onların bulduğu boşluğa gecekondu dikmeye açık halleri ve özel inşaat girişimcileri olarak müteahhitlerin keyfi tavırları, böyle bir sonuca fırsat verir.